МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

М. І. Піддячий

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ

Схвалено
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Навчально-методичний посібник

Київ
«Педагогічна думка»
2014

УДК 331.54:373.5](072)
ББК 74.200.52я7
П 32

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах
науково-методичною комісією з трудового навчання і креслення
Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(Лист ІІТЗО від 29 грудня 2012 року за № 14.1/12-Г-440).

Рецензенти:
Пустовіт Г.П. доктор психологічних наук, професор;
Тименко В.П., доктор педагогічних наук, професор.
Експерти:
Коберник О.М., доктор педагогічних наук, професор;
Терещук Б.М., заступник директора Інституту інноваційних технологій і змісту освіти

П32

Піддячий М.І.

Соціально-професійна орієнтація учнів**:** навчально-методичний посібник / Микола Іванович Піддячий – К.:Педагогічна думка, 2014. – 118 с.

ISBN 978-966-644-361-1

Навчально-методичний посібник присвячений питанням соціально-професійної орієнтації у царині забезпечення поступу особистості, що в системі загальної середньої освіти відображається такими основними поняттями і категоріями: соціалізація, адаптація, інтеграція, індивідуалізація, навчально-виховний процес, зміст і якість освіти, професійна орієнтація, професійне самовизначення, допрофесійна і професійна підготовка, розвиток, саморозвиток, самоорганізація, самовдосконалення, формування, компетентності, технології, засоби праці, продуктивні сили … .

Включені матеріали розкривають теоретико-методичні засади формування психологічного досвіду особистості учня та спрямування його в систему соціальних і професійних відносин на різних етапах розвитку із врахуванням вікових особливостей, за рахунок формування знань, умінь, якостей, цінностей, норм тощо, які дозволяють їй функціонувати в умовах швидкозмінного середовища глобалізованого простору.

Схвалено для системи загальної середньої освіти. Посібник може бути використаний вищими навчальними закладами, Інститутами післядипломної педагогічної освіти, психологами, управлінцями, соціальними працівниками, науковцями психолого-педагогічної проблематики, докторантами та аспірантами.

УДК 331.54:373.5](072)
ББК 74.200.52я7

ISBN 978-966-644-361-1

© Піддячий М.І., 2014
© Педагогічна думка,2014

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 4

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ 23

1.1 Тенденції розвитку суспільства і їх впливи на соціально-професійну орієнтацію учнів ..... .23

1.2 Концептуальні підходи до соціально-професійної орієнтації учнів 37

1.3 Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду соціально-професійної орієнтації учнів 58

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ 77

2.1. Соціально-професійно орієнтований навчально-виховний процес загальноосвітнього закладу 77

2.2. Соціально-професійна орієнтація учнів 93

2.3. Компетентнісний підхід до створення соціально-професійно зорієнтованих підручників для старшокласників 106

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА 115

ВСТУП

У суспільних відносинах і соціально-економічних просторах найближчим часом домінуватимуть суспільства і держави, які на культурологічній основі: розвиватимуть духовність особистості у пізнавальному та соціальному просторах відповідного часового періоду; розвиватимуть освіту і науку; формуватимуть патріотичні погляди й переконання; системно використовуватимуть сучасні технології та цілеспрямовано розроблятимуть нові; виховуватимуть і розвиватимуть в особистості сукупність формально-логічних, мовних, змістово-методологічних й естетичних знань, умінь і навичок у процесі спроектованої психологічної діяльності; залучатимуть до трудової діяльності молоде покоління з метою згармонізованого розвитку психологічної сфери; соціалізуватимуть відповідальну за свої дії компетентну особистість, навчену логічно мислити й саморозвиватися, займатися самоосвітою й самовихованням, здатну користуватися автентичним інформаційним простором і приймати на основі цього адекватні прогресивні рішення, змінюючи життя на краще. Завдяки цьому забезпечуватиметься стійка динаміка випереджального розвитку.

Слід визнати, що на початковому етапі розвитку незалежної України модератори проектів припустилися стратегічних помилок у напрямі забезпечення поступу людини, суспільства та держави на культурологічній основі. Саме тому тривалий час суб'єкти взаємодії перебували не в просторі прогнозованого розвитку, а в площині хаотичної боротьби з негативізмом у процесі непрогнозованої взаємодії. Для того щоб подолати цей небезпечний стан, необхідний системний погляд на цілі, методи й засоби діяльності, спрямовані на забезпечення прогнозованих очікуваних результатів у процесі реалізації безперервної програми розвитку людини, суспільства, держави, їх самоіндентифікацію та спроектовану трансформацію на рівнях від регіонального до світового глобалізованого життєвого простору.

Науковці та модератори освітнього простору мають забезпечити поступ особистості, суспільства та держави до європейських та світових цивілізаційних стандартів шляхом вступу до «прогресивних союзів», що в майбутньому поетапно забезпечуватиме виконання частини завдань щодо наближення до самодостатніх

ідейно й духовно інтегрованих суспільств. В окремих концепціях світового економічного господарювання означені суспільства поставлені на найвищий ступінь особистісного та суспільного розвитку.

У світі застосовуються такі критерії оцінки якості світового господарства: 1) агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі; 2) науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом; 3) інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торговельно-фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту; 4) ідейно й духовно інтегровані суспільства. Оскільки ринкова продуктивність і обсяг виробленої доданої вартості продукції у цих суспільствах різні, Україна має збалансувати соціально-економічний простір, забезпечивши його необхідними для всіх галузей трудовими ресурсами.

Відповідні структури всіх рівнів є інструментом використання накопиченого потенціалу трудових ресурсів, які безперервно формувалися протягом значного терміну. У регіональному та державному управлінні структури, що відповідають за якість трудових ресурсів, відповідно до запиту ринку праці, повинні домагатися від усіх сторін, котрі беруть участь у їх утворенні, виконання зобов'язань стосовно формування продуктивних сил залежно від динаміки розвитку соціально-економічного простору. Особливо це стосується виробництва високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю, до якого висуваються специфічні вимоги у процесі технологізації робочих місць. Зауважимо, що реалізація такої продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках є високоприбутковою, оскільки за оцінкою фахівців інтелектуальна складова вартості такої категорії продукції на сучасному етапі соціально-економічного розвитку становить 75% і лише 25% ресурсна.

Сучасний полікультурний світ, особливо розвинутих країн, характеризується інноваційним типом прогресу. Це спонукає вчених і практиків до проектування освіти, здатної готувати людину до життя та праці в мінливому просторі[1].

---

[1] *Зязюн І. А.* Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. –К.; Черкаси: ЧНУ імені

Багатогранний життєвий простір людини формує її психологічний досвід, який у процесі побудови особистісної траєкторії має аналізуватися та структуруватися за якісними й ціннісними ознаками. Цей безперервний процес стимулює розвиток психологічної сфери особистості на всіх етапах вікового розвитку (онтогенезу). У зв'язку з цим пріоритетного значення набуває розв'язання проблеми гармонізованого розвитку молодого покоління – розроблення та впровадження в практику безперервної освіти навчально-виховних систем, що у процесі життя поряд із формуванням якостей успішного засвоєння знань сприятимуть утворенню потреби в навчанні впродовж життя та забезпечуватимуть умови для системного використання набутих знань у діяльності на побутовому та соціально-професійному рівнях.

Розв'язання цієї проблеми в межах традиційно сформованої ціннісної ієрархії завжди ускладнюватиме процес глобалізації. Жодна країна не зможе бути успішною якщо не співпрацюватиме з цивілізованим світовим співтовариством. У зв'язку з цим у теоретичному й практичному аспектах слід забезпечити продуктивну суб'єктну взаємодію, охопивши всі сфери життєдіяльності людини і суспільства: економічну з акцентуванням на розбудові ринкових відносин; політичну – проектування та реалізацію демократичного типу життя людини та суспільства; духовну – виокремлення та продукування ціннісних пріоритетів; професійну – набуття досвіду та компетентностей, які вона використовуватиме в процесі діяльності; соціальну – проектування життєвого шляху й побудова міжособистісних стосунків у суспільстві в процесі суб'єктно-суб'єктної, суб'єктно-об'єктної та об'єктно-суб'єктної взаємодії.

Процес глобалізації загострюватиме конкуренцію не лише в економіці, а й в інших сферах суспільного життя. З метою підвищення конкурентоспроможності важливо системно формувати в молодого покоління якості національного єднання та почуття патріотизму. Молодь варто вчити не тільки засадам, на яких країна об'єднується в усіх сферах життєдіяльності, а й умінню захищати власні інтереси, як в умовах «розумної» конкуренції з іншими країнами, так і на етапах

Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с. – С.438-450.

загострення відносин з ними. В Україні події останнього часу показали, що такий підхід забезпечуватиме на першому етапі шлях до виживання суспільства і держави в екстремальних умовах, а у подальшому – динамічний розвиток.

Наслідки процесів, що відбуваються в сучасному світі, можна охарактеризувати таким чином: «У результаті процесів глобалізації утворився багатополюсний простір, який ґрунтується на різних економічних, соціально-політичних і культурних моделях... …Суспільство – складна система, здатна до саморозвитку, що ґрунтується на багатстві й розмаїтості зв'язків, які поєднують її учасників на засадах єдності культури й правил поведінки, моральних норм і духовних цінностей, без котрих вона не може прогресувати. …Трансформація мислення в напрямі «нелінійності», усвідомлення духовних цінностей сучасності – конструктивізму, коеволюції, інтерактивності, партнерства зі світом і складними структурами - в ньому є умовою його подальшого поступу. …Ми є свідками переходу людства до нового способу буття, складність, непередбачуваність, нелінійність якого свідчать про потребу в переході до іншого типу мислення, яке можна назвати творчим, продуктивним, інноваційним. …Чим сильніше розвинена загальна креативність мислення, тим більше можливостей у вивченні спеціальних сфер, у мобілізації знання в цілому і в кожному конкретному випадку. В процесі освіти повинна розвиватися природна здатність розуму ставити і вирішувати найважливіші проблеми. …Синергетичне мислення дає можливість по-новому підійти до розроблення проблем розвитку освітньо-педагогічних систем, розглядаючи їх насамперед з позиції відкритості, нелінійності, співтворчості та орієнтації на саморозвиток, переходу складних систем із нерівноважного стану в упорядкований …»[1].

Значні роль і місце у таких підходах відводяться системі загальної середньої освіти. У процесі навчання, виховання та виконання лінійних і нелінійних життєвих і трудових завдань сучасна школа має бути:

1) єдиною: наступність і відкритість усіх її ступенів; забезпечення встановленого державою обсягу загальноосвітніх знань незалежно від

---

[1] *Кремень В. Г.* Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн; Національна академія педагогічних наук України. — К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.

соціального, майнового, національного становища батьків; гарантування права на продовження освіти, у тому числі у вищих навчальних закладах; визначення єдиних принципів, мети, завдань освіти й виховання; узгодження навчальних планів і програм; передбачення диференційованої складової у побудові навчальних планів і програм; єдина система управління освітою в державі;

2) науковою – соціально значущою сферою учнівської діяльності в якій відбувається процес формування й розвитку багатогранного психологічного досвіду особистості за рахунок засвоєння та використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність (закономірності розвитку природи і суспільства, способи впливу на навколишній світ тощо);

3) трудовою – поєднання морального, естетичного й фізичного виховання з метою підготовки до наполегливої, старанної фізичної та розумової трудової діяльності з орієнтацією на процес самозабезпечення впродовж життя;

4) політехнічною: оволодіння системою знань про наукові основи сучасного виробництва; теоретичне й практичне ознайомлення з основними принципами сучасного виробництва та законами розвитку природи і суспільства, які лежать у його основі, мотивоване формування трудових умінь і навичок як підґрунтя для подальшої професійної підготовки; вивчення концептуальних засад оцінювання світового господарства;

5) естетичною: формування й виховання естетичних почуттів, смаків, суджень, художніх здібностей; розвиток здатності сприймати та перетворювати дійсність за законами краси у сферах діяльності людини; виховання гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя.

Одним із засобів, який допоможе розв'язати окремі з названих проблем є соціально-професійна орієнтація учнів. Вона має, по-перше, допомогти особистості долучитися до різноманітних сфер життя, а по-друге, забезпечити громадянинові України підвищення рівня конкурентоспроможності в глобалізованому просторі, з метою успішної взаємодії зі світом на рівні як матеріального виробництва, так і міжособистісного порозуміння і поваги до інших суспільств і держав. З цією метою потрібно розв'язати завдання узагальненої світоглядної та спеціальної підготовки, зокрема підвищення рівня

знання англійської мови зі спеціалізацією у галузі, обраній для майбутньої професійної діяльності.

У зазначеному контексті соціально-професійну орієнтацію ми розглядаємо як комплексну науково обґрунтовану систему залучення до реалізації особистісних і громадських значущих цілей, формування цінностей і розбудови відносин, яка цілеспрямовано використовується для досягнення мети: засвоєння та застосування певної системи знань і норм, які дають змогу повною мірою функціонувати в суспільстві; формування соціально-професійного досвіду; гармонізованого розвитку; реалізації творчого потенціалу, здібностей, задатків тощо. Соціально-професійна орієнтація має філософський, психологічний, педагогічний, соціальний та економічний освітні компоненти, які активізують психологічну діяльність особистості стосовно усвідомлених потреб і умов їх задоволення на засадах синергетичної парадигми, спрямованої на розв'язання лінійних і нелінійних завдань, утворення компетентностей на різних етапах розвитку з урахуванням вікових особливостей, що дають можливість існувати в умовах мінливого глобалізованого простору в особистісному й суспільному аспектах відповідно до соціальної зрілості та статусу, пов'язаного з професійною належністю.

Для досягнення мети соціально-професійної орієнтації застосовують інтегративні види технологій у сукупності методів, прийомів та впливів спрямованих на сприяння саморозвитку особистості, активізацію її зусиль упорядковується сукупність процедур й операцій, за допомогою яких реалізується певний соціально-професійний проект або конкретна ідея реорганізації, модернізації чи вдосконалення взаємодії з ринком праці. Технології соціально-професійної орієнтації відображають прикладний аспект, особливостями якого є: гнучкість, що виявляється в періодичній зміні змісту та форм на рівні суб'єктно-об'єктної, об'єктно-суб'єктної та суб'єктно-суб'єктної взаємодії; неперервність, яка визначається потребою постійної взаємодії з особистістю; циклічність повторення етапів, стадій, процесу взаємодії з вихованцем; дискретність технологічного процесу, що відображається в нерівномірності впливу на різних етапах взаємодії; непрогнозованість очікуваних результатів унаслідок стихійних,

спонтанних процесів у соціумі. Ефективність процесу технологізації соціально-професійної орієнтації полягає в: неперервності й наданні цільової спрямованості; оптимізації соціально-професійної діяльності; гарантуванні сталості соціально-професійної спрямованості; формуванні механізмів саморегуляції; забезпеченні сприятливих умов для реалізації визначеної мети тощо.

У процесі соціально-професійної орієнтації визначається сукупність умов, що цілеспрямовано впливають на життєдіяльність особистості, її свідомість і поведінку з метою формування певних якостей, переконань, ціннісних орієнтацій та потреб. Вона сприяє соціалізації особистості, усвідомленню себе людиною, котрій близькі та зрозумілі інтереси інших. Доцільність створення системи соціально-професійної орієнтації з метою успішної адаптації, індивідуалізації та інтеграції особистості пов'язана з: трансформацією зусиль суб'єктів діяльності шляхом закріплення взаємозв'язку компонентів навчально-виховного процесу (цільового, змістового, організаційного, діяльнісного, продуктивного); розширенням діапазону можливостей впливу на особистість завдяки залученню до процесу освоєння природного й соціально-професійного середовищ; проектуванням умов саморозвитку, самореалізації та самоствердження особистості, що сприяє її самовираженню, вияву неповторної індивідуальності, гуманізації міжособистісних стосунків тощо.

Соціально-професійна орієнтація здійснюється як стихійно, наприклад, через соціум і народну педагогіку, так і цілеспрямовано, шляхом спеціально організованого впливу і взаємодії навчальних закладів і сім'ї з відповідними виховними інституціями. Зміст освіти й державні вимоги до рівня соціально-професійної орієнтації та формування в умовах освітнього простору якостей, цінностей і компетентностей особистості регулюються Державними стандартами.

Соціально-професійній орієнтації учнів в умовах профільного освітнього середовища властиві: громадянська спрямованість; орієнтація на розвиток соціально значущих цінностей майбутніх фахівців — професійного обов'язку; готовність до колективної роботи; уміння приймати рішення та нести за них відповідальність; професійне самовдосконалення впродовж життя тощо.

З огляду на закономірні зв'язки між метою, засобами та результатами

соціально-професійно спрямованого навчання й умовами їх застосування особлива увага приділяється таким складовим змісту освіти й вимогам до підготовки учнів в основній та старшій школі:

1. Трудова діяльність та її інфраструктура: закони управління трудовою діяльністю; мета, завдання, види, класифікація й об'єкти, на які спрямована діяльність; регіональні та державні об'єкти докладання трудової діяльності; шляхи й форми забезпечення трудовими ресурсами (продуктивними силами); соціальна значущість та економічні результати трудової діяльності; природозбереження та екологічна безпека.

2. Праця людини: предмети та знаряддя праці; професії та трудовий процес у найпоширеніших сферах діяльності; вплив наявних умов на результати праці; етичні норми поведінки у процесі праці.

3. Професійна культура: організація трудового процесу; розвиток професійної творчості; дотримання трудової етики; здоров'язбереження.

4. Професійна орієнтація: оптимізація процесу професійного самовизначення з урахуванням індивідуально-психологічних характеристик, показників професійної придатності; основні характеристики та структурованість ринку праці; формування компетентностей особистості на етапах вікового розвитку; проектування та коригування соціально-професійної траєкторії; показники і критерії професійної придатності; відповідність професійних намірів особистості та потреб ринку праці в кадрах.

5. Господарювання у побуті: використання наявних засобів та ресурсів у процесі ведення домашнього господарства; аналіз стану сімейної економіки, її прогнозування та покращання показників життєзабезпечення.

6. Підприємницька діяльність: структура підприємницької діяльності, її умови та критерії оцінювання; аналіз ресурсів та шляхи їх поповнення з метою організації підприємницької діяльності; проектування моделей підприємницької діяльності за галузевим принципом.

7. Соціально-професійна взаємодія на ринку праці: аналіз стану; організація процесу; оцінювання отриманих результатів; коригування та проектування процесу з визначенням кінцевої мети та технології його протікання на новому етапі розвитку.

Структура, зміст й обсяг інформації соціально-професійно орієнтаційного характеру для вищої школи та системи підвищення кваліфікації розробляються відповідно до цілей освіти, мети навчання, засобів навчально-виховної діяльності, можливостей застосування прикінцевих результатів у життєвому просторі згідно з усвідомленими потребами людини, її світоглядних і громадських орієнтирів, а також перспектив розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури, мистецтва тощо. Одним із пріоритетів соціально-професійної орієнтації на етапах вікового особистісного розвитку є приведення у відповідність фахового та посадово-функціонального рівня компетентностей із потребами та вимогами суспільства на конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку. У процесі підвищення кваліфікації соціально-професійна орієнтація збільшує міру усвідомлення фахових задач і завдань та способів і технологій їх найпродуктивнішого розв'язання у предметній діяльності, а отже, за рахунок усвідомлення, пізнання, освоєння на вищому рівні відбувається процес висхідного руху ступеня фахової підготовленості[1].

Соціально-професійна орієнтація учнів потребує побудови регіонального освітнього середовища профільної школи, спрямованого на виховання та розвиток відповідальної за свої дії особистості. Процес виховання й навчання такої особистості забезпечується співпрацею науки та освітньої практики, результатом якої є побудова освітньо-наукових і виховних систем на основі педагогічних законів, закономірностей, принципів.

Демократичну за соціальною основою систему педагогічних законів, закономірностей, принципів і правил уперше сформулював Ян Амос Коменський. Спираючись на гуманістичну традицію, започатковану Франсуа Рабле та Мішелем Монтенем, він послідовно обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні, висунувши такі тези: процес розвитку – поступальний; характеризується розвиток незворотністю, просуванням до нового рівня, коли реалізуються попередні задуми і набувається досвід через участь у різноманітній

[1] *Піддячий М. І.* Соціально-професійна орієнтація учнів: [навчально-методичний посібник] / М.І.Піддячий. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 104 с.

розвивальній діяльності; люди однаково обдаровані природою, вони рівні й потребують повнішого розумового та духовного розвитку, який через набуті знання, уміння і навички принесуть користь земній цивілізації; визнання особливих закономірностей формування особистості тісно пов'язане із законами природи, оскільки природне в людини має властивість самодіяльності та саморухомості[1].

Крім того, педагогіку як сукупність законів, що виводяться з правил мистецтва виховання, визначив французький педагог Ж. Селлер'є: 1) будь-який вплив обумовлений природою особистості; 2) будь-яке навчання має враховувати пристосування до середовища не лише в загальному розумінні, а й у міру можливості пристосування до спеціального середовища. На його думку, всі помилки й суперечності в педагогіці виникають унаслідок недотримання цих двох законів[2].

В умовах сучасного глобалізованого, мінливого, зматеріалізованого життєвого простору важливою для людства та фахівців, які проектують життєвий, освітній та навчально-виховний простори особистості й суспільств, є теорія спорідненої праці видатного українського філософа-гуманіста, просвітителя та поета XVIII ст. Григорія Савовича Сковороди. Він вважав принцип «пізнання себе», внутрішньої натури вольовим, творчим актом, спрямованим на виявлення й утвердження в кожній людині природних схильностей до певного виду діяльності. Це тривалий процес, під час якого людина здатна відчувати впевненість у своїх здібностях, визначати місце у суспільстві, надаючи йому найбільшу користь.

Урегулювання матеріальних відносин і стосунків між людьми залежить від моральних принципів. В основі моральності й справедливості лежить концепція «спорідненої праці» як людського способу життєдіяльності, корисної для всього суспільства завдяки перетворенню праці із засобу забезпечення існування в найпершу життєву потребу. Суть концепції «спорідненої праці» як засобу для щастя і справедливої насолоди життям полягає в тому, що праця за покликанням

---

[1] *Коменский Я. А.* Образование в школах должно быть универсальным // Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М., 1988.

[2] Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с..

із метою реалізації творчих здібностей, обдарувань і талантів є внутрішньою потребою й приносить вищу насолоду.

Особливого значення у пізнанні природи людини та у визначенні нею свого місця в житті Г. С. Сковорода надає практиці та вправам, функція яких полягає в приведенні до рівня довершеності природних даних. Він розрізняє науку та властивість вдачі, характеру, навчання й практику, які спрямовують людину на шлях спорідненої суспільно корисної праці, яка є основою вияву сутності людини в її духовних прагненнях.

На думку філософа, члени ідеального суспільства мають реалізувати свої природні обдарування у спорідненій праці, і за допомогою освіти кожен має пізнати себе та свої природні схильності і обдарування. Щастя доступне всім і кожному, варто лише відвернути увагу від надмірності матеріалістичних інтересів і пізнати в собі особистість, з'ясувати, для чого народжений, знайти покликання й щастя в природовідповідній праці. Тоді «нужное станет не трудным, а трудное не нужным».

Спадщину Г. С. Сковороди потрібно використовувати з метою формування й розвитку особистості в умовах демократичного суспільства, оскільки самопізнання він пов'язував зі спорідненою працею, найбільш відповідною природним уподобанням кожної людини зокрема, котра через самопізнання, свободу, трудову діяльність за здібностями, наближення до природи, високість духу має забезпечити своє щастя. Воно полягає не в багатстві, славі й «чинах», а в душевному спокої та корисній суспільній праці, яка самою природою призначена супроводжувати людину все життя й бути всепереможною силою без якої немає жодного людського добра. Разом із тим праця, яка не відповідає можливостям і здібностям людини, не надає їй ні насолоди, ні морального задоволення – є основним джерелом усіх суспільних негараздів.

В особистісному вимірі філософ проголошував самопізнання універсальним способом перебудови світу. Розробляючи концепцію самопізнання, Г. С. Сковорода не заперечував ролі та значення наукового й технічного прогресу, проте підкреслював його недостатність для людського щастя, вважаючи провідною в цьому процесі роль науки про людину. Соціальний прогрес він

ставив у залежність не від пізнання зовнішньої природи, а від осягнення й удосконалення духовних потенцій людини, її здібностей. Сенс буття людини має полягати в тому, щоб знайти себе, оскільки тільки праця є джерелом й основою людського щастя, центром, у якому особисті інтереси концентруються та переплітаються із суспільними потребами.

У теорії пізнання Г. С. Сковороди є матеріалістичні положення в яких ідеться про розуміння досвіду як основи пізнання, але філософ застерігав від відриву практики від наукового пізнання. Слід зауважити, що теорія природовідповідності, зокрема її педагогічні аспекти, перегукуються із сучасними ідеями педагогічної психології, зокрема із соціально-професійною орієнтацією, оскільки діяльність звернена на зовнішній світ, його матеріальне та ідеальне перетворення відповідно до людських ідеалів сприяє утвердженню особистості в соціумі, а пізнання своєї духовної сутності є необхідною умовою досягнення щасливого стану, який сприяє виконанню природного призначення. «… Должность наша есть источником увеселенія. А если кого своя должность не веселит, сей, конечно, не к ней сроден, ни друг ея верный, но нечтось возле нея любит, и как неспокоен, так и нещаслив… . Щаслив, кто сопряг сродную себе частную должность с общею. Сія есть истенная жизнь»[1].

Можна аналізувати й інші закони, закономірності, принципи й правила, які мають пряме чи опосередковане значення для соціально-професійної орієнтації учнів. Видатний швейцарський педагог Йоганн Генріх Песталоцці прагнув розкрити закономірності розвитку особистості дитини залежно від цілей, засобів, змісту, форм навчання. Німецький педагог-демократ Адольф Дістервег запропонував 30 дидактичних правил, що стосуються учня, навчального матеріалу, умов навчання, вчителя. Німецький педагог Ернст Мейман аналізував розвиток індивідууму, функцій особистості, нерівномірність духовного й тілесного розвитку учнів. Закон навчання американського педагога Вільяма Херда Кільпатрика відкриває встановлені емпіричним шляхом регулярні закономірності,

---

[1] *Сковорода Г. С.* Полное собрание сочинений: [у 2 т.] / Г. С. Сковорода.Т. 1. – К. : Наук. думка, 1973. – 532 с. – С. 15–17.

в психіці учнів у процесі навчання. На думку філософа-матеріаліста Віссаріона Григоровича Белінського, виховання й діяльність вихователів визначаються законом розвитку, коли нове, щоб бути справжнім, має розвиватися від старого. Освітній діяч України та Російської імперії Костянтин Дмитрович Ушинський вважав необхідним застосування законів суміжних із педагогікою наук. Український педагог Михайло Іванович Демков стверджував, що наука тим досконаліша, чим більше вона користується законами й чим менше в ній емпіричних правил. Радянський психолог і педагог українського походження Павло Петрович Блонський говорив про суміжність проблем для психології та педагогіки, висунув генетичну теорію пам'яті, згідно з якою різні види пам'яті – моторна, афективна, образна і вербальна – описуються як етапи розвитку людини, її мови і мислення, зміни нею навколишньої дійсності. Український радянський педагог і письменник Антон Семенович Макаренко запропонував ідею єдності виховання і життя дітей як загальний закон педагогіки, з якого випливають усі принципи й правила виховання. Видатний український педагог, публіцист, письменник, поет Василь Олександрович Сухомлинський: 1) стверджував, що слід рухатися від навчання, спрямованого лише на розвиток інтелекту, до трудової школи як основи розвитку й підготовки до життя, де основний засіб виховання – педагогічно обґрунтована та методично спрямована праця, 2) висунув концепцію виховання як розвитку творчих сил особистості в умовах колективної співдружності на засадах етико-естетичних цінностей, інтересів, потреб, спрямованих на творчу працю, 3) розвивав загальногуманістичні педагогічні ідеї – довіри й поваги до особистості, погляду на навчання як на насичений творчими відкриттями процес пізнання та самопізнання, обмеження сфери впливу колективу на особистість, виховання без покарань, ролі слова та особистості у виховному процесі.

Зупинимося на аналізі трьох основних законів виховання, які у процесі застосування в навчально-виховній суб'єктно-об'єктній, об'єктно-суб'єктній, суб'єктно-суб'єктній взаємодії його учасників сприяють соціально-професійній гармонізації особистості:

1. Закон паралельної педагогічної дії А. С. Макаренка: «У житті дітей немає

жодного слова, жодного явища або відношення, які, крім свого безпосереднього значення, не мали б значення виховного». Закон показує, що в кожен момент життєвий досвід дитини зростає, що й становить розвиток особистості. Слід стимулювати види діяльності, які сприяють розвиткові позитивних якостей, та виключати ті, які формують негативні;

2. Швейцарський педагог Й. Г. Песталоцці у другому законі розкриває механізм виховання, вказує на єдність виховання і життя дітей. Він сформульований як великий основний принцип – життя освічує (формує, виховує). Всі фізичні й духовні сили дитини розкриваються в її діяльності шляхом вправ. Сучасне формулювання закону дав І. Ф. Козлов: «Які зміст і характер життєдіяльності дітей, такі й процес і результат їх виховання. Людина як результат виховання – продукт своєї життєдіяльності». Спираючись на цей закон С. Т. Шацький та А. С. Макаренко висунули принцип «Педагогічно доцільної організації життя дітей» і, використовуючи його, досягли значних успіхів у практичній діяльності;

3. Третій закон виховання виявляє історичну зумовленість, залежність виховання від конкретних історичних обставин, у яких нове покоління вступає в життя. Закон має першорядне значення для вирішення практичних питань: визначення цілей навчально-виховного процесу; побудови змісту освітньої і трудової підготовки; матеріально-технічного оснащення навчально-виховної роботи тощо.

Ці три закони діють постійно, разом й об'єктивно, тобто незалежно від волі та свідомості людей[1]. Разом із тим, вони є: теоретичною базою для розроблення й обґрунтування способів дій і поведінки особистості на рівні принципів, правил, вимог, традицій; основою виникнення та розвитку педагогічних ідей, націлених на вдосконалення освіти в умовах соціального й економічного середовищ; підґрунтям для розбудови освіти й суспільно-виробничих відносин. Урахування дії цих законів у проектуванні навчально-виховного процесу й у практичній діяльності забезпечить успіх усім його учасникам.

---

[1] Гончаренко С. У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С. У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2012. – 192 с. – С. 56–57.

У процесі застосування названих законів потрібно розрізняти термін «виховання» в таких значеннях: соціальному – система спеціально організованої передавання від покоління до покоління соціального досвіду та принципів соціального формування людини; педагогічному – цілеспрямована діяльність із формування морально-вольових якостей особистості, поглядів, переконань, моральних уявлень, певних звичок і правил поведінки; практичному – залучення індивіда до ділового й міжособистісного спілкування, гри, навчальної й професійної діяльності та інших видів соціальних відносин; естетичному – регулювання основних відносин особистості й суспільства.

Соціально-професійна орієнтація розв'язує проблеми налагодження закономірних зв'язків між метою й наявними засобами навчально-виховної діяльності, а також між педагогічними засобами і результатами їх застосування. Дослідження суперечностей цих взаємозв'язків та проектування й реалізація умов перебігу педагогічних процесів, структурних елементів видів педагогічної діяльності, критеріїв, вимог, меж, функцій є пріоритетами педагогічної теорії і практики.

У процесі обґрунтування соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного процесу визначено основні педагогічні поняття «освіта», «виховання», «навчання». На сучасному етапі розвитку вони тлумачаться відповідно до: панівної сучасної ідеології людиноцентризму; філософських уявлень про інноваційну людину глобалізованого простору; рівня розвитку педагогічної науки і практики; виявленої історичної зумовленості виховання, його залежності від історичних обставин у яких живе і працює особистість.

Знання, праця, логічна вмотивованість, рівень соціалізації, технології, сировина, управління діяльністю з урахуванням певних закономірностей забезпечують випереджальний розвиток країн. Наприклад, виробництво обладнання й машин як продукту праці потребує наявності сировини, значних людських й енергетичних ресурсів, високого рівня освіти виконавців, вдосконалення знань протягом усього життя з метою випуску досконалішої продукції завдяки застосуванню новітніх технологій. Зазначимо, що на світовому ринку наукомісткої продукції країн «великої сімки» вона становить на початку

третього тисячоліття близько 80 %.

Відповідно до сучасних потреб школа має сформувати в учнів рівень національної свідомості, достатньої життєвої й професійної компетентності, соціального розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, уміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами тощо. Створення ситуації, в якій особистість неперервно розвиватиметься, потребує: розроблення основних універсальних компетентностей для українського суспільства, які необхідно проектувати у відповідності з визначеними цінностями і прогнозованими напрямами розвитку; розчленування компетентностей за категоріями узагальненості й конкретності, індивідуальності та колективності, базовості, важливості, пересічності тощо; практичної реалізації завдань довгострокової стратегії і переходу від предметно орієнтованого до особистісно орієнтованого навчання; побудови ментальної навчально-виховної моделі на культурологічній основі.

На основі визначених перспектив розвитку зміст і організація навчально-виховного процесу в школі мають базуватися на таких підходах: формування вихідних знань і проектування результатів їх застосування; зосередження педагога на здібностях і психофізіологічних можливостях особистості; диференційований підхід у процесі розподілу навчального навантаження; передбачення прогнозованої гнучкості, що ґрунтується на різних типах і рівнях територіально-місцевої автономії в межах загальноприйнятих принципів та стандартів якості; відкритість і доступність для суспільства; стимулювання розвитку здібностей вищого порядку, набуття соціальних, психоемоційних, технологічних, практичних, моторних, художніх та інших умінь; зосередження педагога на прогресивно-виховному оцінюванні; домінування підходів, орієнтованих на активну участь учня, його співпрацю й взаємодію з педагогом; переважання комплексних підходів, які сприяють встановленню зв'язків між теорією та практикою, а також допомагають педагогові в застосовуванні знань і вирішенні водночас певних практикоорієнтованих завдань; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу; проектування наступності в системі безперервної освіти.

Розробляючи зміст навчання для старшої школи, слід ретельніше аналізувати міжнародні освітні моделі й системи, а під час відбору окремих складових, із метою навіть часткової трансформації в українське освітнє середовище, приділяти увагу не лише їхній ефективності в міжнародному освітньому просторі, а й тенденціям змін суспільних і соціально-економічних відносин. За допомогою аналізу історично сформованих просвітницьких процесів необхідно трансформувати в навчально-виховні моделі й системи найкращі здобутки української і світової педагогіки, переглянувши основні освітні складові з метою їх коригування на новій культурологічній базі. В умовах систематизованого полікультурного простору такий підхід забезпечить духовний, суспільний та соціально-економічний поступ підростаючого покоління й країни. Рівень же задоволення потреб особистості й суспільства частково залежить від соціально-професійно спрямованого змісту освіти й динаміки розвитку навчальних досягнень особистості на певних вікових етапах.

Друге видання навчально-методичного посібника «Соціально-професійна орієнтація учнів» підготовлено з урахуванням як історичного досвіду, так і останніх напрацювань педагогічної теорії і практики й тенденцій світового розвитку. У посібнику викладено основні концептуальні положення, які витримали випробування часом і залишаються й сьогодні актуальними для системи загальної середньої освіти. Це насамперед підготовка особистості до життя й активної трудової діяльності в умовах профільного освітнього середовища, орієнтованого на потреби особистості, суспільства, регіону та держави; актуалізація потреби у професійному самопізнанні, самовихованні, саморозвитку, самоорганізації; вироблення гуманістичної життєвої та соціально-професійної позиції тощо.

Запропонована в посібнику система соціально-професійної орієнтації учнів в умовах профільного освітнього середовища дає змогу сформувати не лише когнітивну складову психологічної сфери особистості, а й операційно-технологічну, мотиваційну, етичну, соціальну, поведінкову, що забезпечить їй високий рівень самоорганізації і самоуправління в процесі життя та професійної діяльності. У зазначеному контексті ми розглядаємо її у вимірі творчої активності

педагогів, наставників та учнів, що виявляється в доцільному використанні освітніх форм, методів, засобів і технологій у процесі взаємодії в спроектованому навчально-виховному просторі.

Джерелом, яке забезпечує творчу активність майбутніх фахівців, є мотиви самоактуалізації особистості у сфері обраній для професійної діяльності. Одним із механізмів виникнення таких мотивів є система соціально-професійних ціннісних орієнтацій особистості та її педагогів і наставників у якій домінантну роль відіграють гуманістична спрямованість кваліфікованої діяльності фахівця та його соціальна відповідальність за результати праці.

Особливістю запропонованої моделі соціально-професійної орієнтації учнів в умовах профільного освітнього середовища є: громадянська спрямованість; розвиток соціально значущих цінностей майбутніх фахівців; механізми формування якостей і цінностей (особистісного і соціального характеру) достатніх для виконання професійного обов'язку; формування готовності особистості до колективної роботи та умінні приймати рішення й нести за них відповідальність; професійне самовдосконалення на етапах вікового розвитку.

У сучасних соціально-економічних умовах особистості, суспільству та державі потрібні системні процеси на ринку праці, спрямовані на реалізацію загальнолюдських цінностей та технологій матеріального і нематеріального виробництва. У зв'язку з цим науковці та практики мають розробити та впровадити в життя диференційовану трирівневу модель здійснення навчально-виховного процесу в системі загальної середньої освіти для учнів старших класів. Одним із ключових завдань упровадження моделі є спрямування учнів на навчання у: ВНЗ III–IV рівнів акредитації; ВНЗ I–II рівнів акредитації; заклади освіти на рівні надання робітничих кваліфікацій з правом продовження навчання у ВНЗ шляхом коригування особистісних професійних установок. У межах системи загальної середньої освіти потрібно надати учневі можливість сформувати на обраному освітньому рівні конкурентоспроможні на ринку праці компетентності.

Такий підхід розв'язує одне з ключових завдань шкільного навчання і виховання – підвищення продуктивності праці з позицій морального виховання.

Очевидно, що актуальною потребою сучасної школи є реалізація принципу зв'язку трудового виховання з моральним, який має закономірність: «За правильно створених умов фізична праця добре впливає на особистість вихованця, розкриває в нього позитивні риси й властивості, формує якості та цінності, сприяє вихованню міцнішої дисципліни». У зв'язку з цим потрібно використати досвід тих фахівців, які знають проблему глибше, бачать істотні шляхи її вирішення, а отже, усвідомлюють необхідні зв'язки й відношення на сучасному етапі розвитку цивілізації.

Навчально-методичний посібник «Соціально-професійна орієнтація учнів» розроблений на стикові різних наук, зокрема філософії, логіки, загальної та соціальної психології, педагогіки, соціології, економіки, фізіології вищої нервової системи. Тому викладена інтерпретація важливих питань підготовки учнів до життя та трудової діяльності зацікавить не лише освітян системи загальної середньої освіти та студентів вищих навчальних закладів, а й працівників органів державного та регіонального управління, суспільні інституції та «наставників», які мають великий життєвий та професійний досвід.

Сподіваємося, що посібник допоможе освітянам і майбутнім фахівцям зрозуміти особистісну й суспільну значущість праці та її поділ у суспільстві, специфіку діяльності, відчути себе суб'єктом діяльності і взаємодії, опанувати механізми використання особистісного та колективного потенціалу з метою розв'язання поставлених соціально-професійних завдань.

Науковцям, освітянам, управлінцям, наставникам, батькам, учням і всім, хто прямо чи опосередковано впливає на якість навчально-виховного процесу, бажаю досягти успіхів у соціально-професійній орієнтації учнів в умовах спроектованого життєвого простору, спрямованого на безперервний розвиток особистості.

З повагою та найкращими побажаннями, Микола Піддячий.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ

У розділі розкриваються методологічні та концептуальні підходи до: створення системи соціально-професійної орієнтації учнів; побудови навчально-виховного процесу старшої школи в умовах профілізації; визначення мети, засобів, змісту, методів, форм, принципів, процедури викладання, педагогічних технологій та періодичності їх коригування; формування в учнів здатності до професійної діяльності; теоретичних засад змісту профільного навчання. Наведений порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду соціально-професійної орієнтації учнів.

1.1. Тенденції розвитку суспільства і їх впливи на соціально-професійну орієнтацію учнів

Суспільства і держави, які на культурологічній основі: розбудують освіту і науку; системно удосконалюватимуть технології; виховуватимуть та розвиватимуть відповідальну за свої дії компетентну особистість, навчену логічно мислити й саморозвиватися, займатися самоосвітою і самовихованням, здатну розбудовувати самодостатній інформаційно-комунікаційний простір та приймати на основі цього адекватні прогресивні рішення, змінюючи життя на краще – домінуватимуть у суспільних відносинах і соціально-економічних просторах та матимуть завдяки цьому стійку динаміку випереджального розвитку.

Виховання і навчання соціально-професійно орієнтованої особистості забезпечується взаємодією науки і освітньої практики в процесі побудови освітньо-наукових і виховних систем. Духовність, інтелект, компетентності, праця, технології, сировина та своєчасне врахування певних законів, закономірностей та принципів розвитку зумовлюють поступ суспільств і держав.

Наприклад, видобутком для продажу мінеральних ресурсів отримуються кошти, але втрачається без відновлення ресурсна база землі. Вирощування

сільськогосподарської сировини збіднює родючість ґрунту. Вироблення обладнання і машин як продукту праці вимагає значних людських і енергетичних ресурсів, здобування високого рівня освіти, пожиттєвого вдосконалення знань з метою випуску досконалішої технічної продукції, яка за рахунок новітніх технологій на світовому ринку наукоємної продукції країн великої сімки становить близько 80%[1]. Але фахівці, які розробляють, впроваджують і постійно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, проходять довготривалий процес неперервної підготовки за певним соціально-професійно орієнтованим навчальним змістом освіти, формуючи необхідні компетентності, набуваючи при цьому психологічного і професійного досвіду.

Оскільки ринкова продуктивність суспільств різна у світі періодично аналізуються критерії оцінки світового господарства. Зокрема концепція чотирьох суспільств передбачає їх структурування за показником доданої вартості: агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі – додана вартість транспортування природно-сировинних ресурсів становить лише один відсоток; науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом – додана вартість при виготовленні кольорових телевізорів становить 16 відсотків; інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торгово-фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту – показник доданої вартості при виготовленні «суперкомп'ютерів» сягає 1700 відсотків, а при виготовленні та продажі супутників, що забезпечують керування світовими мережами капіталу третього «прошарку» 2000 відсотків; ідейно й духовно інтегровані суспільства – додана вартість четвертого «прошарку» перевищує третій приблизно в 10 тисяч разів[2].

У зв'язку з цим, є необхідність у напрацюваннях пов'язаних із

---

[1] *Васильев Ю. К.* Политехническое образование, трудовое воспитание и профориентация школьников: аннотир. тематика лекций / Юрий Константинович Васильев. – М.: Знание, 1976. – 48 с. – С. 24.

[2] *Соснін О. І.* Експорт знань «дволикі» технології / Олександр Соснін // Науковий світ: – 2004.- № 11. – С. 5.

розвитком перспективних суспільних відносин і соціально-економічного простору через змістову складову освіти в старшій школі. Це період, коли розпочинається процес соціально-професійної орієнтації учнів. На сучасному етапі розвитку є потреба у побудові освітньої системи, що спрямовує старшокласників до агро-сировинного, науково-технологічного й індустріально-промислового, інформаційно-комунікативного, морально-духовного цілепокладання. В Україні, як і в кожній розвинутій країні світового співтовариства, домінуючими є лише окремі напрями розвитку, які в економічній оцінці хоча і мають різну додану вартість, але характеризуються системним виявом і в суспільних відносинах та соціально-економічному просторі виконують функції забезпечення динаміки розвитку країни та задоволення духовних і матеріальних потреб населення.

Для інтеграції України в світові суспільні та соціально-економічні системи необхідне «системне пізнання світу»[1] й об'єктивний прогноз можливих тенденцій і напрямів розвитку. Позитивний результат досягається шляхом співпраці між галузями наукових досліджень, які охоплюють перспективи цих процесів, науково обґрунтовують і прогнозують майбутнє. Об'єктивна оцінка суспільного розвитку дає можливість визначити місце і роль науково-технічного прогресу в житті суспільства. Він є рушійною силою соціально-економічного життя, створює передумови для глибоких змін у знаряддях та інших засобах праці, в методах ведення і організації виробничих процесів.

Ми живемо у вік бурхливої науково-технічної революції, яка є виявом науково-технічного прогресу, що охопив одночасно освіту, науку і технології. Щоб зрозуміти суть сучасної науково-технічної революції, необхідно проаналізувати подібні революції минулого[2]. Знаючи напрями й тенденції

---

[1] *Аверсанов А. Н.* Системное познание мира: метод. проблемы / А. Н. Аверсанов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с. – С. 58.

[2] Освіта України і науково-технічний прогрес: історія, досвід, уроки / [В. М. Курило, В. П. Шепотько]. – К. : Деміур, 2006. – 432с. – С. 10.

майбутнього розвитку можна змоделювати підготовку особистості до зустрічі з новими викликами та спрогнозувати майбутні перспективи і можливості. В освітньо-виховному просторі має своєчасно коригуватися мета, зміст, методи, форми, принципи, процедура викладання, педагогічні технології тощо з урахуванням інтересів особистості, суспільства і держави. Зазначене коригування обумовлюється суспільними відносинами та соціально-економічними процесами. Новітні підходи у розв'язанні цих проблем характеризуються глибинним розумінням тенденцій майбутнього, систематизованістю, окресленням найближчих напрямів змін тощо.

Відповідно до потреб сьогодення старша школа засобами навчання і виховання, через зміст, методи, форми, принципи, процедуру викладання, педагогічні технології формує в старшокласників рівень національної свідомості, достатню життєву компетентність, соціально-професійну спрямованість, комп'ютерну грамотність, уміння опрацьовувати інформацію, знання іноземних мов тощо. Сутність шкільної соціально-професійної орієнтації вочевидь розкривається у взаємній зумовленості і співвимірності людини з суспільством та соціально-економічним середовищем. Досягнення цієї гармонії підвищує цінності життя особистості, а також сенс життя суспільного. Збереження та поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить і педагогічним методам[1].

У процесі загальноосвітньої підготовки в старшокласників маємо сформувати уміння потрібні для розв'язання життєво важливих практичних завдань на основі використання здобутих знань. Навчально-виховний процес старшої школи не повинен переобтяжуватися надмірним фактологічним матеріалом, що не містить відомості, які не мають освітньої цінності. Структура змісту навчання диференціюється залежно від схильностей,

---

[1] *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абриси: [монографія] / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с. – С. 84.

здібностей, життєвих планів старшокласників та суспільних потреб. Навчальне навантаження старшокласників, зумовлюється відповідністю змісту освіти і навчальних технологій їхнім психофізіологічним особливостям. Це забезпечує гармонійний розвиток, позитивно впливає на стан здоров'я, підвищує коефіцієнт мотивації до навчання та рівень конкурентоспроможності в середовищі.

Зосередження на потребах освіти і розвитку особистості передбачає пряму залежність проектування навчального змісту і методичного забезпечення[1] залежно від вікових та індивідуальних особливостей учнів. У цьому напрямі переважають педагогічні технології на основі активізації й інтенсифікації діяльності школярів. Принцип активності учня в навчальному процесі був і залишається одним із основних у педагогіці. Його сутність – цілеспрямоване активне сприйняття учнями явищ, які вони вивчають, їх осмислення, аналіз і застосування. Цей принцип передбачає якість навчальної діяльності, що характеризується високим рівнем мотивації, усвідомленою потребою в засвоєнні знань і вмінь[2]. Основою перетворень є реальне знання потенційних можливостей старшокласників, прогнозування потреб і моделей розвитку. На цьому ґрунтується використання особистісно орієнтованих педагогічних технологій у старшій школі.

Згідно з таким підходом до створення розвивального середовища зусилля системи загальної середньої освіти спрямовуються в площину особистісно орієнтованого виховання, визначення і формування ціннісних орієнтацій, а також переосмислення усіх факторів, від яких залежить якість навчально-виховного процесу. Сучасна освітня парадигма цілеспрямовується до дитиноцентризму з пріоритетом розвитку особистості і характеризуються створенням освітнього середовища спрямованого на розвиток духовних та

---

[1] *Бондар В. І.* Теорія і технологія управління процесом навчання у школі / В. І. Бондар. – К.: Школяр, 2000. – 191 с. – С. 112.

[2] *Селевко Г. К.* Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. / Герман Константинович Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – Т.1. – 2006. – 816 с. – С. 194.

моральних якостей і цінностей.

Зазначимо, що якість практичної виховної діяльності визначається наявністю чи відсутністю чинника ризику, що супроводжує досягнення певних морально-розвивальних цінностей як кожним вихованцем зокрема, так і всім навчальним загалом. Нині ступінь такого ризику доволі високий. Він виявляється в дедалі глибшій моральній деградації суспільства. Серед ознак такого становища однією з найвиразніших є неприпустима легковажність тих, хто недостатньо усвідомлює складність процесу виховання молодого покоління. В кращому випадку такі люди володіють лише поверхневими знаннями, а в гіршому не виваженість наукових поглядів і практичної діяльності, підходів та позицій призводить до поступової руйнації розвивального освітнього простору.

Коли для суспільства і особистості знання стали потужним засобом виробничої сфери та ресурсом у визначенні стратегічних напрямів економічного поступу[1] надзвичайно важливим є їх автентичність. Автентичні знання й інформація є фундаментом у побудові ефективних економічних систем і глобальних проектів. Стійка динаміка технологічного наповнення життя людини зумовлює необхідність постійної адаптації особистості до швидких життєвих змін та ритмів.

Основою знань, їхнім базовим компонентом є інформаційно-комунікаційний простір. Важливо, щоб він набував життєвості і масштабності не лише на глобальному, а й на регіональному рівнях. Знання і життєвий досвід адаптують особистість до оточення та уможливлюють управління нею простими й складними усталеними і щойно виниклими, ще невідомими ситуаціями. Але знання змінюють свою змістовність і творчий вияв. На сучасному етапі розвитку суспільства колективна творчість має переважити індивідуальну в інноваційності[2]. Впродовж багатьох століть основною

---

[1] *Герасимчук В. І.* Соціально-орієнтований ринок праці і проблеми його становлення / Володимир Іванович Герасимчук; Україн. ін-т. соц. досліджень. – К., 2000. – 32 с. – С. 19.

[2] *Гильбух Ю. З.* Темперамент и психологические способности школьника: психология, диагностика, педагогика / Ю. З. Гильбух. – 2-е изд. допол. и перераб. – К. : Ин-

рушійною силою була творчість індивідуальна. У сучасному світі в силу об'єктивних тенденцій загальноцивілізаційного характеру суспільство набуває ряд характерних рис, які не були властиві для попереднього періоду. Це висуває нові вимоги як до загальносуспільного розвитку, так і до життя і діяльності кожної людини зокрема. Кардинальний характер цивілізаційних змін на початку XXI століття зумовлює такий же масштаб перемін, які повинні відбутися у підготовці учнів до життя і діяльності[1]. Тому в сфері знань важливо дбати не лише про їх індивідуальне здобуття, але й про їх опанування в навчальних колективах і об'єднаннях[2] як важливих структурах, що забезпечують суспільний поступ до нового рівня розвитку. При цьому внутрішньою потребою для креативної особистості і суспільства в цілому стає систематичне отримання знань впродовж усього життя і їх колективістська реалізація у виробничій і невиробничій сферах.

Рух до знаннєвого суспільства має як позитивні, так і негативні наслідки[3]. Глобальний доступ до інформації засобами новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, з одного боку, спрощує її отримання, а з іншого насторожує, бо такий доступ до інформації дає очікувані вихідні результати лише після прикладення значних індивідуальних зусиль до її ретельної обробки й систематизації та інтеграції в площину застосування.

Доступ до інформаційно-комунікаційного простору та Інтернет-технологій несе в собі й певні загрози, пов'язані із запозиченням (копіюванням) інших культур на території отримання і застосування. Освіта і наука прагне досягти відповідності між змістом навчання і формуванням рівнів компетеностей, необхідними для певної професійної діяльності та наближення їх до європейських стандартів. Впровадження результатів

т. психологии АПН Украины, 1993. – 272 с. – С. 167.

[1] Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: зб. наук. пр. / за ред. Н. Г. Ничкало. – Х. : НТУ "ХПІ", 2007. – 644 с. – С. 3.

[2] *Клепко С. Ф.* Інтегративна освіта і поліморфізм знання / Сергій Федорович Клепко; Інститут педагогіки АПН України; – К. : Полтава, 1998. – 358 с. – С. 278.

[3] *Кремень В. Г.* Освіта і наука України: шляхи модернізації (факти, роздуми, перспективи) / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2003. – 216 с. – С. 119.

виконання Державної програми сприяє створенню умов для входження України в європейський соціально-економічний, політичний, науковий та освітній простір. Щоб уникнути певних загроз перед доступом до інформації (для старшої школи і широкого загалу) треба її ретельно опрацьовувати і обирати в межах спроектованих компетентностей. У разі недотримання цього принципу неякісно надана старшокласникам і широкому загалу інформація уповільнює поступальний розвиток, а ще гірше – спрямовує суспільні та соціально-економічні процеси (стандартизовані критерії суспільного життя, освіту, традиційні системи праці, повсякденне життя, культурний розвиток тощо) на хибний шлях.

Звертаємо увагу на необхідність допомоги старшокласникам у формуванні істинних життєвих ціннісних орієнтацій, поведінки, живого міжособистісного спілкування і взаємодії з певними прошарками суспільства. Ці цінності становлять основу людського багатовимірного буття, яке не може бути замінене «віртуальним життям інформаційної мережі». Разом з тим, у наш час і в майбутньому відбуватимуться певні зміни щодо масового доступу до релевантної інформації, швидкості її отримання через міжнародну інформаційно-комунікаційну мережу та оперативності взаємодій в окресленому просторі. Це впливає на періодичність коригування змісту, методів, форм, принципів, процедури викладання, педагогічних технологій в старшій школі, завдання яких полягає в збалансуванні, передачі, ретельній обробці, креативному використанні інформації в процесі реалізації відповідних наукових та навчально-виробничих проектів.

Зміст, метод, форми, принципи, процедура викладання, педагогічні технології для старшої профільної школи базуються як на національній культурно-історичній, так і на полікультурній спадщині й соціальному та історичному підґрунті із врахуванням індивідуалізації і соціалізації в процесі відбору інформації. В спроектованому системному взаємообігу вона має бути збалансованою і функціональною в особистістісному та суспільному відношеннях.

Розроблення нового змісту, методів, форм, принципів, процедур викладання, педагогічних технологій вимагає критичного аналізу різних проектів, освітніх моделей, концепцій та положень. У сучасних умовах старшокласники, які навчаються вчитися, здобуваючи знання і вміння в найрізноманітніших життєвих ситуаціях, навіть поза межами навчально-виховних інституцій, формують в собі, як об'єкті суспільного розвитку[1], цінності й орієнтації оточуючого середовища. З часом отримані знання і вміння трансформуються з однієї площини в іншу, що дає їм можливість успішно розв'язувати непередбачувані проблемні ситуації впродовж життя. У процесі підвищення життєспроможності старшокласник має сформувати здатність: самокритичного ставлення в процесі формування психологічного досвіду; діяти на рефлексивному рівні; виокремлення критеріїв адекватної оцінки своїх успіхів і поразок під час отримання знань та виконання завдань з формування спроектованих компетентностей.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку старшої школи, як правило, домінує традиційний підхід в організації навчально-виховного процесу, який полягає в концентрації зусиль педагога на формуванні знань; зосередженні старшокласника на вчителеві та академічних предметах; поділі змісту освіти на предмети; чіткій регламентації структури і розподілу навчального навантаження; адміністративному втручанні та централізованому управлінні; незмінності (відсутності коригування) академічного підходу; орієнтованості на вивчення і точне відображення заздалегідь підготовлених знань; пріоритеті загального оцінювання отриманих старшокласником знань; наданні переваги лекторським (офіційним) догматичним підходам у здійсненні навчально-виховного процесу; домінуванні одноманітності теоретичних проекцій при викладенні навчального матеріалу тощо.

У зв'язку з цим, виникає необхідність перегляду традиційного змісту, методів, форм, принципів, процедур викладання, педагогічних технологій в

---

[1] *Ананьев Б. Г.* Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л.: Ленингр. ун-т, 1968. – 339 с. – С. 233.

старшій школі, що викликана глобальними інтеграційними процесами регіонального й світового масштабу[1], а також трансформацією України в європейське і світове співтовариства.

На основі визначених перспектив розвитку зміст і організація навчально-виховного процесу в школі мають базуватися на таких підходах: формування вихідних знань і проектування результатів їх застосування; зосередження педагога на здібностях і психофізіологічних можливостях особистості; диференційований підхід у процесі розподілу навчального навантаження; передбачення прогнозованої гнучкості, що ґрунтується на різних типах і рівнях територіально-місцевої автономії в межах загальноприйнятих принципів та стандартів якості; відкритість і доступність для суспільства; стимулювання розвитку здібностей вищого порядку, набуття соціальних, психоемоційних, технологічних, практичних, моторних, художніх та інших умінь; зосередження педагога на прогресивно-виховному оцінюванні; домінування підходів, орієнтованих на активну участь учня, його співпрацю й взаємодію з педагогом; переважання комплексних підходів, які сприяють встановленню зв'язків між теорією та практикою, а також допомагають педагогові в застосовуванні знань і вирішенні водночас певних практикоорієнтованих завдань; організація особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу; проектування наступності в системі безперервної освіти.

У цьому інноваційному процесі важливим є безконфліктне існування традиційних підходів в організації навчально-виховного процесу для старшої школи і створення умов для поступового переходу від традиційної до інноваційної освітньо-виховної моделі. Необхідною умовою функціонування інноваційної моделі є розвиток інтелектуальних умінь вищого порядку й підвищення рівня креативності особистості, а також реалізація прагнення

---

[1] *Ковязина З. П.* Дифференциация содержания образования в старшей школе США: дис… канд. пед. наук: 13.00.01 / Ковязина Елена Петровна. – К., 1989. – 194 с. – С. 58.

особистості до самовдосконалення, мотивація відкриття й дослідження світу і прикладання певних зусиль до його вдосконалення[1].

На сучасному ж етапі суспільного та соціально-економічного розвитку важливо сформувати в старшокласників якості і цінності для адаптації в оточуючому середовищі, озброївши їх компетентностями для проведення гуманних змін[2], які покращуватимуть життя людини, не руйнуючи природне середовище. Це спонукає до проведення аналізу навчально-виховного процесу старшої школи на наявність принципових відмінностей традиційного і сучасного підходу, їх розуміння, переосмислення і виходу на змішану модель із врахуванням притаманних українській культурі традицій та інституціоналізації як соціологічних констант[3].

Для перебудови освітньої системи з метою відображення в ній потреб адаптації до нових ситуацій в швидкозмінному просторі потрібні відповідні компетентності. Компетентнісний підхід базується на: знаннях, уміннях, навичках, здібностях; можливостях психологічної сфери відчувати, сприймати, пам'ятати, вивчати, осмислювати і діяти; своєчасному вирішенні проблем у процесі перебудови освітньої системи; формуванні знань, умінь у напрямі використання наявних можливостей, достатніх для адекватних дій у відповідних ситуаціях тощо.

Створення ситуації, в якій особистість постійно розвивається, зростає, дозріває[4] вимагає: розробки основних універсальних компетентностей для українського суспільства, що потребує узгодження з цінностями і напрямами розвитку; розподіл компетентностей за категоріями узагальненості й конкретності, індивідуальності і колективності, базовості, важливості,

---

[1] *Амонашвили Ш. А.* Педагогическая симфония: избр. страницы / упоряд. О. Ф Золотова. – К. : Плеяда, 2005. – 250 с. – С. 187.

[2] *Иванов В. М.* Педагогические условия социализации: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.05. – Социальная педагогика / В. М. Иванов. – К., 1998. – 20 с. – С. 9.

[3] *Бергер П.* Социальное консультирование реальности: Медиум трактат по социологии знания / Питер Бергер, Томас Лукман. – М., 1995. – 333 с. – С. 131.

[4] *Бергсон А.* Творческая эволюция. Материя и память / Анри Бергсон: пер. с франц. – Мн. : Харвест, 1999. – 1407 с. (классическая философская мысль). – С. 21.

пересічності тощо; практичної реалізації завдань довгострокової стратегії і переходу від предметно-орієнтованого до особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу; побудови ментальної навчальної моделі на культурологічній основі.

Наступна проблема стосується автентично-компетентнісно зорієнтованого підходу, спрямованого на формування якостей і цінностей особистості для успішної діяльності в прогнозованому світі, оскільки людина живе в природному світі і бере участь у природних процесах[1].

У зв'язку з цим підготовка педагогів до роботи із старшокласниками передбачає не лише засвоєння ними теоретичних знань з навчального предмету, а і формування та розвиток відповідних компетентностей.

Компетентнісний підхід знайде своє місце і в контексті традиційної організації навчально-виховного процесу за умови розвитку базових та інструментальних умінь (уміння читати, писати, рахувати тощо). Підґрунтям для зростання компетентностей є знання, уміння, орієнтації, цінності тощо. У цьому контексті педагоги мають врахувати, що старшокласники, здобуваючи та поглиблюючи знання, уміння і установки, водночас здатні швидко та ефективно їх застосовувати у відповідь на змінність ситуацій[2] в їх особистому, професійному і суспільному житті.

У процесі планування та організації навчально-виховного процесу враховується, що знання здобуті старшокласниками в результаті навчання дією, і ті, що спираються на попередній життєвий досвід, запам'ятовуються на довше, ніж знання, здобуті теоретично і замало пов'язані із повсякденним життям. Психологічна і практична готовність до свідомої і активної праці на користь суспільства – головне завдання національного виховання молодого покоління. Раціональна організація продуктивної праці у поєднанні з навчанням учнів є важливим засобом не тільки інтелектуального, фізичного і

---

[1] *Бердяев Н. А.* О назначении человека / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с. – С. 94.

[2] Формирование личности старшеклассника / [под ред. И. В. Дубровиной, А. Д. Андреева и др.]. – М.: Педагогика, 1989. – 168 с. – С. 127.

морального, але і соціально-професійного розвитку особистості. Всі спроби уникнути продуктивної праці закінчувались негативно як для особистості, так і для суспільства в цілому. Багатогранність і багатство інтелектуального змісту продуктивної праці, постановка перед учнями цікавих технічних, технологічних і організаційно-економічних завдань, вирішення яких потребує самостійності мислення, творчості дозволяє сформувати креативну особистість[1].

Загальноосвітні навчальні заклади, які не зможуть запропонувати особистіно-розвивальну, соціально-професійно орієнтовану навчально-виховну основу, втрачатимуть учнів, які досягатимуть в навчанні низьких результатів у віці до 15 років, почуваючи себе незахищеними в соціальному плані. Шлях до усунення цих проблем лежить через побудову освітньо-виховних моделей базової і профільної освіти для старшої школи, а також участі старшокласників і їхніх батьків в обговоренні і виборі власного навчального плану з метою побудови соціально-професійної траєкторії. Це підвищує соціальну вмотивованість[2] і стимулює докладання ними зусиль для успішного опанування запропонованого змісту навчання.

Потребує вирішення проблема контролю за особистісними переживаннями і страхами старшокласників, яка набула актуальності у зв'язку із зміною суспільного та соціально-економічного регіонального та державного устрою. Зустрічаючись з ними в молодому віці, особистість не завжди підготовлена їх побороти. Тягар успішності і страх поразки найбільше хвилює сьогодні старшокласників. Освіта має допомагати індивідууму та суспільству загалом контролювати переживання та страхи. Є багато страхів, які людині необхідно побороти, з-поміж них – страх зазнати поразки. Людина – тендітне створіння, а сучасний світ в жодному разі не дає надії, що майбутнє буде

---

[1] *Мадзигон В. Н.* Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: [монография] Василий Николаевич Мадзигон. – К. : Вересень, 2004. – 323, [1] с. – С. 19.

[2] *Бочева Л. Б.* Особенности взаимосвязи социальной мотивации и мировоззрения в юношеском возрасте: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология / Л. Б. Бочева. – М., 1987. – 24 с. – С. 10.

мирним, затишним місцем без страхів та переживань. У зв'язку з цим маємо дати відповіді на запитання: Чи ми маємо перелік тих переживань і страхів, на боротьбу з якими освіті і науці слід звернути особливу увагу? Чи можливо створити такий перелік на основі аналізу подій сучасності? Чи можливо передбачити, як і які страхи будуть змінюватися?

Отримавши орієнтовний перелік переживань і страхів, освітяни і науковці мають співпрацювати із старшокласниками і батьками в їх подоланні, або хоча б нівелюванні до мінімуму за допомогою певних засобів. Зрозуміло, що створити перелік на основі аналізу сучасних подій і прогнозу на майбутнє, передбачаючи динаміку змін, навряд чи можливо. Але оскільки сучасні події в світі не гарантують мирного співіснування, є потреба в підготовці молодого покоління до можливих змін, страхів і переживань. Один із засобів – допомога старшокласникам у створенні й розвитку надійних і продуктивних міжособистісних зв'язків як на регіональних рівнях, так і в світовому просторі.

Отже, зазначимо, що при розробці змісту, методів, форм, принципів, процедур викладання, педагогічних технологій для старшої школи слід ретельніше аналізувати міжнародні освітні моделі й системи, а при відборі окремих складових, з метою навіть часткової трансформації в український освітній простір, звертати увагу не лише на їх ефективність в міжнародному освітньому просторі, а й на тенденцію змін у суспільних і соціально-економічних відносинах. Через аналіз історично сформованих просвітницьких процесів необхідно трансформувати в майбутні навчально-виховні моделі і системи кращі здобутки української і світової педагогіки і психології переглянувши основні освітні складові з метою коригування навчально-виховного змісту в старшій школі на новій культурологічній базі. В умовах складного полікультурного простору такий підхід забезпечить поступ підростаючого покоління й країни до нового рівня суспільних відносин, а також духовного та соціально-економічного розвитку. Рівень же задоволення потреб особистості й суспільства перебуває в прямій залежності від якості

освіти в старшій школі (початковій ланці системи неперервної освіти), динаміки навчальних досягнень старшокласників та рівня їх соціально-професійної орієнтації.

1.2. Концептуальні підходи до соціально-професійної орієнтації учнів

Реформа рамкових основ змісту загальної середньої освіти характерна для основної і старшої школи в країнах, які, розвиваючись, періодично коригують напрями шляхів поступу суспільних відносин і соціально-економічної сфери. Мета цього реформаторського процесу зумовлюється: соціально-професійною орієнтацією учнів; формуванням компетентностей особистості на етапах вікового розвитку; збереженням і розвитком національної культурно-історичної спадщини; запозиченням найкращих напрацювань людства на теренах цивілізованого світового співтовариства; входженням в Європейський і світовий полікультурний і соціально-економічний простір зі своїми надбаннями, які стануть складовими загальнолюдських цінностей світового рівня тощо. Складність полягає в узгодженні існуючого навчально-виховного комплекту в основній і старшій школі з суспільними та соціально-економічними потребами регіонального й державного масштабу, а також в необхідності його порівняльного супроводу з головними сучасними світовими характеристиками.

Цей процес спонукає до періодичного коригування навчально-виховного комплекту для учнів старших класів, зумовленого такими чинниками: на основі автентичних знань забезпечується поступ цивілізованого суспільства; технології, які сприяють доступу до цінної інформації, динамічно змінюються, стають надійнішими і швидшими (з моменту запиту інформації до моменту її отримання і використання); пропоновані навчальні програми для старшої школи, які базуються на принципах формування в старшокласників базових і спеціальних (профільних) знань, на момент їх впровадження часто не відповідають сучасним вимогам; молоде покоління потребує формування компетентностей, які допоможуть йому впоратись із сучасними і майбутніми викликами інноваційного суспільства в глобалізованому просторі; традиційні програми базуються на вивченні фактологічного матеріалу, удосконаленні

частини знань і потребують заміни на нові, в яких наголос робиться на розвиток навичок логічного мислення, формування креативності, налагодження міжособистісних відносин тощо.

Реструктуризація світових суспільних відносин та соціально-економічних процесів вимагає періодичного оновлення цілей, засобів, змісту, методів і форм навчання[1]. Динаміка демократичних процесів і деформації навколо демократизації, зростання числа країн з ринковою економікою все гостріше порушує питання соціально-професійної орієнтації (базові й спеціальні знання і вміння) учнів старших класів, і що повинне знати і вміти молоде покоління: після закінчення загальноосвітньої школи; перед вступом до вищих навчальних закладів за визначеним і відпрацьованим в школі напрямом; в процесі входження у ринок праці тощо. Роль освіти як потужної складової соціально-професійної сфери аналізує Н. Г. Ничкало. «Нова доба потребує розвитку педагогічного знання з урахуванням загальної системи людинознавства, розвитку прогресивних традицій педагогічної антропології, створення сучасних наукових теорій і методик професійного розвитку і виховання особистості. Цілісній системі освіти має відповідати цілісна педагогічна наука, яка охоплювала б усі ланки державної і громадської освіти та самоосвіти, сприяла розвитку неперервної освіти [...].»[2].

У сучасних умовах суспільного та соціально-економічного розвитку план дій з освітньої реформи основної і старшої школи полягає в уточненні і коригуванні навчально-виховного комплекту; в централізації й диференціації змісту навчальних програм, які містять базові й спеціальні складові, з послідовністю викладення того, що повинен знати і вміти учень; у формуванні критеріїв, показників і визначенні мети досягнень, до яких прагнуть учні; в періодичному моніторингу освітнього змісту з метою

---

[1] Національна доктрина розвитку освіти. – К.: Шк. світ, 2001. – 24 с.

[2] *Ничкало Н. Г.* Педагогічні дослідження в Польщі та Україні: особливості, результати і перспективи // Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр.; укр.-пол. [щорічник] / за ред. Т. Левовицького, І. Зязюна, І. Вільш, Н. Ничкало. – Ченстохова; К., 2005. – [Вип]7. – С. 2003 – 216. – С. 211.

виявлення відповідності бажаному результату, а також її прогнозування і запобігання критичним ситуаціям; в упорядкуванні оцінювальних критеріїв, пов'язаних із засвоєнням інваріантної і варіативної складової змісту освіти, стандартами освітніх галузей і показниками, які забезпечують концентрацію уваги педагогів на результатах навчання; у зміщенні акцентів критеріїв і показників основної і старшої школи для підвищення якості навчально-виховного процесу засобами планування, стимулювання, фінансування, моніторингу, покарання тощо. Щодо соціально-економічної перебудови роботи загальноосвітньої ланки висловились В. М. Курило і В. П. Шепотько. «Сьогодні дедалі частіше використовуються такі процеси і предмети природи, з якими людство не зустрічалося у своєму повсякденному житті. Тому обов'язковою умовою вирішення поставлених технічних завдань стають відкриття в природі тих чи інших явищ і процесів, пізнання їх законів і їх різнобічних дій. В сучасний період потреби суспільства вимагають, щоб наука у своєму розвитку випереджала техніку і виробництво.»[1].

У «знаннєвих» суспільствах спостерігається тенденція зміни акцентів навчання для всієї старшої школи, а не окремої її частини (залежно від соціальної щаблини). Це зумовлене високим рівнем викладання для всього учнівського загалу незалежно від здібностей та суспільного статусу; пріоритетами в формуванні базових й спеціальних знань і вмінь, потрібних учню, а не повинності викладача у виконанні службових обов'язків; запам'ятовуванням фактів для застосування знань і вмінь, які більше підходять для інформаційно-комунікаційних суспільств та економік на знаннєвій основі. Але, вибудовуючи нове із запозиченого, не потрібно втрачати ефективно працююче власне. На підтримку власної національної освітньої системи висловився А.І. Кузьмінський. «В останні роки помітною стала тенденція ігнорування національних надбань у царині освіти й виховання і сліпого копіювання, механічної екстраполяції чужого досвіду. Це

[1] Освіта України і науково-технічний прогрес: історія, досвід, уроки / [В. М. Курило, В. П. Шепотько]. – К. : Деміур, 2006. – 432с. – С. 14.

своєрідне «мавпування». Не можна не рахуватися з думкою К.Д.Ушинського: «Загальної системи виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії, і німецька педагогіка не більше як теорія німецького виховання. У кожного своя особлива національна система виховання, а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим [...].»[1].

Проведення освітянських реформ державного і регіонального рівня супроводжується обґрунтованою зміною навчально-виховних заходів з визначенням нових підходів в опануванні навчального матеріалу, що вимагає від основної та старшої школи досягнення позитивних результатів на новому рівні розвитку. Пропонована освітньою наукою соціально-професійно зорієнтована модель пройшла експериментальну апробацію і впроваджується в освітню практику основної і старшої школи після успішного закінчення експериментальної роботи, з позитивними результатами, відображеними у висновках і відгуках (школа, сім'я, суспільні інституції тощо). Результати підсумкового внутрішнього й зовнішнього моніторингу в випускних класах старшої школи систематизовані наприкінці навчання і співпали з термінами вступу абітурієнтів до вищих навчальних закладів. Своє бачення сутності національно-регіонального компоненту аналізує Н. Г. Никифорова. «Слід відзначити, що національно-регіональний компонент доречний лише тоді, коли існують специфічні національно-регіональні запити. Їх відсутність прирівнюється до відсутності відповідного замовника і подальша робота з проектування змісту освіти втрачає сенс. [...] Національно-регіональний компонент передбачає введення відповідного змісту освіти [...].»[2].

В англійській і американській системах освіти навчально-виховний комплект старшої школи асоціюється з тим, чого навчатимуть старшокласників, звертаючи увагу на ціль, зміст, методи, форми навчання, а

---

[1] *Кузьмінський А. І.* Завдання всебічного гармонійного розвитку особистості в умовах полікультурної освіти / А. І. Кузмінський // Славянская педагогическая культура. – 2006. – № 5. – С. 12.

[2] *Никифорова Н. Г.* Поликультурные основы проектирования регионального компонента в современной школе / Н. Г. Никифорова // Известия Международной Славянской Академии образования им. Я. А. Коменского. – 2006. № 4. – С. 87.

також педагогічний інструментарій. У німецькій старшій школі комплект розглядається як навчальна система, яка описує річні навчальні програми за предметами разом із процедурою викладання в навчальних колективах. Специфіку устрою європейської системи освіти досліджувала Н. М. Лавриченко. «Так, Франція, […] маючи централізовану систему освіти, так само як Італія, Швеція, Люксембург прагне забезпечити мобільність та адаптивність освіти завдяки раціональному розподілу управлінських компетенцій міністерських структур і навчальних закладів на місцях. Школам не лише надається право, а й ставиться в обов'язок складати власні плани навчально-виховної та соціально-культурної діяльності. […] Педагогічні реформи у таких країнах, як Англія, Німеччина, Швейцарія […] полягають, навпаки, у посиленні державної регламентації […].»[1]. Ці моделі можуть бути основою для формування універсальних підходів у процесі побудови навчально-виховного простору. Але процес адаптації і межі коригування певних освітніх моделей перебуває в прямій залежності від завдань, які суспільство ставить перед державною і приватною освітньою системою.

Зазначимо, що науковці і освітяни країн, які у побудові соціально-професійно зорієнтованої освітньої системи для основної і старшої школи шукають допомоги ззовні, зокрема й в Україні, насамперед мають вивчити чому певна модель успішно працює в тій чи іншій освітній системі окремо взятої країни, і що стало підґрунтям для її розробки і впровадження. Разом з тим, періодичність змін в освітньому просторі має відбуватися в залежності від рівня його продуктивності на етапі забезпечення суспільних процесів. У зв'язку з цим, фахівці мають своєчасно уточнювати суспільні, «культурно-історичні й соціально-економічні характеристики»[2], які впливають на цей процес в означених освітніх просторах.

---

[1] *Лавриченко Н. М.* Педагогіка соціалізації: європейські абриси: [монографія] / Н. М. Лавриченко. – К. : Віра ІНСАЙТ, 2000. – 444 с. – С. 177.

[2] *Сірополко Степан.* Історія освіти в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с. – С. 710.

У сучасному міжнародному освітньому просторі відображені певні підходи до побудови і періодичного коригування наступних основних освітніх моделей для основної і старшої школи:

1. У класичному освітньому середовищі пропонована навчальна програма формується і деталізується на базі змісту навчання. Ця модель визначає мету освіти і формує відповідний зміст навчання в основній і старшій школі. Процес супроводжується вибором альтернативних методик, які забезпечують виконання поставлених завдань, виходячи із можливостей педагогів на основі здібностей учнів. Результати навчання відображають можливість засвоєння матеріалу учнями. У подальшому їх використовують як аналітичну складову у процесі корегування навчально-виховного комплекту;

2. У моделі освітнього середовища на базі досвіду домінує процес забезпечення досягнення мети. Педагогам і управлінцям загальноосвітнього навчального закладу надається можливість самостійного прийняття рішень щодо організації навчально-виховного процесу. Використання цієї моделі потребує високого рівня освіти і вчительського досвіду. Завдання – забезпечення опису навчального досвіду на основі педагогічної майстерності. Недоліком є те, що ця модель важча для оцінки навчальних досягнень старшокласників;

3. Модель освітнього середовища як рамкової структури визначає мету і загальні керівні принципи для фактичного його планування. Це всеохоплюючий документ, який описує загальну мету навчання, конкретну мету освіти і викладання окремих або кількох груп предметів. Такий підхід дозволяє розробку навчальних програм регіональним управлінням освіти і науки, школам і досвідченим учителям. За реалізації цієї моделі завданням органів державної влади є регулювання розподілу навчального навантаження, науково-методичний супровід, фінансування тощо. Перевага цієї моделі – забезпечення якості освіти в старшій школі шляхом децентралізації. Утім її реалізацію зможуть забезпечити висококваліфіковані

педагоги, які живуть проблемами регіональної освіти не рахуючись з власним часом;

4. Освітнє середовище на основі результатів базується на тому, що саме старшокласник має вивчити в процесі навчання. Його особливістю є спрямованість викладання на точний опис очікуваних результатів навчання, яких треба досягти у процесі вивчення різних предметів, а також надання вчителям детального переліку знань і навичок, якими повинні володіти старшокласники на певному етапі їх навчання в старшій школі. Ця модель дає змогу державним освітнім органам, педагогам, батькам і старшокласникам усвідомлювати можливості старшої школи через критерії і показники результативності навчання. Зазначений підхід робить зовнішнє оцінювання і тестування релевантним завдяки загальнопогодженим очікуванням, задекларованим у освітній системі;

5. Продовженням напрацювань освітньої системи на базі результатів стала його модель на основі стандартів. Вона просувається у напрямі встановлення критеріїв знань і вмінь старшокласників з різних предметів на різних етапах шкільного життя. Особливістю моделі є встановлення єдиних державних стандартів для всієї загальноосвітньої ланки, які орієнтовані на окремі предмети і мають опис очікуваних результатів у процесі навчання. Вони є основою для розробки освітньої системи, а їх сильною стороною є здатність забезпечувати вимірювальні критерії, які в подальшому використовуються для оцінки якості навчання.

Слід зауважити, що створити чітко визначений тип освітньої системи, який влаштує усі зацікавлені сторони, в принципі, неможливо. У міжнародному освітньому просторі практикується використання різних видів (пристосованих до місцевих умов) складових освітньої системи, акценти в яких розставляються з урахуванням як особистісних характеристик учнів, так і національних, і регіональних особливостей.

Наступною проблемою у процесі розробки навчально-виховного комплекту є забезпечення балансу між інтеграцією і сегрегацією. Хоч

інтеграційні процеси певною мірою стосуються старшокласників, які потребують групового розподілу залежно від здібностей і особистісних характеристик, визначених учителями у співпраці з психологами. Складно визначити, якою мірою освітня система має інтегрувати окремі шкільні предмети в групи і чи слід тримати традиційні шкільні предмети незалежними в освітньому процесі. У зв'язку з цим, існує думка про створення групи шкільних дисциплін для здійснення інтеграційних процесів з метою формування особистісних компетентностей. В. О. Подоляк вважає: «…ключова компетентність випускника має інтегративну основу, тому що її джерелом є різні сфери культури і діяльності: духовна, соціальна, інформаційна, естетична, екологічна тощо. Компетентність випускника є базовою міждисциплінарною, вона вимагає значного інтелектуального, багатофункціонального розвитку, включаючи аналітичні, комунікативні та інші процеси…»[1].

Залучення до розробки навчально-виховного комплекту вчителів як експертів обмежене та регулюється ознаками його моделі (змісту, досвіду, рамкової структури, результатів, стандартів). Реформи ж передбачають надання вчителю більшої свободи індивідуального вибору і надання школам ширших повноважень під час розробки комплекту. Але в країнах, де запроваджуються єдині державні стандарти, сформоване узагальнене і послідовне відображення знань і вмінь старшокласників, що обмежує реальні можливості впливу вчителів і школи на формування комплекту. Слід відзначити, що процес залучення вчителів до розробки комплекту уможливлює рух у напрямі підвищення їхніх професійних якостей, що в свою чергу відіграє позитивну роль в успішному опануванні навчального матеріалу старшокласниками.

---

[1] *Подоляк В. О.* Класифікація компетентностей учнів в галузі сучасного виробництва на основі порівняльного аналізу / В. О. Подоляк // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2006. – Вип.9. – С. 207.

Нові підходи до реформування навчально-виховного комплекту передбачають систематизовану зовнішню оцінку роботи вчителів старшої школи загальноосвітньої ланки. Відповідно рівень знань старшокласників на регулярній основі визначається шляхом зовнішнього тестування відповідними установами. За допомогою різних заходів, разом з інспектуванням і перевіркою роботи педагогів, здійснюється зовнішній моніторинг старшої школи. Звідси виникає проблема розробки нових критеріїв культури оцінювання, завдання яких полягає в налагодженні зв'язку між освітньою системою і оцінкою навчальних досягнень старшокласників.

На сучасному етапі рівень знань старшокласників оцінюється за допомогою спеціально визначених критеріїв, які тільки частково пов'язуються із навчально-виховним комплектом. У такий спосіб поряд з організацію навчального процесу паралельно існує підготовка старшокласників до складання тестових завдань, розроблених за іншою критеріальною основою.

Освітня система на базі стандартів задовольняє критеріальні функції викладацького і навчального характеру, а також функції об'єктивності оцінювання. Це стосується як систем, де старшокласники часто проходять зовнішні тести, результати яких оприлюднюються широкому загалу, так і систем, де оцінка знань проводиться вчителями з фіксацією результатів у класному журналі успішності.

Зрозуміло, що підвищення рейтингу загальноосвітньої школи залежить від якості державної і регіональної складових навчально-виховного комплекту. Розгляд соціально-професійно орієнтованої моделі за активної участі вчителів у процесі планування розглядається як інструмент динамічного розвитку старшої школи. Отримавши можливість реформування навчально-виховного комплекту, школа і вчителі свідомо включаються в творчий процес, що в результаті покращує мікроклімат і командну результативність на шляху забезпечення очікуваного освітнього результату.

Цей процес допомагає у створенні не лише якіснішого комплекту, а й надихає педагогічних працівників до «креативних дій в процесі організації і проведення навчально-виховних заходів, що в свою чергу дозволяє на новому рівні зрозуміти сутність освітніх проблем»[1] і окреслити напрями побудови перспективної моделі творчої школи.

У міжнародному освітньому просторі паралельно із збалансованим створенням навчального комплекту спостерігається динаміка якісних освітніх показників у старшій школі, розвиток в інших галузях освіти (спеціальна, інформаційні й комунікативні технології тощо), а також покращення відносин з батьками і соціумом на новому рівні розвитку міжособистісних, суспільних і соціально-економічних відносин.

Реформування освіти є процесом, який регламентується експертною оцінкою і супроводжується постійним набуттям знань про освіту на національному рівні і в міжнародному масштабі[2]. Цей процес вимагає недопущення до освітньої реформи фахівців, знання і психологічний досвід роботи яких лежать в інших площинах.

Розробка соціально-професійно зорієнтованої освітньої системи є неперервним процесом і неправильно було б розглядати його як проект обмежений у часі. Аналізуючи освітні реформи в окремих країнах світового співтовариства, можна окреслити найбільш суттєві зміни, які відбуваються в формуванні навчального комплекту. Утім в сучасному швидкозмінному і непередбачуваному світовому просторі навряд чи можливо розробити і запровадити універсальний комплект, який гарантовано використовуватиметься впродовж значного терміну. Тому є потреба допомогти вчителям старшої школи зрозуміти, що навчально-виховний комплект є «органічним механізмом, який допомагає педагогічному загалу знайти оптимальні шляхи в наданні якісної освіти старшокласникам і

---

[1] *Бабанский Ю. К.* Оптимизация учебно-воспитательного процесса: метод. основы / Юрий Константинович Бабанский. – М. : Просвещение, 1982. – 192 с. – С. 122.

[2] *Парсонс Т.* Система современных обществ / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с. – С. 97.

зорієнтувати їх на майбутні суспільні, соціально-економічні» й професійні відносини.

Стрижнем будь-якої освітньої реформи є розробка навчально-виховної системи. Але це не лише перелік тем, які належить викладати педагогічному загалу і вивчати учням. Найбільш складною функцією системи є спрямування політики оцінювання в русло загальної освітньої стратегії. Слід також мати на увазі, що якісно розроблена освітня система може сприяти вчителям у створенні власної освітньої школи, яка разом із забезпеченням рівного доступу до якісної освіти зніматиме частину суспільного напруження для певних вікових категорій.

Аналіз досвіду розбудови освітніх систем Європейського Союзу і світового співтовариства не підтверджує наявність універсальної європейської освітньої системи, однакових принципів і цінностей в світовому освітньому просторі, а також принципів, форм і методів викладання і навчання, яких дотримуються країни-члени. Безумовно, в багатьох країнах світу є глобальні напрацювання і на їх основі до регіональної освіти пред'являються певні стандарти (задоволення прав особистості на освіту, рівень кваліфікації, мобільність та інші норми), які треба брати до уваги. Але ці вимоги не можуть стосуватися фундаментальної складової навчально-виховних заходів, які є «самобутніми в окремо взятому національному загальноосвітньому просторі»[1]. Особливо країни Європи мають стимулювати багатовекторність освітньої системи, зберігаючи і збагачуючи вікові напрацювання в напрямі еволюційного становлення навчально-виховного простору, традицій, культури, суспільної та соціально-економічної структури. Україна на платформі Європейського Союзу має певні можливості для пошуку потенційних рішень через аналіз цивілізованого досвіду, який корисний тільки як джерело для реформування національного освітнього простору в старшій школі. Пряме перенесення освітньої моделі

[1] *Беспалько В. П.* Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. – Воронеж: ВГУ, 1977. – 303 с. – С. 187.

навіть з найпередовіших країн світу (США, Німеччина, Швеція, Швейцарія, Фінляндія тощо) на український загальноосвітній простір приречене на провал.

Для отримання позитивних результатів у формуванні національної освітньої системи потрібне міцне фінансове підґрунтя і добре обладнана науково-практична дослідницька база. На даному етапі Україна може скористатися створеним підґрунтям (допомога міжнародних організацій, фінансування міжнародного банку, державне фінансування тощо) для проведення наукових досліджень з метою визначення і створення моделі національної освітньої системи із змістовним регіональним компонентом[1]. Втім на наступних етапах розвитку має забезпечити умови для проведення неперервних досліджень з метою своєчасного і якісного коригування освітньої системи для старшої школи. Національна система має створити старшокласникам підґрунтя для креативного росту і дати їм можливість адаптації в суспільне і соціально-економічне середовище на етапах побудови власної професійної траєкторії.

Побудова адаптованого до міжнародного простору якісного державного і регіонального компонентів національної освітньої системи для старшої школи розпочинається з аналізу результатів міжнародних досягнень в загальноосвітній ланці. Використання в національній освітній системі продуктивних складових зарубіжного досвіду потребує співставлення з державними можливостями у визначенні: джерел фінансування освіти (викладання, навчальне забезпечення, гаряче харчування, медичне обслуговування, елементи соціального захисту, транспорт тощо) в старшій школі; принципів формування навчальних класів; терміну навчання до моменту отримання базової освіти, а також ймовірності і терміну продовження навчання в старшій школі загальноосвітньої ланки; меж впливу (відсоток від загального змісту освіти) органів місцевого самоврядування і

[1] *Ангеловски К.* Учителя и инновации: книга для учителя / Кретж Ангеловски. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с. – С. 107.

самостійності загальноосвітньої школи у формуванні складових освітнього комплекту (вивчення курсів за вибором школярів та їхніх батьків і спеціальна (профільна) освіта); можливостей задоволення спеціальних потреб, надання соціальної допомоги, а також створення підґрунтя для освітнього (особистісно орієнтований навчальний супровід та консультації) і особистісного розвитку; вибору елективних знань і плануванням післяшкільної освіти; критеріїв і покажчиків рівності доступу до якісної освіти; свободи вибору старшокласниками окремих складових освітнього компоненту на основі індивідуальних можливостей; створення гетерогенних груп; рівня академічних знань учителів; ступеня адміністрування в системі загальної середньої освіти з наголосом на сприяння, підтримку і розвиток чи на контроль; періодичності державних іспитів, тестувань і визначення рейтингу школи; критеріїв і покажчиків оцінки ефективності освітньої політики; шляхів виявлення і захисту досягнень, які становлять освітню цінність тощо.

Крім того, для забезпечення динаміки особистісного й суспільного розвитку, а також зняття напруження і уникнення неприємних дискусій в суспільстві, провідними в системі загальної середньої освіти України мають стати ідеї соціальної та освітньої справедливості й рівноправності. Важливо, щоб загальноосвітня система з періоду раннього дитинства до старшої школи була для школяра послідовною і наступною.

У цьому висхідному процесі важливою передумовою є управління цілями. Окреслюється складова мети національної системи освіти – цілеспрямоване становлення міцнішої бази місцевого самоврядування і загальноосвітніх шкіл (у тому числі забезпечення педагогічними кадрами), які відповідають за практичну організацію соціально-професійно зорієнтованої освіти, що в свою чергу долучає до процесу створення рівних можливостей в освіті і водночас дбає про її високу якість. Особливості проектування муніципального освітнього простору окреслюють М. Я. Макарова, М. Р. Пащенко. «Муніципальний освітній простір досліджується

як сукупність освітніх закладів і всіх соціальних інституцій, незалежно від їх форм власності й адміністративного підпорядкування, які знаходяться на території муніципалітетної освіти, а також державних і суспільних органів управління освітою, соціальних партнерів і структур, взаємодіючих в напрямі комплексного розвитку населення регіону і муніципальної освіти»[1].

Державна система освіти супроводжується нормативно-правовою базою ухвалена урядом (щодо цілей освіти й розподілу навчального навантаження) за попереднім узгодженням з органами місцевого самоврядування (включаючи школи, які завершать роботу над своїми комплектами), управлінськими структурами і суспільними інституціями. Законодавчо можна визначити систему, в якій національна освітня система впливатиме не лише на регіональні освітні моделі, а й на підготовку педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах, діяльність органів місцевої влади, видавців навчальної літератури, управлінської і громадської навчально-виховних систем тощо. Якість шкільного життя залежить від багатьох чинників (навчальних планів, професіоналізму вчителя, матеріально-технічного забезпечення тощо), але ключовим є рівень підготовки і працездатності педагогічних кадрів. Тому відповідний рівень професіоналізму вчителя мають забезпечити університети, а органи місцевої влади дбати про системне підвищення їх професійної майстерності відповідно до сучасних вимог.

У процесі планування органами місцевої влади і школами регіонального освітнього компоненту з одночасною орієнтацією на національний, беруться до уваги стратегічні плани міської громади (регіональна стратегія розвитку, безпека, соціальне забезпечення сімей, запобігання негативним звичкам у підростаючого покоління тощо). У регіональному освітньому компоненті відображаються шляхи організації

[1] *Макаренко М. Я.* Особливості проектування муніципального освітнього простору / М. Я. Макаренко, М. П. Пащенко // Розвиток особистості в полікультурному освітньому просторі: зб. матеріалів Міжнар. конгресу – IV Слов'янські пед. читання. – Черкаси, 2005. – С. 65.

навчально-виховного процесу на всій території місцевої громади і в кожній школі окремо. У даному випадку держава забезпечує підтримку як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях шляхом надання їм значної свободи в розбудові освітньої системи.

Аналіз показує, що стратегічним в освітній практиці є визначення мети навчально-виховного процесу, а лише потім деталізація основного навчального змісту і освітньої діяльності. Тому в національній освітній системі враховуються всі аспекти життя старшої школи й визначається орієнтація старшокласників на майбутнє. Він характеризує «ціннісні орієнтації, завдання й структуру освіти, навчально-виховну концепцію, навчальне оточення, культурологічну основу і основні психолого-педагогічні підходи»[1], рівень міжпредметного інтегрування на основі взаємодії вчителів, періодичність консультування, порядок здійснення оцінювання навчальних досягнень старшокласників, організацію позашкільних заходів і взаємозв'язок з родинами. Освітніми цілями передбачається формування у старшокласників компетентностей, необхідним для ефективної їх життєдіяльності в сучасному і майбутньому швидкозмінному глобалізованому світі.

На етапі планування і впровадження національної освітньої системи передбачається взаємодія місцевих органів влади й суспільної та соціально-економічної структур із старшою школою в таких напрямах: соціально-професійна орієнтація; соціальний захист та охорона здоров'я; уточнення критеріїв оцінювання і показників розвитку регіональної освітньої системи; оцінювання школою навчальних досягнень старшокласників, стану їх здоров'я, добробуту тощо. Результатом взаємодії учасників освітнього простору є визначення слабких місць у регіональному освітньому просторі й напрацювання механізму для усунення існуючих недоліків.

Для динамічного розвитку шкільного співтовариства важливо мати

---

[1] *Афанасьев В. Г.* Системность, познание и управление / Виктор Григорьевич Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с. – С. 158.

внутрішню потребу в неперервному ситуативному навчанні і самонавчанні всіх учасників навчально-виховного процесу. В ситуативному навчанні важливу роль відіграє навчальне оточення, включаючи культурологічну основу сім'ї і соціуму з прилеглою територією, а також потенціал, який використовується в процесі навчання. У зв'язку з цим, культурний рівень загальноосвітньої школи повинен знаходитись у поступі, мати відкритий характер, підкріплений готовністю надання школою, а за необхідності органами місцевої влади, щоденної соціальної і навчально-виховної підтримки старшокласників.

Слід зазначити, що в одній групі навчаються старшокласники з різними здібностями. Вони очікують від вчителя індивідуального підходу. Тому важливо сформувати в учителя не лише вміння розпізнавати навчальні проблеми старшокласника якомога раніше, а й здатність знаходити ефективні механізми подолання невдач, орієнтуючи особистість на індивідуальний шлях до саморозвитку, самонавчання, самовиховання, самовдосконалення. Оцінювання їхніх навчальних досягнень має базуватися на досягненні мети, підтриманні інтересу до навчання, візуалізації навчально-виховного прогресу і зміцненні самоповаги.

Для сучасного полікультурного освітнього простору характерним є пошук розумного балансу між академічними досягненнями старшокласників та їхнім внутрішнім комфортом і благополуччям. Цього можливо досягти через поступ старшої школи до креативної діяльності шляхом одночасного створення атмосфери жаги самостійного отримання академічних знань і відчуття захищеності, дружби, турботливості оточення тощо. У зазначеному контексті важливими є як підтримка і супровід самоосвіти і самовиховання старшокласників в індивідуалізованому соціально-професійно зорієнтованому навчально-виховному процесі, так і особистісне ставлення і готовність до організації цього процесу.

Створення національної освітньої системи має відбуватися паралельно із відстоюванням регіонального і шкільного навчально-виховного комплекту

в цілепокладанні якості освіти. Органи місцевої влади для забезпечення соціально-професійно зорієнтованого навчально-виховного процесу повинні турбуватися про створення методичних рекомендацій регіонального рівня і вибудовувати структуру, яка забезпечує кооперацію школи з суспільними інституціями. Завдання ж регіональної управлінської освіти і загальноосвітньої ланки – створення шкільних навчально-виховних комплектів з урахуванням місцевих особливостей, які підлягають коригуванню в процесі щорічного планування навчально-виховного процесу.

У забезпеченні рівного доступу до освіти й високої якості викладання, а також гарантування справедливого оцінювання навчальних досягнень старшокласників важливу роль відіграє підготовка і застосування єдиних критеріїв оцінювання для кожного навчального предмета. Напрацьовані критерії визначення рівнів знань, умінь, навичок зумовлюватимуть коригування навчально-виховного комплекту. При цьому структура та окремі елементи регіонального і шкільного освітнього компонентів не тільки співпадатимуть з національним, а й стануть провідними і обов'язковими для виконання.

Органи місцевої влади і старша школа в процесі оцінювання ефективності своєї роботи повинні «висвітлювати діяльність школи через показники, доступні для батьків і широкого загалу»[1]. Це уможливить педагогам формувати інтегративне розуміння мети, процесів і результатів діяльності старшої школи й регіональної освіти в цілому.

На державному рівні оцінювання, базоване на вибіркових даних моніторингу навчальних досягнень старшокласників з окремих навчальних предметів, дослідницько-орієнтоване оцінювання їхньої природної обдарованості, а також здібностей учитися в певному освітньому напрямі уможливлює визначення рівня якості і ефективності національної системи

---

[1] *Конаржевский Ю. А.* Педагогический анализ учебно-воспитательного процесса и управление школой: учеб. пособие / Юрий Анатольевич Конаржевский. – М. : Педагогика, 1986. – 145 с . – (Образование. Пед. науки). – С. 81.

освіти. В результаті аналізу окреслюються гендерні, мовні, етнічні відмінності регіонального характеру, які відображають рівень засвоєння соціально-професійно зорієнтованого освітнього комплекту і типові проблемні моменти у навчальному процесі. Ця інформація використовується для визначення в старшокласників мети, намірів, мотивів, прагнень, ідеалів тощо. Важливо, щоб учасники моніторингового процесу отримували результати аналізу не лише про свій навчальний заклад, а й результати всіх учасників, що дасть можливість їх порівняння із загальнодержавними для окреслення напрямів подальшого поступу.

Привертають увагу проблеми формування завдань і базових цінностей шкільної культури і навчального середовища, підходи до організації освітньої діяльності. Педагоги формулюють своє ставлення в досягненні мети на певних рівнях навчання шляхом залучення до співпраці з школами й суспільними інституціями старшокласників, окремих навчальних груп, батьківського загалу. Особливо в старшій школі обов'язковими є співпраця і залучення старшокласників, їхніх батьків і всієї шкільної спільноти до процесів планування і впровадження спеціальної (профільної) складової освітнього компоненту. Під час визначення завдань соціально-професійно зорієнтованого навчально-виховного процесу і мети впровадження шкільних предметів, а також розподілу шкільних годин, педагогічні працівники проводять обговорення цих питань з батьками, розкриваючи своє бачення поступу особистості, місцевої громади й суспільства на сучасному і майбутньому етапах розвитку. Ними продумуються шляхи (теоретичні, методологічні, методичні, організаційні, практичні) досягнення на практиці визначеної стратегічної мети.

Водночас, забезпечити взаємозв'язок національного й регіонального освітнього компонентів є одним із питань управлінсько-громадської структури державного рівня. В її функції входить узгодженість навчального-процесу старшої школи з національною та міжнародною суспільною і соціально-економічною політикою, а також налагодження механізму

реагування на недоліки і їх усунення.

Особливого підходу потребує створення прогресивних програм розвитку старшої школи і післядипломної педагогічної освіти. Розробка і реалізація цих програм уможливить підтримку місцевими органами влади старшої школи в роботі над побудовою регіональної освітньої системи та впровадженням державної освітньої політики; забезпечення динаміки педагогічної майстерності на новому рівні особистісного і суспільного розвитку; поглиблення, розвиток і взаємозв'язок природничо-математичного, технологічного, художньо-естетичного та інших розділів, відображених у державному освітньому компоненті.

Запорукою успіху загальноосвітньої системи певної країни є висококваліфіковані та мотивовані вчителі. Такий вчитель формується поетапно, його соціальний статус, соціальні виплати і гарантії мають бути високими. Підготовка висококваліфікованого вчителя старшої школи відбувається в процесі: викладання; самонавчання; наукових досліджень відповідного потребам рівня складності. В цьому процесі відбувається формування у вчителя здатності до самостійного аналізу і розв'язання проблем на етапі перегляду власної педагогічної діяльності за допомогою освітньої науки і системи післядипломної педагогічної освіти.

Закономірно, що атмосфера взаємин у середовищі спілкування старшокласників, як і в суспільстві, змінюється. Тому на старшу школу загальноосвітньої ланки особливо покладається розробка навчально-виховних заходів, спрямованих на збалансований розвиток, добробут і стан фізичного й психологічного здоров'я старшокласників. У зазначеному контексті до педагогічних колективів зростатимуть вимоги в царині розширення сфер впливу на особистість і соціум. Зазначимо, що для педагогічної практики старшої школи це означатиме напрацювання системи заходів, цілеспрямованих на максимальне вирішення соціально-професійних потреб старшокласників.

Одним із видів таких потреб є досягнення певного рівня

справедливості й рівноправності в соціально-професійно зорієнтованому навчанні, де увага зосереджується на індивідуальній підтримці в процесі навчання, що в гетерогенних групах сприятиме особистісному розвитку в загальнодержавному масштабі. Це зумовлює активну участь старшокласників у плануванні й навчанні, співпраці і взаємодопомозі, що сприятиме формуванню особистісної відповідальності і підвищенню рівня готовності до продовження навчання в системі неперервної освіти та формуванню відносин на ринку праці.

Наступною суспільною, соціально-економічною та психолого-педагогічною проблемою є скорочення рівня народжуваності і міграція населення в міста. Розв'язати її лише регулюванням кількості навчальних закладів неможливо. Проблему слід розв'язувати в площині покращення якості освіти на всій території країни шляхом міжрегіональної кооперації (укладення договорів) для забезпечення високого рівня соціально-професійно зорієнтованого навчально-виховного процесу і задоволення освітніх потреб. При цьому одним із невикористаних сьогодні резервів є часткове віртуальне навчання (навчально-інформаційний банк загальноосвітньої ланки), яке за умови створення певного психолого-педагогічного підґрунтя і супроводу забезпечуватиме додатковий інформаційний ресурс всім учасникам освітнього процесу.

У результаті аналізу окреслюється роль учасників впровадження державного і регіонального освітнього компоненту, які, поряд із контролем за динамікою розвитку визначених напрямів, виявляють здатність до формування висновків за результатами реформи й сприяють усуненню існуючих недоліків.

Підсумовуючи, слід зазначити, що створення чітко визначеної загальнодержавної соціально-професійно зорієнтованої освітньої системи для старшої школи, не кажучи вже про профільну, яка влаштує всі зацікавлені сторони (старшокласників, батьків, регіони, державу тощо) в принципі неможливо. Але практика використання пристосованих до місцевих умов

складових різних варіантів освітніх моделей, акценти в яких розставляються з урахуванням національних і регіональних особливостей, зможе максимально задовольнити освітні запити старшокласників. Закономірним у цьому процесі є: особистісна і колективна взаємодія на шляху створення державної освітньої системи; періодичне коригування освітнього простору залежно від характеру змін і напрямів розвитку; пошук оптимальних шляхів поступу особистісного, суспільного та соціально-економічного характеру тощо.

1.3. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду соціально-професійної орієнтації учнів

Підготовка підростаючого покоління до професійної діяльності, його соціально-професійна адаптація, індивідуалізація та інтеграція завжди була актуальною, а в даний час соціально-економічної нестабільності вона стала надзвичайно гострою проблемою. Конфронтація, деформація економіки, кризові явища в духовному житті України та світового співтовариства стимулюють наростання важковирішуваних для молоді ситуативних задач. У підростаючого покоління зростає агресія, невпевненість в майбутньому, в здобутті професії та виборі робочих місць відповідно до рівня її підготовки для задоволення соціально-життєвих потреб.

Перед суспільством кожної країни світу сьогодні стоять завдання успішного налагодження суспільних відносин та побудови соціально-економічного простору. Їх позитивне вирішення пов'язане з формуванням високого рівня професійної мобільності, моральної впевненості і стійкості, патріотичності, максимальним використання здібностей нових поколінь працівників у природовідповідному напрямі життєдіяльності. Оскільки, «пізнання завжди здійснюється через досвід життєдіяльності»[1] є необхідність створення умов для отримання досвіду професійної діяльності в умовах профільного навчання.

Соціально-економічне середовище потребує системного поповнення продуктивними силами з числа молоді, яка в нинішніх умовах життя й стану ринку праці є найбільш уразливою, непідготовленою до нових вимог політичного та соціально-економічного буття. З огляду на зазначене, важливим для особистості і суспільства є системна підготовка молодого покоління до ефективного включення в майбутню соціально-професійну діяльність.

Аналіз вітчизняної і зарубіжної практики засвідчує, що ця проблема

---

[1] *Кант И.*Критика чистого разума / Иммануил Кант; пер. с нем. Н. Лосский. – М. : Мысль, 1994. – 592 с. – (Философское наследие). – С. 40.

розв'язується загальноосвітньою школою в процесі соціально-професійної орієнтації. Процес передбачає: спрямування особистості в систему соціальних і професійних відносин; врахування етапів розвитку та вікових особливостей учнів; формування компетентностей особистості, які дають їй можливість функціонувати в умовах життєвого швидкозмінного середовища глобалізованого простору.

Профільна освіта в старшій школі Великої Британії пройшла тривалий і суперечливий шлях еволюції від елементарних форм світської освіти до комплексних, що свідчить про формування її як цілісної системи лише у XX столітті. Сучасна британська система освіти має кілька магістральних напрямів навчання — загальноосвітній, професійний, технологічний, які здатні задовольнити попит найрізноманітнішого за інтелектуальним рівнем, потребами та інтересами різноманітного контингенту школярів. Старша середня або післябазова освіта є здебільшого профільною і нерідко поєднується з професійною підготовкою школярів. Ця освітня ланка має певну схожість з різними організаційними формами професійного навчання в контексті національних освітніх систем західноєвропейських країн: а) здійснення в автономних навчальних закладах (Франція, Італія, Швеція); б) залучення до основної школи і функціонування у межах єдиного навчального закладу (Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія).

Різновидами старшої школи Великої Британії є об'єднана, граматична та сучасна школи. У старших класах найчастіше виокремлюють такі навчальні профілі, як гуманітарний, природничо-науковий, технологічний, мистецький або художній. Кожна граматична школа пропонує, як правило, два відділення: гуманітарне та природничо-математичне. Децентралізований характер освітнього процесу дає можливість деяким школам за власної ініціативи вводити додаткові профільні відділення, а саме: технічне, економічне чи домоведення (у жіночих школах). Кожен з профілів включає підструктурні напрями: філологічний (англійська мова, нові іноземні мови, класичні мови), історичний, мистецтвознавство – входять до гуманітарного

профілю; технічний, математичний, хімічний, біологічний – є складовими природничо-математичного профілю. Деякі граматичні школи, окрім теоретичних курсів, у навчальну програму ввели і практичні курси: медичні, комерційні, бізнесу. Об'єднана та сучасна школи – це фундамент для професійної підготовки, для якого характерне соціально-професійне орієнтоване навчання в старших класах (початкова форма - набуття певних виробничих навичок, вищий рівень - отримання певної кваліфікації).

Обов'язкова освіта здійснюється навчальними закладами, які розрізняються за профілем і тривалістю навчання, рівнем підготовки, фінансуванням (приватні або державні), умовами і якістю навчання. До старших профільних шкіл з зовнішньою диференціацією належать також технічні, будівельні, технологічні, торгові, сільськогосподарські та інші коледжі. Деякі з них в Англії і Уельсі є вузько профільними, тобто такими, що спеціалізуються на одній або кількох галузях. Інші, враховуючи потреби місцевої економіки, здійснюють підготовку широкого кола спеціальностей.

Дотримуючись традиційності та консервативності поглядів, Британія водночас орієнтується і на ідеї, що можуть стосуватись: інтеграції матеріалу всередині самого навчального предмета; міжпредметних зв'язків, які охоплюють два і більше предметів; тематичного об'єднання матеріалу; об'єднання знань за головними поняттями та навичками, які вони формують; інтегрованих навчальних програм і блоків знань. Розвиток профілізації спонукав до осмислення та розробки теоретичних засад концепції профільної освіти.

Домінуючі тенденції в теорії і практиці середньої школи загострювали питання співвіднесеності загальної та профільної освіти. Цілісна концепція профільної освіти реалізується відповідно до: власної мети (гармонійний розвиток особистості, забезпечення рівного доступу до здобуття якісної загальноосвітньої, профільної та початкової професійної підготовки; виховання самостійності та мобільності школяра, збагачення його духовного світу та реалізація творчого потенціалу); завдань (демократизувати навчання,

забезпечуючи рівний доступ до освітніх можливостей; сприяти встановленню наступно-перспективних зв'язків усіх освітніх щаблів; поновлювати та збагачувати індивідуальні пізнавальні, професійні інтереси школярів, їхні нахили та здібності); принципів (варіативності, альтернативності та гнучкості, гуманізації, диференціації, інтегративності, цілеспрямованості, діагностики); функцій (компенсаторної, адаптивної, розвивальної).

Загальними принципами організації освіти для молоді 14-16 та 18-19 років (старша школа) у Великій Британії є: необов'язковий характер; варіативність, що передбачає широкий вибір навчальних закладів, які надають освіту цій віковій групі; гнучкість в організації занять; професійна спрямованість, яка базується на кваліфікаційному підході до структурування змісту освіти.

Занурення в проблеми суті профільного навчання старшої школи у Великій Британії переконує в необхідності попереднього самовизначення школяра щодо вивчення профілюючого напряму. Необхідною умовою створення освітнього простору, що сприяє самовизначенню школярів, є введення допрофільної підготовки через організацію курсів з вибору та попередньої профорієнтаційної роботи. Допрофільна підготовка визначається як система педагогічної, психолого-педагогічної, інформаційної та організаційної діяльності, яка стимулює самовизначення учнів старшої школи щодо обраних ними профілюючих напрямів майбутнього навчання і широкої сфери подальшої професійної діяльності. Допрофільна підготовка є необхідною умовою для повної реалізації системи профільної освіти у старшій школі. Саме тому серед багатьох принципів, на яких ґрунтується профільна освіта в старшій школі (наступності та безперервності, варіативності змісту і форм, диференціації, альтернативності і гнучкості), останнім часом актуальним вважається принцип ранньої діагностико-прогностичної практичної роботи, що так само має на меті виявлення здібностей школярів для їхньої обґрунтованої орієнтації на профіль

навчання.

Тенденцією розвитку старшої профільної школи вважається інтеграція загальної та професійної освіти, що означає зникнення жорсткого розподілу між зазначеними напрямами, гнучке взаємодоповнення змісту, можливість переходу з одного напряму на інший, перспектива отримання вищої освіти технічного характеру для молоді, що навчається на професійно-технічному напрямі тощо.

Напрямами модернізації профільної освіти у старшій школі Великої Британії є рівний доступ до якісної освіти, відкритість напрямів навчання, орієнтація на завтрашній день, співробітництво навчальних закладів з територіальною громадою.

Особливо актуальною в контексті старшої профільної школи є диференціація за проектованою професійною траєкторією, оскільки навчання у ній постійно відбувається паралельно з соціально-професійною орієнтацією. Британська система освіти має ранній професійно-проектувальний характер: спрямування учнів середніх і старших шкіл у профільних напрямах, що дає можливість планувати їхній майбутній професійний шлях, орієнтуватись на можливості реалізації задуманих планів, професійних мрій, формувати компетентності. Поширеною практикою навчання в старших школах професійного профілю стало комбіноване навчання, яке передбачає чергування загальноосвітніх безпрофільних класних занять і роботи на виробництві замість трудового навчання в майстернях.

Ненадійність системи профільної освіти в старшій школі також визначається ступенем сформованості інтересів школярів та рівнем мотивації щодо отримання певного профілю (в умовах особистісно орієнтованого навчання).

Отже, можна стверджувати, що у Великій Британії профілізація дає позитивний результат лише за умови єдності з соціально-професійною орієнтацією і фундаментальною освітою; у виборі конкретних активних

методів соціально-професійної орієнтації в середній школі опираються на загальні закономірності та принципи навчання й виховання, насамперед на принципи свідомості, активності й самостійності учнів.

На думку російських дослідників, «професійна орієнтація є складною комплексною системою, що включає такі компоненти: професійне просвітництво, розвиток інтересів і схильностей до майбутньої діяльності, професійну консультацію, професійний відбір і соціально-професійну адаптацію»[1].

В Росії з 1997 року значна увага приділяється відпрацюванню таких напрямів: твоя професійна кар'єра; технологія професійного успіху; форми і методи «практично орієнтованої підтримки соціально-професійної адаптації молоді»[2] в умовах ринку праці; критерії і покажчики готовності учнів до професійного самовизначення. Ці напрями є складовими системи соціально-трудової підготовки шкільної молоді. Слід зазначити, що у напрямі «Твоя професійна кар'єра» розглядається: зміст і завдання професійної орієнтації; основні компоненти процесу професійного самовизначення на етапі вибору професії (образ «Я», аналіз професійної діяльності, професійні проби, фактори ефективності професійної проби); оцінка здатності особистості до вибору професії. Відзначимо, що пріоритетом профорієнтації в рамках загальноосвітньої школи Росії є формування в учнів здатності до вибору сфери професійної діяльності, яка максимально відповідає особистісним якостям і потребам ринку праці.

Зреалізована ідея про рівноправну взаємодію особистості і суспільних структур (позашкільні та дошкільні заклади, загальноосвітні школи, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні, спеціальні загальноосвітні школи і вищі навчальні заклади, служби профорієнтації, органи, які регулюють використання трудових ресурсів, а також

---

[1] Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с. – С. 4.

[2] Поташкин Н. М. Инновационные школы России: становление и развитие / Н. М. Поташкин. – М. : Новая школа, 1996. – 320 с. – С. 212.

підприємства, сім'я тощо) в процесі соціально-професійного самовизначення людини передбачає визначення відносин, які, з одного боку, – є рушійними силами цього процесу, а з другого, – дають адекватну оцінку тим соціально-економічним завданням, які стоять перед російським суспільством і які потрібно буде вирішувати в майбутньому. Створюючи умови для успішного входження особистості в новий, невідомий для неї світ професій і просування в ньому до бажаної мети, суспільство дає «орієнтири, які відображають кількісну і якісну потребу суспільства (регіону) в кадрах»[1], а також конкретні види праці, професій, можливості підготовки до них. При цьому значущою є проблема усвідомлення учнями необхідності своєчасної підготовки до професійної діяльності з огляду на професію, що обирається, і власних можливостей їх активного розвитку, формування потреби й уміння включатись в суспільну працю і в соціальні відносини трудового колективу. Орієнтація на професійну діяльність і вибір професійного майбутнього особистості є невід'ємною частиною всього навчально-виховного процесу Росії, за умови доповнення його інформаційною і консультаційною роботою, практичною діяльністю для розвитку схильностей і здібностей учнів до праці. Важливим етапом прийняття рішення життєвого і професійного самовизначення є пізнання своєї індивідуальності в оточуючому середовищі. Знання й уміння в процесі самопізнання дають кожному шанс знайти своє місце в професійній діяльності, бути комунікативним в спілкуванні з людьми, продуктивно використовувати власні можливості на заняттях і цікаво в процесі спілкування на відпочинку. Що є головним в життєвому і професійному самовизначенні? Активна життєва позиція, бажання пізнати якомога більше оточуючий світ і самого себе: читання літератури, практична діяльність (заняття в гуртках, секціях, консультування педагогів,

[1] *Климов Е. А.* Эксперимент и психолого-педагогическая профконсультация / Е. А. Климов // Методологические основы исследований в области педагогики и психологии профессионально-технического образования / [под общ. ред. С. Я. Батышева]. – М., 1975. – С.153.

психологів)[1].

У системі загальної середньої освіти педагогічна наука Росії розробила перелік поетапних заходів щодо підготовки до професійної діяльності учнів I – XI класів. Так, в учнів I – IV класів з допомогою активних засобів профорієнтаційної діяльності (ділові ігри, групи за інтересами, факультативи, суспільно корисна праця, індивідуальні співбесіди тощо) формується добросовісне ставлення до праці, розуміння її ролі в житті людини і суспільства, орієнтир на вибір професії, розвиток інтересу до трудової діяльності. У підлітків IV – VII класів формується усвідомлення власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії і свого місця в суспільстві. При цьому майбутня професійна діяльність для підлітка є шляхом до реалізації своїх можливостей. В учнів VIII – IX класів обґрунтована необхідність формування уявлення про професії регіонального середовища, перспективи професійного росту і майстерності, правил вибору професії, а також уміння адекватно оцінювати свої можливості щодо професії, яка обирається. Надається допомога в індивідуальному консультуванні щодо вибору професії, а в разі необхідності – визначення стратегії опанування запасного варіанту. Завершальним етапом є робота з учнями X – XI класів профорієнтаційна діяльність на базі поглибленого вивчення тих предметів, до яких виявляється стійкий інтерес і є здібності. Концентрується увага старшокласників на таких моментах: формуванні професійно важливих якостей в обраному виді діяльності, оцінці та корекції професійних планів; ознайомленні учнів із способами досягнення результатів у професійній діяльності, самопідготовці до обраної професії, саморозвитку в ній. З метою визначення рівня сформованості необхідних компонентів пропонуються такі критерії: наявність необхідних знань про світ праці, професії, себе, загальні й спеціальні уміння і навички; емоційно-оцінне відношення до набутих знань, вмінь і навичок; усвідомлення вибору

[1] *Бондарев В. П.* Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. – М.: Просвещение, 2001. – 144 с. – С. 33.

професії[1].

У російській теорії значне місце в складному і довготривалому процесі професійного самовизначення особистості посідає «розробка його компонентів на етапі вибору професії, де його ефективність визначається між узгодженістю психологічних можливостей особистості та змісту і вимог професійної діяльності[2], а також особистісною її здатністю адаптуватися до змін соціально-економічних умов у зв'язку з облаштуванням своєї професійної кар'єри. Відповідно професійна орієнтація спрямовується на активізацію внутрішніх психологічних ресурсів особистості для включення у певний напрям професійної діяльності, щоб максимально реалізувати себе в ній.

Перехід до нового соціально-економічного устрою в Росії зумовив зміну ролі людини в господарській системі суспільства, перегляд вимог до неї у фаховому вимірі. На перший план виходять такі особистісні якості працівника, як інтелектуальність, відповідальність, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення тощо. Новий господарський механізм, зорієнтований на ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створює умови особистості для вільного вибору життєво-професійного шляху. Відповідно система загальної середньої освіти надає школярам допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов особистісного психологічного росту та підвищення рівня інформативності в різних аспектах сучасної праці.

Результатом процесу професійного самовизначення старшокласників є вибір майбутньої професії. Допомога російським школярам у виборі професії передбачає необхідність створення спеціально організованої для них діяльності, яка включає отримання знань про себе («образ «Я»»), про світ

---

[1] Критерии и показатели готовности школьников к профессиональному самоопределению / [под ред. С. Н. Чистяковой и А. Я. Журкиной]. – М.: Филология, 1997. – 80 с. – С. 10.

[2] *Кон И. С.* Ребенок и общество: (историко-етнографическая перспектива) / Игорь Семенович Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с. – С. 52.

професійної праці з наступним співвідношенням знань про себе із знанням про професійну діяльність (професійна спроба). «Образ «Я»» розглядається у вигляді уявлень особистості про себе як суб'єкта діяльності і включає три основні складові: когнітивна (сукупність знань про свої індивідуальні особливості), емоційно-почуттєва (певні переживання щодо себе), регулююча (можливість керувати своєю поведінкою). Критеріями сформованості «образу «Я»» є: в когнітивному плані – повнота, диференційованість і системність знань про свої психофізіологічні і психологічні ресурси; в емоційно-почуттєвому – адекватність самооцінки і прийняття себе в позитивному переживанні; в регулюючому – здатність до самоконтролю над своєю поведінкою і психічною активністю. Формування в умовах школи повноцінного «образу «Я»» учнів відбувається в керованому процесі. В рамках концепції формування «образу «Я»» і відповідності його світу професій з наступним напрацюванням в учнів уміння вибудовується особистісний навчальний план, спрямований на вирішення наступних основних завдань: підвищення рівня психологічної компетентності учнів, формування у них позитивного сприйняття і відчуття своєї природної індивідуальної цінності, розвиток в учнів готовності до вільного вибору того чи іншого варіанту особистісного професійного майбутнього[1].

«Образ «Я»» є ядром, навколо якого формуються провідні мотиви особистості[2], зокрема й у виборі професії. Сформованість «образу «Я»» є однією з умов відповідності вимог різних професій і ефективної реалізації свого психологічного потенціалу (в тому числі інтелектуального) в майбутній професійній діяльності.

На розвиток уявлення про себе впливають різні чинники: сім'я, спілкування з ровесниками, дорослими, засоби масової інформації тощо. Але

---

[1] Программы для общеобразовательных учреждений. Твоя профессиональная карьера 8 – 9 классы / С. Н. Чистякова, В. А. Власов, М. С. Гуткин, С. П. Зуева, Л. Н. Кабардова, В. В. Колинько. – М. : Просвещение, 1997. – 97 с. – С. 6.

[2] *Хьелл Л.* Теории личности: основные положения, исследования и применения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 1997. – 606 с. – С. 539.

не завжди в цих умовах «образ «Я»» школяра відповідає його реальним психологічним характеристикам[1]. Тому формування в умовах загальноосвітньої школи «образу «Я»» учнів здійснюється за допомогою «наставників». Концепція передбачає формування «образу «Я»» у співвідношенні його зі світом професій і з наступним напрацюванням в учнів умінь складати особистий професійний план у навчальному курсі «Твоя професійна кар'єра». Завданням курсу є підвищення рівня професійної компетентності учнів та формування у них позитивного сприйняття і відчуття особистісної цінності, готовності вибрати той чи інший варіант свого професійного майбутнього. Засобами педагогічної дії і аналізу педагоги виявляють інтереси і схильності особистості. Якщо інтерес супроводжується активною діяльністю і людина наполеглива в досягненні своєї мети, переборюючи труднощі і перепони, то можна говорити не просто про інтерес, а про схильність. Інтерес виражається формулою «хочу знати», а схильність «хочу зробити». Професії краще всього обирати згідно із своїми стійкими інтересами і схильностями. Якщо життєві професійні плани пов'язані з особистісними інтересами, можна говорити про професійні інтереси[2].

Розвиваюча психодіагностика є одним із методичних засобів, що цілеспрямовано допомагає учням передати новий вид знань. Вона передбачає використання в роботі з учнями комплексу методик, які забезпечують можливість отримання кожним учнем інформації про свої індивідуальні психологічні якості та їх відповідність вимогам тієї чи іншої професії, а також можливості розвитку їхніх психологічних якостей. Програма розвиваючої психодіагностики охоплює шість напрямів, які характеризують індивідуальні психологічні ресурси особистості: психофізіологічний – психіка і поведінка виявлення основних якостей нервової системи;

---

[1] *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с. – С. 307.

[2] *Бондарев В. П.* Технология профессионального успеха / [В. П. Бондарев, А. В. Гапоненко, Л. А. Зингер и др.]. – М.: Просвещение, 2001. – 144 с. – С. 34.

мотиваційний – особистісні нахили і інтереси, пов'язані з вибором професії; характерологічний – риси характеру, які виявляються в системі провідних відносин особистості – до діяльності, інших людей, самого себе, матеріального світу; емоційно-вольовий – типові для особистості емоційні стани, а також можливості вольової регуляції діяльності; інтелектуальний – формування інтелектуальних здібностей із врахуванням покажчиків інтелектуальних здібностей та інтелектуальної продуктивності і показників інтелектуальної діяльності; соціально-психологічний – взаємодії з людьми. Таким чином, розвиваюча психодіагностика є елементом профорієнтаційної роботи, оскільки в умовах психологічного самопізнання в учнів формується «образ «Я»» в поєднанні когнітивної, емоційно-почуттєвої, регулюючої складових, а підвищення рівня рефлексії (самосвідомості) забезпечує можливість свідомого і обґрунтованого вибору учнями професії із врахуванням власних психологічних особливостей, а також більш повної професійної самореалізації в майбутній професійній діяльності.

Створення в Росії кооперативів, акціонерних товариств, виробничих об'єднань, розвиток підприємництва якісно змінили зміст і структуру праці, підвищили її ефективність, що в свою чергу вимагає оволодіння учнями аналітичних підходів до професійної діяльності. За такого аналізу необхідно вміти ділити єдиний процес трудової діяльності працівника на окремі складові, диференціювати їх, узагальнювати і виділяти основні ознаки, які визначають зміст і структуру праці. Здатність аналізувати професійну діяльність формується в учнів за допомогою професіографії, предметом вивчення якої є професії та їх класифікація, а результатом професіографічного дослідження – професіограма.

Діалектика загального, особливого та індивідуального дає змогу виділити рівні професіографічного опису професійної діяльності. Опис професійної діяльності визначає загальні орієнтири суб'єкта у світі праці за рахунок виокремлення ознак професійної діяльності і формування на їхній основі психічних образів, які стимулюють розуміння характеристик світу

професій. Для цього використовують технологічні (мета і засоби праці), соціально-психологічні (самостійність, індивідуальність, колективність праці), емоційно-вольові (міра напруження і відповідальності) складові професійної діяльності. Дослідники виділяють 53 складові, які утворюють сім типів класифікації: предмет праці (людина, техніка, природа, знакова система, художній образ); мета праці (гностична, перетворювальна, досконала); засоби праці (ручні, напівмеханізовані, механізовані, автоматичні, функціональні); проблемність трудових ситуацій (робота за алгоритмом, розв'язання проблем); колективність процесу праці (індивідуальна, колективна робота); відповідальність у праці (моральна, матеріальна); умови праці (побутові, на відкритому повітрі, мікрокліматичні, специфічні). Дані кваліфікаційні складові дозволяють використовувати модульний принцип опису професії у вигляді формули професії. Інформаційно-довідковий опис спрямований на виокремлення економічних, технологічних, медичних і психологічних характеристик професійної діяльності, знання яких необхідне учням для більш детального аналізу і розуміння специфіки професії, що обирається. Він використовується в якості методичного засобу для аналізу професії при виявленні в школяра стійкого інтересу до певного виду діяльності.

У функціональному описі професійно важливих якостей і медичних обмежень до професійної діяльності зазначаються нормативні характеристики. На цьому рівні опису використовується інформаційно-методична психограма і психографічна характеристика професії. Інформаційно-методична психограма описує технологічні операції та психологічні функції, які реалізують ці операції. За допомогою психографічного матеріалу школярі детальніше ознайомлюються із специфічними вимогами професії і її збігами із індивідуальними інтересами та особливостями працівника.

Психічні процеси, функції, способи їх реалізації професіоналом, зберігання і переробка інформації, можливості керування увагою, емоційно-

вольовою сферою, психомоторикою, особистісні характеристики зумовлюють психографічний опис. Отримуючи професіографічну інформацію, вивчаючи і осмислюючи зміст праці та його вимоги до особистості, учень розвиває здатність до аналізу професійної діяльності. У цьому процесі вчитель включає учня в саморозвиток, самопідготовку, самоосвіту, самовиховання засобами довідникової, технологічної та методичної літератури.

Для формування в учнів здатності до аналізу професійної діяльності використовуються й інші прийоми: навчання умінню виявляти кваліфікаційні ознаки професійної діяльності, проводити порівняльний аналіз професій і визначення формули професій; оголошення відомостей про вакансії, порівняння різних професій на основі загального критерію при організації професійних проб; розробка спеціальних описів професій, що розкривають специфіку типу професій, короткої характеристики технологічних, психологічних параметрів діяльності персоналу, формули професії; включення в практику індивідуальної профконсультації аналізу характеристики професійної діяльності; використання виокремлених кваліфікаційних критеріїв і формул професії в процесі оцінки здібностей учнів до аналізу професійної діяльності завдяки модифікації формули Ф-тесту за 53 кваліфікаційними ознаками[1].

Слід зазначити, що зарубіжні вчені та практики значну увагу приділяють удосконаленню та розробці нових професійних проб, за допомогою яких проводиться професійне випробовування, яке моделює елементи конкретного виду професійної діяльності та сприяє свідомому й обґрунтованому вибору професії. Під час професійних проб: учням надають інформацію про конкретні види професійної діяльності; моделюють елементи різних видів професійної діяльності; визначають рівень готовності учнів до виконання професійних проб; забезпечують умови для якісного

[1] Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с. – С. 21.

виконання професійних проб. Процес професійних проб передбачає актуалізацію отримання знань і розуміння виду професійної діяльності, формування початкових умінь і розуміння уявлень про себе як проба-перевірка, випробування властивостей суб'єкта професійної діяльності. При розробці та удосконаленні професійних проб використовуються напрацювання професора С. Фукуями, згідно з якими професійна проба є найважливішим етапом професійної орієнтації. Процес професійних проб необхідний учню для отримання робочого досвіду в напрямі діяльності, який він обрав і намагається визначити, чи відповідає характер цієї роботи його здібностям та умінням. Диференціюються вони за віком учнів, рівнем готовності до їх виконання, за змістом, формами і методами. Вони включають комплекс теоретичних і практичних знань, які моделюють основні характеристики предмета, завдання, умови і знаряддя праці, ситуації з виявлення професійно важливих якостей, що дає учням спектр для аналізу власних можливостей в опануванні професії. Їх ефективність залежить від об'єктивних (структура, зміст, умови проби) та суб'єктивних (фізіологічні, психологічні) факторів.

Програми професійних проб розроблені згідно з вимогами професій. Здійснюються вони двома етапами: підготовчий (виділення діагностичної і навчальної складової) та практичний. Програма та зміст підготовчого етапу забезпечує зв'язок професійних проб з основними компонентами професійного самовизначення. Практичний етап проби складається з трьох напрямів і трьох рівнів складності. Перший рівень вимагає від учнів сформованості професійних умінь, достатніх для реалізації на рівні виконання. Другий рівень має виконавчо-творчий характер, в ньому передбачаються елементи раціоналізації професійної діяльності. Третій рівень вимагає від учнів планування своєї роботи, постановки мети, аналізу результатів професійної діяльності.

Інтеграція технологічного, ситуативного і функціонального аспекту

дозволяє створити цілісний образ професії[1]. Технологічний аспект характеризує операційну сторону професії і дає змогу виявити рівень оволодіння учнями певними професійними уміннями. В завдання цього аспекту входять вправи з відпрацювання прийомів роботи знаряддями праці, які використовуються в певній професії. Особливістю змісту цих завдань є відтворення предметної сторони професійної діяльності. Ситуативний аспект відтворює змістову сторону професійної діяльності та відзначає предметно-логічні дії, які в неї входять. Виконання цих завдань потребує від учнів певних осмислених дій на основі досвіду і знань, отриманих в процесі підготовки до виконання проби. Функціональний аспект відтворює структурно-функціональну сторону професійної діяльності. Його завдання спрямовані на моделювання професійної діяльності в цілому і активізують потреби, установки, цілі, мотиви, що впливають на напрям професійної діяльності. Щоправда досягти оптимального задовільного внутрішнього стану в результаті професійних проб без додаткових занять неможливо. Для учнів, які успішно пройшли професійні проби, зацікавились і бажають поглибити свої знання, уміння і навички в конкретному професійному напрямі, можуть організовуватись заняття в позаурочний час. Розглядаючи професійну пробу як завершальний цикл конкретних дій, передбачаються її діагностичні і навчальні можливості. Крім того, професійна проба, що моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, яка обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного вибору[2].

Професійні проби можуть входити в структуру уроку або здійснюватися в позаурочний час, проводитись індивідуально або в групі учнів. Під час проведення проб школярі VIII – XI класів пробують свої можливості за типами професій: людина-людина, людина-природа, людина-

---

[1] Научные основы трудового обучения: сб. / [сост. А. Б. Дмитриев]. – М. : Педагогика, 1970. – 229 с. – С. 137.

[2] *Роджерс К.* Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Р. Роджерс; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с. – С. 11.

техніка, людина-знакова система, людина-художній образ. Послідовність проб така. Спочатку проводять професійні проби, які відносяться до певної сфери професійної діяльності з предмета праці. Потім пробуються сили в наступній групі, яка складається теж з п'яти проб, що відрізняються від першої метою, засобами, знаряддями праці. Кожен учень випробовує себе в усіх видах професійної діяльності, що допомагає йому максимально проаналізувати свої здібності, можливості, потреби відповідно до особливостей і вимог професійної діяльності. Акцентуємо увагу ще на одному аспекті, що впливає на похибку психолого-педагогічних рекомендацій – консультант у процесі бесіди має уточнити минулий досвід учня, який міг вплинути на його професійні наміри. Беручи до уваги тільки високі бали з тих чи інших сфер діяльності, консультант може дати не правильні рекомендації. Інтерпретація отриманих результатів – складний і неоднозначний процес, що потребує відповідної кваліфікації і навичок.[1]

У професійній пробі як завершальному етапі конкретних дій передбачаються діагностичні і навчальні можливості. Вона моделює реальну професійну діяльність, стимулює формування адекватної самооцінки рівня готовності до професії, що обирається, і сприяє реалізації принципу вільного професійного самовизначення.

Особливого значення набуває оцінка здатності особистості до вибору професії, оскільки під час психолого-педагогічного процесу, який пов'язаний з розвитком, а отже, і зміною особистості, виникає необхідність оцінки його результативності, простежуючи при цьому динаміку та здійснюючи регулювання, корекцію та прогноз найважливішого життєвого процесу – професійного самовизначення. Розвиток професійного самовизначення учнів стимулює в їхній свідомості зміни, які обумовлені: розвитком умінь самоаналізу, накопиченням допрофесійного і професійного досвіду; можливістю формування здатності особистості вибирати професію, яка

[1] Формы и методы практико-ориентированной педагогической поддержки социально-профессиональной адаптации молодежи в условиях рынка труда / С. Н. Чистякова, В. П. Бондарев, Л. А. Дмитриева. – Кемерово, 2001. – 150 с. – С. 50.

відповідає її інтересам, можливостям, здібностям і запитам сучасного ринку праці. Здатність особистості до вибору професії розглядається як динамічна характеристика професійного самовизначення і її зміни дають змогу проаналізувати динаміку адаптації в професії, а учню – виявити адекватність власних можливостей до вимог професійної діяльності.

Здатність особистості обирати професію оцінюється за допомогою образів-регуляторів, а також уяви про три компоненти «образу «Я»»: когнітивний – «я знаю»; емоційно-оцінювальний – «я відношусь»; поведінковий – «я дію». Крім того, кваліфікація професій за ознаками професійної діяльності включає технологічні, соціально-психологічні та емоційно-вольові характеристики[1] за допомогою яких в процесі оцінювання учень аналізує присутність ознак професійної діяльності в професійних пробах і визначає їх прийнятність та адекватність своїм можливостям та інтересам.

Отримуючи кількісні покажчики оцінки здібностей до вибору професійної діяльності за допомогою методу інтересів, розробленого професором С. Фукуямою. Методичним інструментом є вдосконалений Ф – тест. При визначенні здатності до вибору професії використовуються дані учня та експертні оцінки батьків, учителів і друзів. Оцінка здатності визначається на основі кількісних показників: індексу самоаналізу; індексу аналізу професій; показників характеристик-вимог. На основі індексів визначається покажчик здатності до вибору професії. Вірогідність отриманої оцінки здатності до вибору професії підтверджується обчисленням показника відповідності обраної професії схильностям та можливостям учня[2].

Так, аналіз свідчить, що як в Україні, так і в зарубіжних країнах перехід до нового соціально-економічного устрою зумовлює зміну ролі людини в соціально-трудовій сфері та господарській системі суспільства, перегляд

---

[1] *Костюк Г. С.* Избранные психологические труды / Г. С. Костюк ; [под ред. Л. Н. Проколиенко] // АПН СССР. – М. : Педагогика. – 1988. – 301 с. 34.

[2] *Кон И. С.* Ребенок и общество: (историко-етнографическая перспектива) / Игорь Семенович Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с. – С. 14.

вимог до неї як до особистості, так і до фахівця. Значущими стають такі особистісні якості людини-фахівця як моральність, комунікативність, інтелектуальність, володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, соціально-професійна мобільність, схильність до комерційного ризику, здатність приймати самостійні рішення і нести за їх відповідальність тощо. У системі господарювання виокремлюються особистісні складові – ініціативність, стимулювання людських можливостей та творчих здібностей, створення умов для побудови соціально-професійної траєкторії в у мовах швидкозмінного середовища глобалізованого простору. Відповідно можливості та зусилля системи загальної середньої освіти, територіальної громади, батьків переорієнтовуються у напрямі адаптації учнів до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для розвитку і формування особистісних якостей і цінностей з метою використання на ринку праці та побудові на цій основі стабільних міжособистісних відносин.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВ

У розділі виокремлено: соціально-професійну орієнтацію та взаємодію на ринку праці; соціально-професійно орієнтований навчально-виховний простір для допрофільного та профільного етапів розвитку учнів; шляхи зменшення рівня соціальної напруги; процес інтеграції, адаптації та індивідуалізації у соціальних прошарках; етапи для формування основних психічних новоутворень із врахуванням вікової періодизації; особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи в процесі диференційованого навчання; уникнення від страхів та переживань, зростання агресії, невпевненості в майбутньому, диференційовані підходи до здобуття професії; напрямами підручникотворення для старшої профільної школи; розробку навчальних підручників для старшої школи, підвищення рівня їх функціональності на даному етапі розвитку навчальної книги;

2.1. Соціально-професійно орієнтований навчально-виховний процес загальноосвітнього закладу

Профільна школа, орієнтуючись на старшокласників, як суб'єктів взаємодії в навчально-виховному середовищі, покликана сприяти створенню умов для їх гармонійного розвитку. Досягти цієї мети можливо шляхом: створення соціально-культурної ситуації, сприятливої для соціалізації (входження в соціально-професійне середовище та сприйняття норм, цінностей, правил цього середовища і адаптації в ньому); розробкою моделі соціально-професійно орієнтованого навчально-виховного середовища здатного розвивати учнів та впливати на формування їх багатогранного психологічного досвіду із врахуванням індивідуальних особливостей на засадах особистісно орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів; виокремлення у віковій періодизації особистості критеріїв і показників для розвитку учнів на етапах допрофільної підготовки та профільного навчання; визначенням етапів для формування основних психічних новоутворень;

розробкою, експериментальною перевіркою та впровадженням в освітню практику методик і технологій соціально-професійної орієнтації.

На сучасному етапі розвитку освіти учасниками навчально-виховного процесу часто-густо критикується не лише організація профільного навчання, а й зміст загальної середньої освіти за їх «затеоретизованість», за відсутність продуктивної суб'єкт-суб'єктної, об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-об'єктної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, результатом якої є сформованість компетентностей достатніх для забезпечення рівня конкурентоздатності в життєвому просторі та професійному середовищі. Критиці піддається і відсутність плідної взаємодії між педагогічною наукою і освітньою практикою у напрямі побудови соціально-професійно спрямованого навчально-виховного процесу в умовах профільного навчання.

Суспільні й соціально-економічного зміни, які відбуваються в українському суспільстві та світі, спонукають педагогічну науку і практику до створення освітнього простору, здатного в значній мірі задовольнити особистісні, суспільні та державні потреби.

Соціально-професійну орієнтацію ми розглядаємо як комплексну науково обґрунтовану систему залучення до реалізації особистісних і громадських значущих цілей, формування цінностей і розбудови відносин, яка цілеспрямовано використовується для досягнення мети: засвоєння та застосування певної системи знань і норм, які дають змогу повною мірою функціонувати в суспільстві; формування соціально-професійного досвіду; гармонізованого розвитку; реалізації творчого потенціалу, здібностей, задатків тощо. Соціально-професійна орієнтація має філософський, психологічний, педагогічний, соціальний та економічний освітні компоненти, які активізують психологічну діяльність особистості стосовно усвідомлених потреб і умов їх задоволення на засадах синергетичної парадигми, спрямованої на розв'язання лінійних і нелінійних завдань, утворення компетентностей на різних етапах розвитку з урахуванням вікових особливостей, що дають можливість існувати в умовах мінливого глобалізованого простору в особистісному й суспільному аспектах відповідно до соціальної зрілості та статусу, пов'язаного з

професійною належністю. *(М.І.Піддячий. 2009-2015рр.).*

У сучасних умовах розвитку суспільства психолого-педагогічна наука і практика у відповідності до освітніх цілей і засобів мають приділити особливу увагу розробці теоретичної, методологічної, методичної та управлінської бази навчально-виховних заходів; удосконалення інноваційних освітніх технологій; забезпечення якості моніторингу освіти; об'єктивне оцінювання освітніх результати.

Основними чинниками, що впливають на динаміку розвитку особистості і держави є: соціальна ситуація, сприятлива для гармонійного розвитку учнів; соціально-економічне регіональне середовище зацікавлене в компетентному фахівці; збалансований ринок праці; підготовлений для суб'єкт-об'єктної, об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагог; наявність ресурсів для розширення ключових діяльностей старшокласників в умовах регіонального освітнього простору тощо. Наявність зазначених чинників дає змогу створити продуктивне навчально-виховне середовище, сприятливе для формування рівнів компетентностей відповідно до етапів вікового розвитку особистості. У зв'язку з цим слід підкреслити, що на етапах вікового розвитку відбувається три фази входження в референтну зону: адаптація, індивідуалізація та інтеграція.

Сучасна організація освітнього процесу та зміст навчально-виховних заходів в системі загальної середньої освіти формує в учнів недостатній рівень компетентностей для забезпечення їх конкурентоздатності у соціально-професійному середовищі[1]. У зазначеному контексті потребує подальшого удосконалення стратегія підготовки учнів до життя та активної трудової діяльності. Очевидно, що шлях вирішення цієї проблеми знаходиться в площинах зміни суспільної ситуації та розробки науково обґрунтованих, практико орієнтованих навчально-методичних комплектів. Одним із завдань впровадження в освітню практику комплектів - спрямування учнів на шлях

[1] Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В.М.Мадзігон; наук. ред. О.М.Топузов]. – К.: Педагогічна думка 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 84.

продуктивної соціально-професійної взаємодії в умовах регіонального середовища на певному етапі їхнього розвитку.

Зазначимо, що такий підхід потребує аналізу напрацювань та врахування основних положень вікової психології, яка на основі конкретно-історичних та соціально-економічних умов виховання і розвитку визначила критерії вікової періодизації. Ці критерії співвідносяться не тільки з різними видами діяльності, а й з становленням психічних функцій, які визначають шлях саморозвитку і принципи навчання учнів.

Одним із критеріїв вікової періодизації розглядається психічні новоутворення, характерні для певного етапу розвитку. У ході організації навчально-виховного процесу враховуються «стабільні» і «нестабільні» або критичні періоди розвитку. В період кризи відбувається якісна перебудова функцій і відносин учнів. Зазначимо, що у ці періоди відбуваються значні зміни їхнього розвитку, а перехід від одного вікового періоду до другого відбувається революційно. Як критерій вікової періодизації розглядаються провідні діяльності, які визначають процес формування основних психічних новоутворень, головні зміни в психологічних процесах, психологічні особливості учнів на конкретному етапі розвитку[1].

Саме тому на виховання і розвитку учнів, становлення їхніх психічних функцій впливає соціальна ситуація та ключові діяльності. Разом з тим, соціальна ситуація зумовлює орієнтацію на цінності, які структуруються у процесі формування психологічної сфери учнів за допомогою ключових діяльностей.

Зазначимо, що для життя і діяльності учнів важливо гармонізувати процес засвоєння запланованого об'єму знань і максимального їх практичного застосування (як сформованість морфологічних, так і функціональних (діяльнісних) якостей) у житті. Підхід – формування знань, умінь і навичок, що панував в освіті в умовах швидкозмінного ІКТ середовища впродовж

---

[1] *Селевко Г. К.* Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. – Т.1 / Герман Константинович Селевко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. - Т.1. – 2006. – 816 с. – С. 37.

багатьох років, практично вичерпав свої можливості. По-перше, обсяг знань, нагромаджених людством, став надзвичайно великим. По-друге, стало очевидно, що функція освіти не зводиться лише до засвоєння учнями певного об'єму знань. Тому на сучасному етапі розвитку освіти фіксація освітнього результату та рівня його сформованості має відбуватися за допомогою використання особистісної характеристики – компетентність.

Ми поділяємо думку науковців і освітян-практиків, які спрямовують зусилля на формування в учнів компетентностей з метою життєвої орієнтації та соціально-професійної взаємодії учнів у регіональному середовищі, напрацьовуючи компетентнісний підхід за такою орієнтовною структурою:

1. Підґрунтям для формування компетентностей є знання, уміння, навички. Компетентність значно ширша за поняття знання, уміння, навички., оскільки вона включає не лише когнітивну (знання) і операційно-технологічну (уміння) складові, а й мотиваційну та етичну (ціннісні орієнтації), соціальну і поведінкову. Оволодіння учнями компетентностями потребує організованості, значного інтелектуального розвитку: абстрактного мислення, саморефлексії, визначення власної позиції, самооцінки, критичного мислення.

2. Учні оцінюються за складовими сформованих компетентностей, які характеризуючи їх за мірою особистісних здібностей, дають змогу включитися у діяльність.

3. Найважливіші компетентності учнів розглядаються нами за такою структурою: ключові; за видами діяльності; у сфері суспільного життя; у галузях суспільного знання; у галузях суспільного виробництва; за складовими психологічної сфери; у сфері здібностей; за ступенем соціальної зрілості та статусу:

3.1. Ключові компетентності – основані на якостях учнів і проявляються в певних способах їхньої поведінки. Вони спираються на психічні функції учнів, мають широкий практичний контекст, наділені високим ступенем універсалізації. До них ми відносимо: моральна – готовність, здатність і потреба жити за загальнолюдськими моральними принципами; математична – уміння працювати з числом, числовою інформацією та володіння

математичними уміннями; комунікативна (мовна) – уміння вступати в комунікацію з метою бути зрозумілим, володіння умінням спілкування; інформаційна – володіння інформаційними технологіями, уміння працювати з усіма видами інформації; автономізована – уміння саморозвитку і самопрезентації, здатність до самовизначення, самоосвіти, конкурентоспроможності; соціальна – вміння жити і працювати з іншими людьми, близькими, в трудовому колективі, команді; продуктивна – вміння працювати і заробляти, здатність до створення власного продукту, уміння приймати рішення і нести за їх відповідальність.

3.2. Компетентності за видами діяльності (діяльнісна характеристика, адекватна класифікації діяльності): навчальна; ігрова; трудова; комунікативна; за об'єктом спрямування діяльності (людина–людина, людина–техніка, людина–художній образ, людина–природа, людина–знакова система); професійна – в галузі окремих класів і груп професій; предметна – спеціаліста в конкретній справі (спеціальності); профільна – орієнтація школи на профільне навчання.

3.3. Компетентності у сфері суспільного життя: побутова; громадянсько-суспільна; мистецька; культурологічна; фізична культура і спорт, відпочинок; освітня; медична; політична.

3.4. Компетентності у галузях суспільного знання (науки - знаннєвий аспект на профільних засадах): суспільно-гуманітарна; природничо-математична; технологічна; художньо-естетична; спортивна; філологічна.

3.5. Компетентності у галузі суспільного виробництва: енергетична; транспортна; зв'язок; оборонна; сільськогосподарська тощо.

3.6. Компетентності за складовими психологічної сфери: когнітивна (знаннєва); операційно-технологічна (діяльнісна); мотиваційна (емоційна); етична; соціальна; поведінкова.

3.7. Компетентності у сфері здібностей: фізична культура; розумова сфера; навчальна; практична; виконавча; творча; художня; технічна; педагогічна; психологічна; соціальна.

3.8. Компетентності за ступенем соціальної зрілості і статусу:

готовність дитини до школи; соціальна зрілість випускника школи; соціальна зрілість молодого спеціаліста; соціальна зрілість спеціаліста із трудовим стажем; керівника всіх рівнів у загальнодержавному та міжнародному вимірах.

4. Разом із зазначеною класифікацією компетентностей існують і рівні компетентностей, які знаходяться в прямій залежності від диференціації змісту навчально-виховних заходів. Їх діапазон від «повної некомпетентності» - повній нездатності розв'язувати проблеми і виконувати вимоги в життєвих та професійних ситуаціях, до «високої компетентності», яка забезпечує високий рівень конкурентоспроможності. Психолого-педагогічний інструментарій для цих рівнів компетентностей має поетапно розроблятися науковцями з метою вирішення проблем соціально-професійної орієнтації учнів в умовах швидкозмінного середовища глобалізованого життєвого і професійного простору.

Вважаємо, що запропонований компетентнісний підхід зрозумілий і прийнятний не лише освітній науці та практиці, але і суспільству, оскільки в ціннісну основу учнів закладаються компетентнісні складові, які на певному етапі вікового розвитку дозволяють піднести особистісні можливості до рівня достатнього для успішної соціально-професійної адаптації, індивідуалізації та інтеграції результатом якої є забезпечення власного соціального пакету, а відповідно і зростання регіонального та національного валового продукту за рахунок підвищення якості продуктивних сил, спрямованої на випуск продукції з високою доданою вартістю.

У зазначеному контексті особливого значення в умовах профільного навчання набуває розвиток учнів, зростання їх соціально-професійної спрямованості, яка відбувається через вибір на певному етапі життя. Утім вибір завжди обмежує і, обмежуючи, спрямовує. Спрямовуючи активність учнів, вибір і мотивує, тобто емоційно забезпечує поступ до світоперетворень на наступному етапі розвитку. Вибір є необхідною умовою смислового регулювання життя, механізмом координації трансформації життєвих

смислів[1]. Підставою конструктивного життєвого та професійного вибору є його цінність для учнів, цінність насамперед для їхнього розвитку, зростання та майбутнього. У процесі здійснення особистісного життєвого та професійного вибору може виникати незадоволеність наявною світобудовою, способом життя, його продуктивністю на побутовому рівні та на рівні професійної спрямованості.

Саме в загальноосвітній школі навчально-виховний процес спрямовується на цілеспрямоване оволодіння старшокласниками систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності. Завдяки цьому відбувається духовний, моральний, інтелектуальний, соціальний, трудовий, економічний і фізичний розвиток особистості. Інтелектуалізація особистості здійснюється в навчально-виховному процесі, спрямованому на гармонійний розвиток, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях і принципах, науковості, полікультурності, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання на засадах гуманізму, демократії, творчості та свободи.

Значущим етапом життєвого самоствердження учнів є обґрунтований вибір майбутньої професії в умовах допрофільної підготовки та профільного навчання. Вибір майбутньої професії, визначення свого місця в житті – одне з головних рішень кожної людини[2]. Вибір учнями професії є початком життєвого самоствердження в суспільстві. В особі людини не зайнятої професійною справою суспільство несе духовні і матеріальні втрати, що ніколи не поповнюються. Колосальні збитки несе й сама людина, втрачаючи природою наділений творчий потенціал. Гармонійний розвиток особистості зумовлений професійним самовизначенням. Професія впливає на термін життя. Вона впливає на стан фізичного і психічного здоров'я суб'єкта професійної діяльності. Якщо вибір професії виявився невдалим, то наслідки цього виявляються в характерних негативних ознаках – у людини втрачається

---

[1] Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2003. – 376 с. – С. 311.

[2] Павлютенков Е.М. Профессиональная ориентация учащихся / Евгений Михайлович Павлютенков. – К: Рад. школа, 1983. – 153с. – С. 87.

задоволення від виконуваної роботи, бажання удосконалюватись в ній, зменшується продуктивність праці. Очевидно, що за будь яких обставин наставники та учні мають враховувати це у процесі побудови власної професійної траєкторії.

Розгортаючи процес підготовки учнів до майбутньої професійної діяльності, як соціальну складову, варто: гармонізувати технічну складову й технологічну культуру із сучасними досягненнями педагогічної освіти й науки; створювати регіональні методичні центри професійної орієнтації учнів для їхньої підготовки до свідомого вибору професії за активної співпрацею з батьками; узагальнювати знання, вміння і навички з техніки, технології, організації й планування виробництва; ознайомлювати учнів з трудовими процесами і змістом праці на підприємствах, в установах та організаціях; створювати необхідні умови для виховання в старшокласників життєвої позиції, свідомого ставлення до праці, трудової дисципліни, початкових навичок праці за обраною професією; залучати наявні в регіоні інтелектуальні та матеріальні ресурси в навчально-виховний процес з метою забезпечення всебічного гармонійного розвитку. Повноцінна участь у соціально-професійній діяльності базується на ціннісній основі професіоналізму, яку складають духовні, інтелектуальні, операційно-технологічні, морально-вольові й естетичні якості, організаційні здібності тощо.

Складові гармонійного розвитку старшокласників в умовах профільно-технологічного навчання напрацьовуються в процесі: поєднання основ виробництва з технологічним процесом виготовлення продукції; практичного опанування обладнання і устаткування; вивчення конструкцій та дій машин, верстатів, апаратів, інструментів і пристроїв, засобів автоматизації і механізації; читання та здійсненнями креслень, технологічних та інструкційних карт; організації робочих місць, техніки безпеки та культури праці; дотримання виробничої гігієни і протипожежних заходів тощо. Це зумовлює створення освітньо-наукової системи для підготовки старшокласників до майбутньої професійної діяльності. Вона створить умови для первинного ознайомлення із: загальногалузевими знаннями в царині

техніки і технологічних процесів, різних типів устаткування, його призначення та обслуговування, наладки та ремонту; технічною документацією, методами вимірювання та контролю, основами економіки, організації і планування, механізації й автоматизації виробництва; будовою й застосуванням устаткування, інструментів, пристроїв, спеціальних технологічних операцій та процесів у змісті яких передбачаються (відповідно до напряму) продуктивна діяльність на практичних заняттях та під час навчально-виробничої практики з виготовленням продукції та наданням послуг підприємствам, установам, організаціям та людям.

У процесі створення системи підготовки старшокласників до професійної діяльності висуваються специфічні вимоги до процесу забезпечення знаннями й уміннями, розвитку їхніх професійно важливих якостей, що сприяють свідомому вибору професійної діяльності після закінчення загальноосвітньої школи. Важливо розвивати в старшокласників пізнавальну активність, самостійність, дисциплінованість, творчість, культуру праці; формувати загальні наукові знання виробничих процесів у цілому та набування відповідних умінь і навичок застосування їх на практиці в певній виробничій галузі. Досягається поставлена мета шляхом проведення із старшокласниками різноманітної творчої, раціоналізаторської та дослідницької роботи, факультативних занять, спортивних і культмасових заходів разом з молоддю підприємств, установ та організацій. Характерними особливостями у процесі визначення напряму профільно-технологічної підготовки старшокласників є: виробниче оточення і напрям спеціалізації соціально-економічних об'єктів; перспективи розвитку господарського комплексу; потреби в робітничих кадрах на регіональному рівні; наявність та стан навчальної матеріально-технічної бази, укомплектованість інженерно-педагогічними кадрами, майстрами виробничого навчання та фахівцями відповідних галузей; ймовірність подальшого навчання та працевлаштування за обраною спеціальністю; відповідність інтересу до професії особистісним якостям старшокласника.

Зростання науково-технічного прогресу змінює вимоги до

загальноосвітнього рівня кваліфікованих працівників. Тому навчання старшокласників у системі загальної середньої освіти спрямовується на отримання загальноосвітніх та спеціальних знань, воно орієнтується на майбутню професійну діяльність, а відповідно і соціальний статус людини, пов'язаний з її професійною приналежністю. Очевидно, що освітня система в сучасних умовах виконає свою соціальну функцію шляхом спрямування процесу підготовки учнів до професійної діяльності засобами системи соціально-професійної орієнтації із врахуванням регіональних умов. Експериментальні дослідження визначили напрями за якими можуть навчатися старшокласники в умовах профільного навчання: основи педагогіки; швейна справа; основи медицини; комп'ютерна справа; автосправа; основи кулінарії; тракторна справа і основи агротехніки; основи тваринництва і механізації тваринницьких ферм; металообробка; електротехніка; радіотехніка; будівельна справа; торгівля; основи сучасного діловодства; технічне креслення; основи художнього оформлення та дизайну; образотворче мистецтво тощо.

Особлива роль у підготовці учнів до життя та активної трудової діяльності приділяється вихованню їхньої працьовитості, засвоєнню основних трудових процесів, які перебувають в прямій залежності від оптимізації умов навчання і продуктивної праці. До основних з них ми відносимо оптимізацію фізичних і нервових навантажень старшокласників у процесі навчально-виробничої діяльності, що впливає на їхній гармонійний розвиток; підвищення інтелектуального і творчого рівня праці; уникнення негативних впливів виробничого оточення на молодий організм; поступове ускладнення навчально-виробничих завдань та плановий перехід на робочі місця обладнані на рівні виробничих умов (створення системи організаційно-технічних заходів, що забезпечує умови для успішного навчання), а також робочі місця підприємств, установ, організацій.

Забезпечити цим учня може висококваліфікований педагог із набутим багатогранним психологічним досвідом. Він має володіти системою знань, які дозволяють зрозуміти не тільки розвиток учня, але й динаміку змін

оточуючого середовища. У структурі особистості педагога, що здійснює профільне навчання, виділяється інтелектуальна, діяльнісна і емоційно-вольова сфери. Інтелектуальним показником є багатогранна і багаторівнева система знань, в склад якої входить дидактико-методичні знання, професійне мислення, креативність, культура тощо[1]. Професійне мислення характеризує сукупність наукових понять, теорії і закономірності основної спеціальності, а також профільного навчання, які дозволяють глибше розуміти розвиток особистості учня, стан виробництва, економічних та інших процесів, аналізувати їх: осмислювати навчальну інформацію, використовувати сучасні технології учіння, готовність приймати практичні рішення з урахування ситуацій, що виникають.

У профільно-технологічному навчанні на часі створення системи наукового управління освітніми процесами, яка допоможе зосередити зусилля інженерно-педагогічного і учнівського колективів на розв'язанні проблем навчально-виховного та навчально-виробничого характеру, сприятиме раціональній організації навчання і праці та продуктивному керуванню. Очевидно, що ефективною є система із загальним і спеціальним плануванням освітнього процесу, де дидактичні принципи розглядаються як основні положення про процес підготовки старшокласників до професійної діяльності відповідно до виховної і освітньої мети. У цьому випадку організаційні форми, зміст і методи навчально-виховного процесу визначаються дидактичними принципами, а від рівня володіння та уміння педагогів застосовувати їх в процесі формування знань і практичних умінь залежить ефективність навчально-виховного процесу. У процесі проведення навчально-виховного процесу використовуються такі основні дидактичні принципи: науковість у навчанні; зв'язок теорії з практикою; виховний характер трудового навчання; системність і послідовність навчання; доступність і «посильність»

[1] Зязюн І.А. Вузівська підготовка педагога до профільного навчання учнів старших класів / Іван Зязюн // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. / Ін-т. педагогіки і психології проф. освіти АПН України; Вінниц. держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. – К.; Вінниця, 2004. – Вип. 4. – С. 4.

навчального матеріалу; наочність; свідомість, активність, міцність засвоєння знань та умінь тощо. Також спеціальні дидактичні принципи, які зумовлені специфікою профільно-технологічного навчання, зокрема: навчання на рівні нової техніки, передової технології і прогресивної організації виробництва; навчання на основі продуктивної праці; формування умінь на основі свідомого засвоєння прийомів і операцій; політехнічна спрямованість тощо.

Особливостями методики у процесі проведення уроків формування теоретичних знань та уроків формування практичних умінь і навичок, на яких здійснюється суспільно корисна і продуктивна робота в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є: урок з формування теоретичних знань передує уроку з формування практичних умінь і навичок, а після них - уроки суспільно корисної чи продуктивної праці. Такий підхід забезпечує логічний перехід від теорії до практики, тісний зв'язок навчання із суспільно корисною і продуктивною працею учнів. Використання різнопланових методів навчання сприяє активній пізнавальній діяльності, а процес здобування знань, умінь і навичок здійснюватиметься як одне ціле[1].

Розвиток технічного мислення старшокласників стимулюється розв'язуванням технічних і технологічних задач, а ті, в свою чергу, сприяють формуванню навичок планування власної діяльності, розвитку творчого підходу до виконання завдань, виробленню вміння застосовувати для розрахунків теоретичні знання і обчислювальні навички тощо. Взаємозв'язок профільно-технологічного навчання з виробничою діяльністю сприяє вивченню виробничо-технічної документації (креслень, схем, технічних умов, технологічних карт, інструкційних карток з трудових процесів тощо), що є джерелом інформації про продукти і предмети праці, про технологічні і трудові процеси, а також є інструктивним матеріалом для налагодження засобів виробництва, здійснення основних трудових операцій та найважливіших функцій щодо організації робочого місця.

---

[1] Навчально-виховна робота в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах / [Мадзігон В.М., Моцак В. З., Тернопольський Д. М. та ін.]. – К.: Рад. шк., 1979. – 174 с. – С. 49.

Наявність значної кількості професій і спеціальностей в державі потребує звернення особливої уваги на удосконалення системи професійної орієнтації, що розглядається нами як науково обґрунтована система підготовки молоді до самостійного вибору професії і враховує індивідуальні особливості й інтереси кожної людини та сприяє раціональному розподілу продуктивних сил в інтересах держави, окремої галузі, економічного регіону, особистості. Психолого-педагогічна література характеризує професійну орієнтацію як багатоаспектну комплексну проблему, що входить в коло питань наукового управління соціальними процесами, зокрема виховання підростаючого покоління, раціональний розподіл трудових ресурсів, вибір особистістю життєвого шляху, адаптація людини до професії та розвиток її професійної компетентності. Закономірно, що динаміка науково-технічного прогресу зумовлює виникнення нових і відмирання непотрібних суспільству професій. Правильна організація профорієнтаційної роботи завжди має економічний ефект, бо значна кількість людей обмежена доступом до певних видів чи напрямів професійної діяльності, а отже потребує допомоги фахівців у виборі професії з урахуванням здібностей та стану ринку праці.

Природні здібності в учнів різні, тому наставникам важливо знати психолого-педагогічні основи їх розвитку як сукупності якостей достатньо стійких, але разом з тим і мінливих[1]. Для їх вивчення є один засіб – проникнення учнів у зміст та структуру обраної професії.

Особливого значення набуває професійний відбір учнів, що здійснюється на основі результатів психодіагностичних обстежень, які використовуються з метою визначення ступеня їхньої придатності до певних видів професійної діяльності. Він складається із трьох взаємопов'язаних етапів: психологічного вивчення професії з метою виявлення вимог до людини; вибору психодіагностичних методів обстеження претендентів на оволодіння певною професійною діяльністю; проведення психодіагностичного

[1] Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді / за ред. Тименка М.П.; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 1996. – 268 с. – С. 212.

обстеження претендентів, оцінки їх загального розвитку, спрямованості, рівня сформованості якостей, найбільш важливих для успішного оволодіння професією; психологічного прогнозу успішності навчання і подальшої діяльності шляхом співставлення вимог професії та отриманих психодіагностичних результатів.

Очевидно, що організація управління соціально-професійною орієнтацією в системі загальної середньої освіти має бути гнучкою. Кожен член педагогічного колективу вносить посильний вклад в досягнення загальної мети, ретельно виконуючи конкретні функції в системі профорієнтаційної роботи. Вчителі, класні керівники, методисти з профорієнтації та практичні психологи відповідають за виконання конкретних завдань, але в той же час вони знаходяться в процесі тісної суб'єкт-об'єктної, об'єкт-суб'єктної та суб'єкт-суб'єктної взаємодії з метою досягнення загальної мети.

Отже, досягнення позитивних результатів у напрямі соціально-професійної орієнтації старшокласників можливе шляхом тісної взаємодії навчальних закладів системи загальної середньої освіти з регіональним середовищем та наявності системи підготовки учнів до життя та активної трудової діяльності в умовах профільного освітнього середовища. У ній враховуються певні особливості, що зумовлені: різним рівнем теоретичної і практичної підготовки; особливостями індивідуального розвитку, що відображається на формуванні учнівських груп; стані матеріально-технічної бази; залученням у сферу матеріального виробництва; своєрідністю структури педагогічних кадрів; відмінностями в організації навчально-виховного процесу тощо. Важливо продовжувати пошук шляхів підвищення ефективності соціально-професійної орієнтації старшокласників та системи підготовки до професійної діяльності засобами: допрофільної підготовки та профільного навчання; розробки науково-методичного комплекту і удосконалення таких особливостей уроку, як активізація пізнавальної трудової діяльності та підвищення самостійності учнів у процесі виконання навчально-виробничих завдань; розвитку творчого мислення включенням у зміст уроків

елементів конструювання, проектування, експериментування, дослідництва; здійснення проблемного підходу при викладанні навчального матеріалу і в постановці завдань; створенням моделі формування найважливіших компетентностей у відповідності до етапів вікового розвитку.

2.2. Соціально-професійна орієнтація учнів

З огляду на процеси становлення і розбудови України, зважаючи на входження країни в швидкозмінний глобальний інформаційний і освітній простір особистість і суспільство мають спрямовувати свої зусилля на самоідентифікацію і самоствердження, прагнучи гідного місця на політичній та соціально-економічній карті світу. У цьому процесі одне із завдань полягає в облаштуванні політичної, економічної, гуманітарної, соціальної, професійної сфер, а також виправленні деформацій, що виникли в них на сучасному етапі розвитку людини і суспільства.

Водночас, забезпечити соціальне спрямування, демократію, правовий статус держави, її трансформування у світовий інтеграційний процес з конкурентоспроможною економікою, здатність вирішувати найскладніші питання свого поступу в умовах швидкозмінного середовища глобалізованого простору можливо за умови наявності та практичної реалізації завдань, визначених у стратегії розвитку.

У концепції стратегії розвитку суспільства виокремлюється сфера освіти, науки, економіки, визначається, їх роль у: розвитку людей та забезпеченні рівня їх життя; реалізації програми соціокультурної інтеграції в світове співтовариство; створенні нових технологій виробничого та невиробничого характеру; соціально-професійній орієнтації молодого покоління тощо.

Якщо в теоретичному вимірі соціально-професійна орієнтація – комплексна науково обґрунтована система змісту неперервної освіти й технологій спрямування особистості в систему соціальних і професійних відносин, то в практичному значенні це – процес спрямування особистості в систему соціальних і професійних відносин на різних етапах розвитку із врахуванням вікових особливостей, завдяки формуванню компетентностей, які дають їй можливість функціонувати в умовах швидкозмінного середовища.

Слід зазначити, що процес соціально-професійної орієнтації учнів

ускладнюється спрямованістю сучасного цивілізаційного процесу в Україні до глобалізації. У цьому процесі зростає значущість ідейної, духовної, гуманітарної сфер; застосування високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку; підвищення ролі інтелектуального капіталу, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу; утвердження базових засад розвитку, що сприяють економічному зростанню і розподілу його результатів; розширення можливостей людей до самоствердження, благополуччя тощо.

Водночас, відкриваючи перед суспільством певні можливості (розширення обміну товарами та послугами, інформаційне забезпечення, технології і капітал, взаємодію у гуманітарній сфері, культурне і духовне збагачення особистості), глобалізація несе й істотні загрози, зумовлюючи розмежування країни на цивілізаційну і периферійну частини, поглиблюючи деформацію в соціально-економічній сфері. У цьому процесі важливо враховувати тенденцію переходу до полікультурного світового співтовариства, в якому основою взаємодії держав, їх економік має стати регіональна інтеграція; етичні зобов'язання людей відносно одне одного з погляду їхнього стану у вигляді правил, які змінюються залежно від суб'єктів застосування у процесі життєдіяльності людей.

Процес інтеграції України в світове співтовариство періодично змінюватиме всі сфери життя людей і державних інституцій, не омине він і освітньо-наукової галузі. Зміни в різних сферах життєдіяльності людини потребують ціннісних корекцій в освітньо-виховному процесі. Освітня система і педагогічні працівники мають бути мобільними у процесі реагування на зміни різного характеру, що відбуваються у взаємовідносинах людини і держави, людини і світу, держави і світу. Зумовлюватимуться вони насамперед глобалізацією. Її не можна зводити лише до зближення народів, створення дедалі більшого економічного простору, інформаційного середовища. Глобалізація означає загострення конкуренції між державами-націями, набуття нею глобальних масштабів, поширення не тільки на

економіку, а й інші сфери життєдіяльності країн. З огляду на зазначене, учням важливо доносити необхідність згуртування громадян, найбільш повне усвідомлення національних інтересів у кожній сфері життєдіяльності і їх послідовне відстоювання у конкурентних взаємовідносинах з іншими державами та транснаціональними корпораціями.

Визначивши орієнтири на входження в світовий освітній і науковий простір, у країні слід модернізувати освітню діяльність у контексті загальновизнаних світових вимог. Науковці і практики мають напрацювати програму приєднання до європейських і світових процесів у побудові системи неперервної освіти, спрямованої на соціально-професійну орієнтацію особистості. Складовою цієї програми є побудова освітньо-виховної системи загальноосвітньої і професійної ланок. Уваги потребують проблеми фундаменталізації змісту загальної і професійної освіти, проектування цілісного процесу професійного навчання особистості в різних педагогічних системах, формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Системою загальної середньої освіти мають створюватися умови, за яких більша кількість учнів, скориставшись усіма перевагами й здобутками національної системи освіти і науки, а також досвідом світового співтовариства, визначає духовні, культурологічні, соціально-професійні й інші пріоритетні загальнолюдські цінності, що мають бути мобільними та конкурентоспроможними на світовому ринку праці. Загальноосвітня школа є установою, яка ініціює в регіоні створення базових особистісних умов і можливостей для соціально-професійної орієнтації молоді та адаптації їх до умов швидкозмінного середовища глобалізованого простору. Освіта як особлива соціальна інституція залежна у своїй організації від особливостей структури й функціонування інших суспільних підсистем (економічної, політичної, соціальної), що зумовлює посилення значення умов соціально-професійної орієнтації у процесі налаштування суб'єкт-об'єктних, суб'єкт-суб'єктних та об'єкт-суб'єктних взаємозв'язків.

Важливо, щоб у ході соціально-професійної орієнтації учнів визначальними критеріями в рамках організації і проведення навчально-виховного процесу стали: зміст освіти і якість підготовки; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність принципам внутрішнього і зовнішнього ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на загальноосвітньому етапі, а також на етапах підготовки й навчання у ВНЗ та після їх закінчення; посилення конкурентоспроможності національної системи освіти. Постіндустріальна ситуація вимагає від нашого суспільства переходу на новий рівень соціокультурного розвитку, фундамент якого складатимуть зразки діяльності і поведінки, які ґрунтуються на фундаментальному знанні і розумінні природи, а також механізмів реалізації особистості й суспільства та усвідомлення ними еволюції з метою забезпечення динаміки розвитку людства. У процесі формування особистості успіхи будуть зв'язані з підвищенням розвивального і виховного потенціалу; виходом освіти за рамки технологічної парадигми; втіленням в ній ідей культуродоцільності, гуманітаризації, реалізації принципу природовідповідності; виходом на передній план цілісного знання тощо.

Освітньо-наукова галузь має створити в системі неперервної освіти структурований навчально-виховний простір, конкурентоспроможний світовим аналогам. Складовою цього простору є загальноосвітня і профільна школа, що потребує визначення пріоритетів у змісті навчально-виховного процесу і розробки внутрішніх і зовнішніх державних і громадських систем контролю за якістю освіти.

Слід звернути увагу на розбудову соціально-професійно орієнтованої загальної і профільної школи. Це передбачає формування таких сутнісних характеристик: зміна освітньої парадигми зі знаннєвої на смислову, тобто зміщення пріоритетів освітнього процесу в бік розвитку розумової, інтелектуальної, моральної, етичної, трудової, фізичної сфер та гармонізації психологічної сфери особистості; концентрація зусиль на формуванні культури практичного інтелекту і вихованні креативної особистості, її

індивідуальності і свободи, вільної, самостійно мислячої, здатної пропонувати усвідомлені самостійні рішення за які вона нестиме відповідальність; забезпечення необхідних організаційно-педагогічних, морально-психологічних та інших умов для успішного досягнення зазначеної переорієнтації навчально-виховного процесу.

Одним з компонентів соціально-професійної орієнтації учнів є зміст освітньо-виховного процесу. Універсальність змісту сприяє розпізнанню основ, якостей і мети учіння, а також процесів, які відбуваються навколо суб'єктів освіти, забезпечуючи їх знаннями для аналізу і прийняття адекватних рішень в окремих ситуативних життєвих моментах. Необхідно турбуватися і домагатися того, щоб майбутніх «діячів» навчити розпізнавати основи, властивості і цілі найважливішого зі всього, що існує, і того, що відбувається, щоб не трапилось їм нічого, про що вони не мали можливості висловити думку, і що вони не могли б використати з певною метою розумно, без помилки, що може зашкодити. У змісті освіти відображаються складові нагромадженого людством соціально-економічного досвіду, який через міжособистісні стосунки, сім'ю, громаду, суспільні інституції передається молодому поколінню як загальноприйняті і загальновизнані засади і цінності, необхідні для формування особистості. Саме через зміст освіти визначається спрямованість навчально-виховного процесу, його пріоритети і характер.

У процесі побудови розвивального змісту освіти передбачається перегляд підходів до відбору і наповнення основних його компонентів. Вони визначаються основною метою гуманізованого навчально-виховного процесу: формування духовної, гуманної, креативної особистості на основі інтелектуального розвитку; задоволення запитів і інтересів, виявлення і розвитку здібностей особистості. Відношення інтелектуального розвитку особистості до її духовного становлення є важливим для доцільної організації навчально-виховного процесу, оскільки інтелектуально розвинена людина характеризується більшою мірою моральності. У житті трапляється,

що розумна й освічена людина не демонструє високої моральності. Отже, освітня наука і практика має з'ясувати, які чинники, крім інтелектуального розвитку, впливають на формування особистості на сучасному етапі розвитку.

Закономірно, що перегляду потребує співвідношення структури основних компонентів змісту загальної і профільної освіти: знання про природу, суспільство, людину і способи її діяльності, мислення, техніку; багатогранний життєвий досвід у психологічній діяльності; досвід креативної діяльності; досвід емоційно-ціннісного ставлення до дійсності; досвід підготовки до професійної діяльності. На сучасному етапі розвитку навчально-виховного середовища переважає «знаннєва» орієнтованість навчального процесу, з основним завданням – надавати учням якомога більше знань, вимагати їх відтворення як визначених шаблонів-зразків у процесі взаємодії з педагогом.

Розставляючи акценти у цілях навчання, маємо визначити вплив таких компонентів змісту, які забезпечують формування рис креативної особистості. Творчі і новаторські учні формуються у процесі навчально-проблемно-пошукової діяльності, яка передбачається і відображається у змісті навчання. Утім вирішення питання про місце самостійної проблемно-пошукової діяльності учнів у процесі вивчення конкретного предмета, про визначення тієї частини знань і способів діяльності, що мають стати об'єктом проблемного навчання, має бути керованою вчителем у тісній взаємодії з учнем. Саме тому при напрацюванні рекомендацій для загальноосвітньої ланки (з кожної освітньої галузі і предмета) в навчальних програмах, науково-методичних рекомендаціях, підручниках і посібниках має бути деталізований зміст і обсяг системної креативної діяльності учнів, яку можна реалізувати у навчально-виховному процесі. Навчання, уроки, виконання поставлених завдань, систематичне одержання оцінок не повинні стати єдиною і всепоглинаючою міркою. Учень мусить на власному досвіді переконатися, що його вимірюють за багатьма шкалами, до нього підходять з

різних боків. Особистість відбудеться, якщо людина заявляє про себе, утверджується в діяльності, радіє за вагомі здобутки і результати власної діяльності й переймається негативними. Гармонійне виховання полягає в тому, щоб моральне багатство багатогранної діяльності людини, яку ми виховуємо, накладалося на всі сфери духовного життя школи. Духовне життя школи збагачується в системі різноманітних дійових відношень особистості, яка формується, до навколишнього природного і суспільного середовищ, де моральне багатство стає провідним. Тож усе, що відбувається в школі, має глибокий моральний смисл.

Формуючи зміст освіти, маємо уникати суперечностей у навчально-виховному процесі, які виявляються між вимогами державних інституцій і суспільства до загальної й профільної освіти учнів і їхніми власними потребами та інтересами. Максимально уникнути цих суперечностей можливо за умови формування нових підходів до визначення структури змісту загальної середньої освіти. У структурі враховується збалансованість особистісних і суспільних інтересів (обов'язкові для всіх вимоги державного стандарту до загальноосвітньої підготовки учнів (інваріантна складова змісту освіти) і забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти (варіативна складова змісту освіти)). Варіативна складова уможливлює вибір учнем предметів і курсів, які допоможуть йому долучитися до певних видів практичної діяльності. Утім старшокласника слід підготувати до рівня, коли він свідомо вирішуватиме, які знання і в якому обсязі необхідні для побудови професійної кар'єри й реалізації життєвих планів.

Побудові професійної кар'єри старшокласників сприяє зміст профільної підготовки у старшій школі. Під час організації профільного навчання зміст однієї освітньої галузі вивчається глибше і ширше (шляхом збільшення кількості навчальних годин, відведених типовим навчальним планом на вивчення групи відповідних профільних предметів певної галузі, а також уведенням додаткових предметів і курсів за

рахунок варіативної складової), ніж передбачено інваріантною складовою, яка відображається в Типових навчальних планах загальноосвітніх навчальних закладів. Максимально врахувати і задовольнити освітні потреби старшокласників можливо за умови визначення функцій Міністерства освіти і науки України регіональних управлінь освіти і науки та загальноосвітньої ланки у реалізації ідеї Концепції профільного навчання в старшій школі. За наявності двох і більше класів у старшій школі профілі навчання в загальноосвітній ланці регіону обираються і формуються під керівництвом місцевих управлінь освіти і науки на основі здібностей, освітніх запитів старшокласників, а також потреб регіонального і державного ринку праці. При цьому Міністерство освіти і науки України розробляє зміст навчання в профільній школі (включаючи зміст професійної підготовки) і забезпечує його відповідними навчально-виховними комплектами (програми, типові навчальні плани, науково-методичні рекомендації, навчальні підручники і посібники).

Проблемою, пов'язаною зі змістом загальної і профільної освіти, є розробка і науково-методичний супровід його «посильності» (обґрунтованим добором навчального матеріалу в певному обсязі і за рівнем складності) при вивченні учнями. Доведено, що надмірні психофізіологічні навантаження учнів знижують інтерес до навчання і погіршують їхнє здоров'я. Окрім того, засвоєння учнями навчального матеріалу, який характеризує його відтворення і застосування на практиці, відбувається здебільшого за сторонньої допомоги. Саме тому проблема наповнення й доступності змісту загальної і профільної освіти нині є актуальною. Скорегувати ці деформаційні процеси можливо за умови перегляду положень Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти та Концепції профільного навчання в старшій школі. Йдеться про визначення або уточнення вимог до загальної і профільної підготовки через обов'язковий для всіх учнів зміст навчання і

періодичний моніторинг рівня його засвоєння. Водночас ураховуються: навчальні можливості учнів різного віку, які зумовлені їхніми здібностями і психофізіологічними можливостями; мінімізація змісту який не несе суттєвого загальноосвітнього і профільного навантаження (як передумова забезпечення його фундаментальності і чинник уникнення вивчення фактологічного матеріалу).

Слід зауважити, що формувати зміст посильний для засвоєння школярем потрібно не у формі зведення шкільної освіти до інтегрованих курсів, що спричинить вилучення з природно-математичних та інших предметів обґрунтувань і тверджень. Для того щоб сформувати дієву, самостійно мислячу особистість, здатну відстоювати особистісні і суспільні інтереси, протистояти безвідповідальним людям, у школі її треба вчити умінню доводити (переконувати) і розвивати здатність вирізняти правильні твердження серед хибних.

Характерним для процесу мислення є вичерпність аргументації, чутливість до сумнівних, незаконних узагальнень і необґрунтованих аналогій, а також навички при розгляді всіх ймовірних варіантів. Він може бути сформований на базі шкільних навчальних доведень природничо-математичних, технологічних й інших освітніх галузей. Недоступність таких доведень для певної частини учнів пояснюється не їх складністю, а відсутністю в шкільній освітній практиці достатньої кількості вчителів, які володіють раціональними методиками навчання цих доведень, виокремлюючи умову і висновок твердження, що доводиться, аж до розуміння сутності, його логічної структури і видів.

Аналізуючи зміст шкільної природничо-математичної, технологічної і художньо-естетичної освіти, доходимо висновку про необхідність своєчасного оновлення навчального матеріалу у відповідності до змін галузевого характеру із врахуванням європейської і світової освітньої практики. Разом з тим, сучасність загальної і профільної освіти вимірюється не стільки тим, яку частку у їх змісті

посідають новітні досягнення, скільки тим, як вони сприяють формуванню психологічних, культурологічних, гуманітарних, соціально-професійних та інших цінностей особистості згідно з сучасними навчально-виховними завданнями загальноосвітньої ланки. Сутністю освіти наразі є сформований кінцевий результат на основі шкільного загальноосвітнього і профільного компонентів, доступних для учнів і максимально зорієнтованих на практичну реалізацію в процесі соціально-професійної діяльності.

Зазначимо, що характер змісту загальної і профільної освіти визначається обраною стратегією його формування. Зупинимось на двох основних підходах до формування і обґрунтування змісту навчання: прийнятті чинної номенклатури шкільних навчальних предметів з деякими корективами у визначенні їх змісту; розробці педагогічної моделі випускника загальноосвітньої школи з наступним добором навчального змісту, який забезпечує визначену модель. З цією метою окреслимо спільні риси змісту загальної і профільної освіти та обґрунтуємо перелік і характеристики освітніх галузей, що вивчатимуться без поділу їх за напрямами і навчальними предметами в профільній школі. Галузевий підхід уможливить виокремлення навчального змісту як єдиного цілого, розробку концептуальних засад і відповідної їх оцінки за критеріями необхідності й достатності на етапі формування. Опрацювання змістового наповнення кожної освітньої галузі, яке розгортається у системі відповідних навчальних предметів і курсів, є наступним етапом формування навчального змісту. Можливі різні варіанти структурування в систему навчальних предметів, у яких втілюється зміст певного освітнього напряму. Зумовлюється це вихідними принципами, які покладені в основу структурування змісту освіти, і особливостями ступеневого навчання в системі загальної середньої освіти.

Важливим аспектом змісту загальної і профільної освіти є структурування, яке періодично корелюється з урахуванням психофізіологічних особливостей, характерних для вікових періодів розвитку особистості. Структурування змісту сприяє реалізації одному з провідних

принципів педагогіки природовідповідності у процесі організації соціально-професійно спрямованого навчально-виховного процесу. Проаналізуємо кілька пов'язаних з цим проблем.

Людині притаманний тип мислення, що зумовлюється діяльністю півкуль кори головного мозку. Правопівкульні учні характеризуються наочно-образним, лівопівкульні – вербально-логічним типом мисленням. Змішаний тип мислення характеризується відсутністю переваги одного із названих типів над іншим. У такому випадку успішність навчання названих груп учнів обумовлюється відповідним розгортанням навчального змісту і особливостями його опанування, що враховують окреслені особливості мислення. Саме тому дидактичні підходи, які можуть виявитися ефективними для учнів з вербально-логічним типом мислення, не даватимуть очікуваного результату в навчанні учнів з наочно-образним типом мислення. Не розв'язує цієї проблеми і універсалізація форм, методів, дидактичних чи методичних прийомів під час навчально-виховного процесу. До речі, зазначимо, що загальні дидактичні закономірності, правила, принципи, які допомагають обґрунтовано конструювати особистісно орієнтований процес навчання, залишаються незмінними, хоч навчальний процес індивідуалізується, починаючи з обґрунтування педагогічної доцільності в розгортанні навчального змісту і закінчуючи оцінюванням результатів його опанування. Єдиного, універсального, ефективного підходу та освітніх технологій, які забезпечать позитивний результат в оволодінні навчальним змістом групою учнів з різними типами мислення, не існує.

Окрім того, логіка пізнання має свої принципи, правила, структуру. За умов їх порушенні в шкільному навчанні неправильно будується вивчення певного навчального предмета, що створює зайві труднощі для учасників навчально-виховного процесу. У цьому контексті кожен конкретний випадок потребує уваги і побудови педагогічно обґрунтованого підходу як системи викладу і вивчення навчального змісту, їх відповідності логіці пізнання і розвитку особистості.

Звертаємо увагу на ще одну суттєву складову гуманізації змісту загальної і профільної освіти – забезпечення значущості для кожного учня знань, що здобуваються, умінь, які набуваються, і навичок, котрі формуються з метою освоєння і перетворення дійсності, розкриття їх зв'язків з людиною і суспільством, їх усвідомлення учнями не лише як елемента загальнолюдської культури, а й як культурологічної основи сучасної особистості. Усвідомлення учнем необхідності й доцільності включення конкретного знання до навчального змісту допомагає нівелювати гостроту суттєвих суперечностей між учителем і учнем у процесі суб'єкт-об'єктної, суб'єкт-суб'єктної та об'єкт-суб'єктної взаємодії.

У процесі структурування змісту шкільної освіти і під час реалізації принципу природовідповідності в соціально-професійно спрямованому навчанні виникає проблема інтеграції цього змісту. Окрім того, навчальний зміст має забезпечити цілісність знань, формування цілісного образу світу, що відноситься до основних результатів навчання. З огляду на зазначене, посилення інтеграційних процесів у формуванні змісту навчально-виховного процесу в навчанні учнів є актуальною дидактичною проблемою. Аналіз можливих варіантів її розв'язання показав, що варто відштовхуватися від принципу природовідповідності, через цілісність навколишнього світу з урахуванням вікових особливостей особистості. У зв'язку з цим учень сприймає навколишній світ цілісним, визначаючи і обумовлюючи його пізнання своїми віковими особливостями і можливостями. Тож не варто штучно розчленовувати навколишній світ на окремі об'єкти і вивчати їх у значній кількості навчальних предметів, шукаючи і застосовуючи при цьому дидактичні засоби інтеграції знань.

Зупинимося на необхідності організації гуманізованого навчально-виховного процесу, який несумісний з нав'язуванням учням незаперечних істин. Погляди і переконання людини мають особистісний, ексклюзивний характер, формуються в результаті навчально-пізнавальної діяльності, шляхом аналізу широкого спектра існуючих підходів, трактувань, оцінок

конкретних фактів, явищ, подій тощо. Саме це є складовою процесу, який забезпечує креативне становлення і розвиток особистості на всіх життєвих етапах. Власне за формування стійких переконань особистість має бути вільною, самостійною, позбавленою всілякого зовнішнього тиску. З цією метою слід надавати учням повну (достатню), об'єктивну, достовірну навчально-пізнавальну інформацію. Професіоналізм педагогів полягає в підготовці учнів (формуванні в них достатніх знань, умінь, навичок тощо) до здійснення ними вільного, свідомого і, водночас, адекватного вибору в життєвих ситуаціях.

Узагальнюючи зазначимо, що сутність соціально-професійної орієнтації учнів полягає у спрямуванні їх в систему соціальних і професійних відносин на різних етапах розвитку з урахуванням вікових особливостей, за рахунок формування знань, умінь, якостей, цінностей, норм тощо, які дають змогу їм функціонувати в умовах швидкозмінного середовища; сформованості достатнього рівня світовідчуття на певному етапі їхнього розвитку; навченості сприйняття невизначеності ситуацій як норму і сигнал до дії. У процесі формування психологічної сфери учнів важливу роль відіграє як зміст загальної середньої освіти, так і процес набуття ними багатогранного психологічного досвіду через запропоновані ключові діяльності в культурологічній, гуманітарній, соціально-професійній та інших сферах.

2.3. Компетентнісний підхід до створення соціально-професійно зорієнтованих підручників

В соціально-професійно орієнтованому вимірі ми розглядаємо компетентність як набуту характеристику особистості, що сприяє успішному входженню особистості в професійне життя суспільства. Вона розглядається як інтегрований результат, що передбачає зміщення акцентів і накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування і розвитку здатності практично діяти, застосовуючи досвід успішної діяльності в певній професійній сфері. На даному етапі потребують розроблення технології оцінювання професійних компетентностей і їх рівнів, результати яких слугуватимуть передусім для: моніторингу якості освітніх послуг і рівня навчальних досягнень, їх відповідності державним стандартам; використання результатів оцінювання роботодавцями з метою кваліфікованого відбору робочої сили; порівняння національних систем освіти.

Компетентності розробляються на різних рівнях змісту освіти у відповідності до центральних новоутворень та провідної діяльності особистості на етапах вікового розвитку. Ієрархія компетентностей: ключові надпредметні або базові, що опираються на пізнавальні процеси і виявляються в різних контекстах; загальнопредметні – незалежні від певної сукупності предметів або освітніх галузей; предметні – набуваються у процесі вивчення певних предметів. Вони мають змінний характер, рухливу структуру, залежать від пріоритетів суспільства, цілей освіти, особливостей і можливостей самовизначення особистості в соціумі. Їх прогнозують і моделюють у когнітивній, діяльнісній (операційно-технологічній), мотиваційній (емоційній), етичній, поведінковій, соціальній та інших сферах життєдіяльності.

Сучасний перелік та зміст ключових компетентностей в українському вимірі: навчальна – інтегрує якості зі змістовою і процесуальною основою учіння і характеризується розвиненою навчальною діяльністю; громадянська – акумулює здатності у сфері суспільно-політичного життя, захисту прав і

свобод, виконання громадянських обов'язків; загальнокультурна – сфера розвитку культури особистості та суспільства у різних аспектах; інформаційна – інформаційні і комунікативні технології, які формують здатність володіння і оперування інформацією відповідно до потреб ринку праці; соціальна – здатність жити в соціумі (враховувати інтереси і потреби різних груп, дотримуватися соціальних норм і правил, співпрацювати з різними партнерами тощо);[1] здоров'ярозвивальна – характеристики, властивості, спрямовані на розвиток фізичного, соціального, психічного та духовного здоров'я, які деталізуються в комплекс знань, умінь, навичок, цінностей, ставлень, здатностей за навчальними галузями й життєвими сферами.

На різних етапах розвитку людини та суспільства формування особистісних цінностей і якостей здійснюється як оточуючим її життєвим простором, так і за допомогою вибудуваного фахівцями інформаційно-комунікаційного простору, складовою якого є підручник.

Розробка навчальних підручників для старшої школи, підвищення рівня їх функціональності викликають особливий інтерес учених та педагогічних працівниківна даному етапі розвитку навчальної книги. Важливими напрямами підручникотворення для старшої профільної школи є: соціально-професійне орієнтування старшокласників; виокремлення причин та механізмів подолання соціально-економічної нестабільності, конфронтації, деформації економіки, кризових явищ в духовному житті світового співтовариства; вирішення ситуативних життєво-трудових завдань тощо. Напрацювання вченими у взаємодії з педагогічною практикою зазначених напрямів важливо, оскільки старшокласники на даному етапі вікового розвитку розпочинають процес адаптації, індивідуалізації та інтеграції у соціальних прошарках. На сучасному етапі особистості учня важливо мінімізувати динаміку формування неконтрольованих родиною та освітянами страхів та переживань, зростання агресії, невпевненості в майбутньому, в формуванні

[1] Енциклопедія освіти / Акад. пед.. наук України ; гол. Ред.. В.Г.Кремень. – Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

соціальної орієнтації та здобутті професії з метою самореалізації і, разом з тим, корисної для суспільства.

Одним із важливих завдань системи загальної середньої освіти є забезпечення цілепокладання (смисло-утворюючий зміст практики) і втілення його в об'єктивно-реальному результаті діяльності у процесі продуктивної діяльності молоді в спроектованому виробничому середовищі з метою створення продукту праці (цілереалізації). Це дасть можливість поетапного виходу на модель розвитку особистості спрямованої на створення продукту в умовах ринку праці, перерозподіл якого,в більшій чи меншій мірі,задовольнятиме особистісні та суспільні соціально-життєві потреби.

У значній мірі виокремлення компетентнісного підходу в диференційованому навчанні старшокласників, застосування його у процесі розробки сучасних підручників дозволить сформувати життєво-трудові компетентності, сприятливі для гармонізації особистості; стабілізувати суспільні відносини; розвивати соціально-економічне середовище; зменшувати рівень соціальної напруги тощо. Отже, проблема зумовлена необхідністю спрямування компетентнісної освіти на практичні досягнення, формування досвіду багатогранної життєдіяльності як в умовах регіонального середовища, так і в умовах швидкозмінного середовища глобалізованого простору. Це зумовлює до розбудови навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток життєвих і трудових компетентностей.

У освітньому процесі суб'єкт-об'єктної, суб'єкт-суб'єктної та об'єкт-суб'єктної взаємодії його модераторами має передбачатися, що для життя і діяльності учня важливий як внутрішній об'єм засвоєного, так і можливість його використання. В свій час таке бачення розбудови навчально-виховного процесу спонукало вчених винайти нову особистісну характеристику з метою фіксації освітнього результату – компетентність.

У компетентнісному підході підґрунтям для формування компетентностей є знання, уміння, навички. Разом з тим, формування компетентностей відбувається засобом впливу на психологічну сферу

особистості. Навчально-виховні заходи мають бути спрямовані на гармонізацію особистості учня так, щоб у цьому процесі відбувався вихід на новий якісний рівень розвитку не лише когнітивної (знання) і операційно-технологічної (уміння) складових, а й мотиваційної, етичної (ціннісні орієнтації), соціальної і поведінкової. Зауважимо, що учням потрібно надавати освітній та соціально-професійний супровід на всіх рівнях розвитку у проміжку від низького до високого рівня сформованості компетентностей (конкурентоспроможності). Відповідно маємо уможливити досягнення учнями позитивних результатів їх самоорганізованість та відповідний завданням рівень інтелектуального розвитку (абстрактне мислення, саморефлексія, визначення власної позиції, самооцінка, критичне мислення тощо).

На сучасному етапі розвитку суспільств гармонізована особистість представляється за складовими компетентностей, які характеризуючи її за мірою особистісних здібностей дають змогу включатися у соціально-професійну діяльність. Такий підхід передбачає певну ієрархію компетентностей: найважливіші, основні, ключові, багатофункціональні, надпредметні, багатовимірні тощо.

Ключові компетентності учнів основані на їх якостях і проявляються в певних способах поведінки, які спираються на психологічні функції, вони мають широкий практичний контекст, наділені високим ступенем універсалізації. Тому диференціювання освіти орієнтується на конкретні навчальні досягнення, рівень сформованості яких дає змогу функціонувати в навчальному і трудовому середовищах з метою оволодіннядосвідом життєдіяльності у межах визначених науковцями та «наставниками» для обрання учнем соціально-економічного середовища.

Основним засобом навчання є підручник, оскільки він носій змісту освіти і засіб забезпечення його засвоєння. Відповідно підручник для старшої школи виконує функцію дидактико-методичного характеру в напрямі компетентнісно спрямованого навчально-виховного процесу в умовах профільного навчання. Його

універсальність забезпечує вивчення соціально-професійно зорієнтованого змісту освіти старшокласників, які навчаються за різними напрямами профілізації в умовах диференційованого навчання.

У відповідності до напрямів профілізації підручник виконує функцію формування відповідальної за свої дії особистості, здатної до саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, продуктивного мислення, опрацювання різноманітної інформації й використання набутих знань, вмінь і навичок у процесі вирішення поставлених життєвих і професійних завдань.

Підготовка змісту підручника, з метою виховання та навчання учнів забезпечується співпрацею освітньої науки і практики шляхом вибудови освітньо-наукових та виховних систем[1]. Рівень науки і знань, наукова організація праці, сучасні технології, якісна сировина, а також уточнення і врахування певних законів, закономірностей і принципів зумовлюють випереджаючий розвиток країн. Наприклад, в економічному навчальному профілі (суспільно-гуманітарний напрям профілізації) у змісті підручників має бути ґрунтовна інформаціяпропроцес: видобутку для продажу мінеральних ресурсів та отримання за це значних коштів, але разом з цим мають описуватися шляхи відновлення втраченоїресурсної бази землі; вирощування сільськогосподарської сировини та шляхи відновлення родючості ґрунту; вироблення обладнання і машин як продукту праці та формування достатніх для цього енергетичних ресурсів, а також людських ресурсів за рахунок здобування високого рівня освіти, пожиттєвого вдосконалення компетентностей з метою випуску конкурентоздатної продукції, яка за рахунок новітніх технологій на світовому ринку наукоємної продукції країн великої сімки становить значний відсоток.

У процесі розробки підручника враховується, що фахівці, які розробляють, впроваджують і системно удосконалюють наукоємні технології й продукцію, проходять довготривалий процес неперервної підготовки за

---

[1] *Головатий М. Ф.* Соціологія молоді: курс лекцій / Микола Федорович Головатий; Міжрегіон. акад. управління персоналом. – К.: МАУП, 2006. – 304 с. – С. 154.

певним навчальним змістом освіти, здобуваючи необхідні знання, уміння, навички і набуваючи у цьому процесі життєвого досвіду. Тому зважаючи на зміни, що відбуваються у сучасній педагогічній науці і освітній практиці, виокремлюються наступні функції сучасних підручників:інваріантна - інформаційна, трансформаційна, мотиваційна; варіативна - розвиток пізнавальних можливостей учнів, дослідницька, практична, самоосвітня[1].

У суспільно-гуманітарному напрямі профілізації (економічний навчальний профіль) засобом підручника старшокласник має отримувати інформаційний ресурс оцінки світового господарства. Аналіз концепцій розвитку суспільств дає змогу сформувати уявлення про соціально-економічний устрій. Наприклад: агросировинні суспільства й економіки, базовані на ресурсно-видобувному капіталі; науково-технологічні й індустріально-промислові, керовані індустріально-промисловим капіталом; інформаційно-комунікативні суспільства з надмобільною торгово-фінансовою економікою, керованою капіталом знань, інтелекту; ідейно й духовно інтегровані суспільства тощо. Це дає змогу учню оцінювати ринкову продуктивність цих суспільств. Наприклад додана вартість на: транспортуванні природно-сировинних ресурсів становить 1%; виготовленні кольорових телевізорів 16%; виготовленні суперкомп'ютерів сягає 1700%; виготовленні та продажі супутників, що забезпечують керування світовими мережами капіталу сягає 2000%[2]. Таким чином, старшокласник вивчає та усвідомлює як державний, так і світовий соціально-економічний устрій, а також критерії оцінки їх господарювання.

Засобом підручника, на даному етапі світового устрою, є необхідність донесення до старшокласника напрацювань, пов'язаних із перспективним розвитком суспільних та соціально-економічних відносин, через змістову

---

[1] *Трубачева С. Е.* Роль шкільного підручника у формуванні загальнонавчальнихкомпетентностей учнів [Текст] / С. Е. Трубачева // Проблеми сучасного підручника: зб. наук, праць. - К. : Пед. думка, 2009. - Вип. 9. - С. 50-58.

[2] *Соснін О. І.* Експорт знань «дволикі» технології / Олександр Соснін // Науковий світ: – 2004.- № 11. – С. 4.

складову освіти в старшій школі. Для старшокласників важливо розпочати процес соціально-професійної адаптації до ринку праці. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку є нагальна потреба у побудові освітньої системи, спрямовуючої старшокласників до агро-сировинного, науково-технологічного й індустріально-промислового, інформаційно-комунікативного, морально-духовного цілепокладання. За допомогою викладеної в підручнику інформації старшокласник усвідомлює, що в Україні, як і в кожній розвиненій країні світового співтовариства, домінуючими є лише окремі напрями розвитку, які в економічній оцінці хоча і мають різну додану вартість, але характеризуються системним виявом і в соціально-економічній структурі виконують функції забезпечення динаміки розвитку країни та задоволення потреб всіх соціальних прошарків.

Для адаптації, індивідуалізації та інтеграції особистості в регіональні та світові суспільні та соціально-економічні системи необхідно як подання системи знань про людину у змісті соціально-професійно орієнтованого підручника нового покоління[1], так і пізнання світу[2] з об'єктивним прогнозом можливих тенденцій і напрямів розвитку. Позитивного результату можна досягти шляхом співпраці між галузями наукових досліджень, які охоплюють перспективи цих процесів, науково обґрунтовують і прогнозують майбутнє. У підручнику викладається об'єктивна оцінка суспільного розвитку, що дає можливість визначити місце і роль науково-технічного прогресу в житті людини і суспільства. Для старшокласника важливо пізнати рушійну силу соціально-економічного життя, яка створює передумови для глибинних змін у знаряддях та інших засобах праці, в методах ведення і організації виробничих процесів тощо.

Ми живемо у вік бурхливої науково-технічної революції, яка є виявом

---

[1] *Васьківська Г. О.* Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук, праць. - К., 2010. Вип. 10. - С. 41-48.

[2] *Аверсанов А. Н.*Системноепознание мира: метод. проблемы / А. Н. Аверсанов. – М.: Политиздат, 1985. – 263 с. – С. 5.

науково-технічного прогресу, що охопив одночасно науку і техніку. Щоб у певні вікові періоди розвитку молодь розуміла суть науково-технічної революції у змісті підручника мають аналізуватися подібні революції минулого. Прораховуючи напрями й тенденції майбутнього розвитку молоде покоління зможе розробляти моделі підготовки особистості до зустрічі з новими викликами і спрогнозувати майбутні можливості. Новітні підходи у розв'язанні цих проблем характеризуватимуться систематизованістю, глибинним розумінням тенденцій майбутнього, зокрема, окресленням найближчих напрямів змін.

У сучасному підручнику пропонується не лише раціонально-матеріальний зміст, але й формування духовної і морально-етичної складових особистості. Відповідно до потреб сьогодення старша школа через підручник формує в старшокласників рівень національної свідомості, достатньої життєвої компетентності, соціально-професійного розвитку, необхідної комп'ютерної грамотності, уміння опрацьовувати інформацію, володіння іноземними мовами тощо. Зміст підручника активізує шкільну соціалізацію сутність якої у вирішенні проблеми взаємної зумовленості і співвимірності людини та суспільства. Порушення цієї гармонії призводить до знецінення людського життя і до втрати внутрішнього сенсу життя суспільного[1]. Збереження та поповнення такої співвимірності є найважливішим суспільним завданням, у розв'язанні якого значна роль належить підручнику для старшої школи. Разом з тим, загальноосвітня підготовка має спрямовуватися і на формування достатніх для життя і самозабезпечення вмінь, потрібних для розв'язання практичних завдань на основі використання здобутих знань. Зміст підручників для старшої школи не повинен переобтяжуватися надмірним фактологічним матеріалом та відомостями, які не мають освітньої цінності. Його структура має враховувати необхідність диференціації учіння залежно від схильностей,

[1] *Сухомлинський В. О.* Думки про шкільне виховання [Текст] / В. О. Сухомлинський // Педагогічні твори: В 5 т. - К. : Наук, думка, 1974. - Т. 5. – С. 53-69.

здібностей, життєвих планів старшокласників. Навчальне навантаження старшокласників зумовлюється відповідністю змісту освіти і навчальних технологій їхнім психофізіологічним особливостям та можливостям, що сприяє позитивному впливу на стан здоров'я і мотивацію навчання та забезпечує за рахунок цього динаміку гармонійного розвитку.

Структурування цілісного життєвого і освітнього простору, яке відбуваютьсяу суспільствах та регіональних середовищах спонукають педагогічну науку на розробку у підручниках змісту, спрямованого на вивчення наявного та перспективного світоустрою за певними законами, закономірностями і принципами розвитку суспільств і держав. Це спонукає до формування компетентностей старшокласників, які дозволять їм функціонувати в умовах регіональних та глобалізованих соціально-професійних систем.

Очевидно, що шлях вирішення цієї проблеми знаходиться в площинах зміни суспільної ситуації та розробки науково обґрунтованого, практико орієнтованого змісту підручників. Одним із завдань впровадження в освітню практику підручників зазначеного змісту – спрямування старшокласників на даному етапі їхнього розвитку шляхом продуктивної соціально-професійної взаємодії в умовах як регіонального середовища, так і швидкозмінного глобалізованого життєвого і професійного простору.

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л.: Ленингр. ун-т, 1968. – 339 с.

2. Ашеров А. Т. Подготовка, экспертиза и защита диссертаций: Учебное пособие. - Харьков, 2002. – 152 с.

3. Батышев С. Я. Научная организация учебно-воспитательного процесса / С. Я. Батышев. – М. : Высш. шк., 1972. – 344 с.

4. Бережнова Е. В., Краевский В. В. Основы учебно-исследовательской деятельности студентов. Учебник. - М.. Издательский центр «Академия», 2008.

5. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / Владимир Павлович Беспалько. – Воронеж: ВГУ, 1977. – 303 с.

6. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.

7. Блонський П. П. Трудовые школы : избранные пед. произв. / П. П. Блонський. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – С. 86 – 164.

8. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 с.

9. Выготський Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти т. / под. ред. М.Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1984.
– Т. 6: Научное наследство. – 1984. – 400 с.

10. Годфруа Ж. Что такое психология. Том 2. - М.: «Мир», 1992. - 376 с.

11. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – Київ-Вінниця ТОВ Фірма «Планер», 2010. – 308 с.

12. Гончаренко С.У. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення / С.У.Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 192 с.

13. Давыдов В. П., Образцов П. И., Уман А. И. Методология и методика психолого-педагогического исследования: Учебное пособие. - М.: Логос, 2006. - 128 с.

14. Найн А. Я. Методология и методика научного исследования. - Челябинск, 1993. - 240 с.

15. Загвязинекий В. И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Учебное пособие. - М.: Издательский центр «Академия», 2003. - 208 с.

16. Загвязинский В. И., Поташник М. М. Как учителю подготовить и провести эксперимент: Методическое пособие. - М.: 2004. - 144 с.

17. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога. М.: Издательский центр «Академия», 2007. - 176 с.

18. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І. А. Зязюн. –К.; Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

19. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / Олександр Васильович Киричук. – К.: Рад. шк., 1983. – 137 с.

20. Коменский Я. А. Образование в школах должно быть универсальным // Педагогическое наследие / Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци; сост. В. М. Кларин, А. Н. Джуринский. – М., 1988. - 416 с.

21. Краевский В. В., Бережнова Е. В. Методология педагогики. Новый этап. - М., Издательский цент «Академия», 2009. – 400 с.

22. Краевский В. В. Методология педагогического исследования: Пособие для педагога-исследователя. - Саратов, 1994. – 165 с.

23. Краевский В. В. Общие основы педагогики. - М., 2004.

24. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму : монографія / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн; Національна академія педагогічних наук України. — К. : Педагогічна думка, 2012. – 368 с.

25. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Алексей Николаевич Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

26. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.) : монографія О.І. Локшина – К. : Богданова А.М., 2009. – 404 с.

27. Мадзигон В. Н. Продуктивная педагогика. Политехнические основы соединения обучения с производительным трудом: [монография] Василий Николаевич Мадзигон. – К. : Вересень, 2004. – 323, [1] с.

28. Макаренко А. С. Сочинение в 7 томах. – М. : АПН РСФСР, 1960. – Т.4. – 1960. – 552 с.

29. Павлютенков Е. М. Управление профессиональной ориентацией в общеобразовательной школе / Е. М. Павлютенков. – Владивосток: Университет, 1990. – 174 с.

30. Педагогічна майстерність Івана Зязюна : зб. наук. пр.. / [редкол.: Н.Г. Ничкало (голова), та ін.]; упоряд. : Н.Г.Ничкало, О.М.Боровік ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А.М., 2013. – 456 с.

31. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників / В. В. Рибалка; АПН України, Інститут педагогіки і психології проф. освіти. – К.: Деміур, 1998. – 160 с.

32. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн; отв. ред. Е. В. Шорохова. – М.: Педагогика, 1976. – 416 с.

33. Сидоренко Віктор Константинович. Інтеграція трудового навчання і креслення як засіб розвитку технічних здібностей школярів /дидактичний аспект/ : Дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 1995. — 435с.

34. Сидоренко Е. Методы математической обработки в психологии. - СПб: Речь, 2006. - 350 с.

35. Скалкова Я. Методология, методы педагогического исследования. - М., 1981. – 224 с.

36. Сковорода Г. С. Полное собрание сочинений: [у 2-х т.].– К. : Наук. думка, 1973. – Т.1. – 1973. – 532 с.

37. Сковорода Григорій. Твори: В 2 т. – К.: АП УРСР, 1961. – Т.2. – 623 с.

38. Сухомлинський В. О. : Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976.
– Т.1. – 1976. – 654 с.
– Т.2. – 1976. – 670 с.
– Т. 3. – 1977. – 670с.
– Т. 4. – 1976. – 640 с.
– Т. 5. – 1976. – 639 с.

39. Руднидька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. - Тернопіль:

Навчальна книга - Богдан, 2005. - 360 с.

40. Терещук Г. В. Индивидуализация трудового обучения / Григорий Васильевич Терещук. – М., 1990. – 200 с.

41. Тименко М. П. Трудове навчання в школі : зб. ст. / за ред. М. П. Тименка. – К. : Рад. шк., 1984. – 81 с.

42. Ткаченко І. Г. Трудове виховання старшокласників / І. Г. Ткаченко. – К. : Рад. шк., 1971. – 144 с.

43. Тхоржевський Д. О. Система трудового навчання / Д. О. Тхоржевський. – К. : Рад. шк., 1975. – 200 с.

44. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика: [монографія] / Георгій Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Піддячий Микола Іванович

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ОРІЄНТАЦІЯ УЧНІВ

Навчально-методичний посібник

Літературне редагування – Барташ С.В.
Обкладинка – Резніков П.В.
Дизайн, комп'ютерна верстка – Лоза В.С.

Видавництво «Педагогічна думка»
04053, м. Київ, вул. Артема 52-а, корп.. 2;
тел.,факс: (044) 484-30-71

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009 р.